

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT
BİLİM DALI

DÖVİZ KURU-DİŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN
ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

EDANUR ERGÜN

KOCAELİ 2022

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT
BİLİM DALI

DÖVİZ KURU-DİŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN
ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Edanur ERGÜN

Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN

KOCAELİ 2022

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT
BİLİM DALI

DÖVİZ KURU-DİŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN
ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Edanur ERGÜN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 05.07.2022 / 20

KOCAELİ 2022

ÖNSÖZ

Lisans düzeyinde olduğu gibi yüksek lisans eğitimi ve tez sürecinde destek ve katkılarıyla beni yönlendiren, değerli danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan’a sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Bu tez çalışmasına yaptıkları katkılar ve düzeltmeler için Dr. Öğr. Üyesi Hanife Bıdırdı ve Prof. Dr. Selim İnancı’ya teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, tez aşaması boyunca fikir ve önerileri için Zeynep Yeşilmen’e teşekkür ederim.

Hayatımın her aşamasında yanımda olan, eğitimim için maddi ve manevi imkânlarını esirgemeyip bugüne gelmemi sağlayan başta babam Ali Ergün olmak üzere annem Neziha Ergün’e ve bana karşı gösterdiği sabır için kardeşim Batuhan Ergün’e çok teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte verdiği moral desteğiyle yanımda olup beni yalnız bırakmayan arkadaşlarım da minnetle anılmayı hak etmektedir, hepsine teşekkürlerimi sunuyorum.

Edanur ERGÜN

Haziran, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
TABLO LİSTESİ	IX
GRAFİK LİSTESİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	4
1.1. DÖVİZ KURU	4
1.1.1. Döviz ve Döviz Kuru Kavramı	4
1.1.2. Döviz Piyasasının İşlevleri	5
1.1.2.1. Satın Alma Gücü Transferi	5
1.1.2.2. Kredi Sağlama	6
1.1.2.3. Riskten Korunma (Hedging)	6
1.1.3. Farklı Kur Rejimleri ve Döviz Kurunun Belirlenmesi	7
1.1.3.1. Sabit Kur Sistemi	7
1.1.3.2. Değişken Kur Sistemi	8
1.1.3.3. Karma Kur Sistemleri	9
1.1.4. Döviz Kuru Değişimini Açıklayan Teorik Yaklaşımlar	10
1.1.4.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı	11
1.1.4.2. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı.....	12
1.1.4.3. Parasalcı Yaklaşım	13
1.1.4.4. Portföy Dengesi Yaklaşımı	14
1.2. DIŞ TİCARET	15
1.2.1. Dış Ticaretle İlgili Kavramlar	15
1.2.2. Dış Ticaret Nedenleri	17
1.2.2.1. Yerli Üretimin Yetersizliği	17
1.2.2.2. Uluslararası Fiyat Farklılıkları	18
1.2.2.3. Mal Farklılıkları ve Tüketici Zevkleri.....	18
1.2.3. Dış Ticaretin İktisadi Etkileri	19
1.2.3.1. Statik Etkiler	19
1.2.3.1.1. Faktör Arzındaki Artış.....	19

1.2.3.1.2. Teknoloji Transferi.....	20
1.2.3.2. Dinamik Etkiler.....	20
1.2.4. Dış Ticareti Etkileyen Faktörler	23
1.2.4.1. Yurt İçi ve Yurt Dışı Gelir Düzeyleri	23
1.2.4.2. Görelî Fiyatlar Farklılığı	23
1.2.4.3. Döviz Kuru Değişiklikleri.....	24
1.2.4.4. Ticaret Politikalarındaki Değişiklikler	25
1.2.4.5. Para ve Mali Politika Araçları.....	25
1.2.4.6. Firma Düzeyindeki Faktörler	25

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ VE DÖVİZ KURLARINDA GELİŞMELER ... 27

2.1. TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU	27
2.1.1. 1980 Öncesi Dönem.....	27
2.1.1.1. 1923-1950 Dönemi	27
2.1.1.2. 1950-1960 Dönemi	31
2.1.1.3. 1960-1980 Dönemi	33
2.1.2. 1980 Sonrası Türkiye'de Döviz Kuru.....	36
2.1.2.1. 1980-1989 Dönemi	36
2.1.2.2. 1990-2000 Dönemi	40
2.1.2.3. 2001 ve Sonrası Dönem	42
2.2. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE GENEL BİR BAKIŞ	44
2.2.1. Türkiye'de İhracat.....	44
2.2.2. Türkiye'de İthalat	48
2.2.3. Türkiye'de Dış Ticaret Dengesi.....	52
2.2.4. Türkiye'de Dış Ticaret - Döviz Kuru İlişkisi.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: ARDL ANALİZİ 56

3.1. LİTERATÜR TARAMASI.....	56
3.2. YÖNTEM	60
3.2.1. Durağanlık (Birim Kök) Testi	60
3.2.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi	61
3.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi	62
3.2.2. Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) Modeli.....	63
3.3. MODEL VE DEĞİŞKENLER.....	65
3.4. ANALİZ SONUÇLARI VE YORUM	66
3.4.1. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları.....	66

3.4.2. Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) Eşbütünleşme Testi.....	67
3.4.3. Uzun Dönem Tahminleri	68
3.4.4. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları.....	68
3.4.5. Tanısal (Diognastik) Testler	69
3.4.6. Kararlılık Testleri.....	70
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	72
KAYNAKÇA	75
EKLER.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	86

ÖZET

Yurt içi kaynaklar ve üretim, hiçbir ülkede, vatandaşların ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için yeterli olmadığından, dış ticaret evrensel bir zorunluluktur. İhracat ve ithalat, birçok başka değişken yanında döviz kurundan da etkilenmektedir. Zira ulusal para biriminin yabancı para birimleri karşısında değer kazanması ya da kaybetmesi, ticarete konu olan malların fiyatını ve talebin fiyat esnekliğine bağlı olarak ihracat ve ithalat düzeyini etkilemektedir. Öte yandan, dış ticaretin de içinde yer aldığı uluslararası işlemlerin sonucu olan döviz gelir ve harcamaları da döviz kurunu etkileyen hususlardan biridir. İktisat literatüründe farklı araştırma ve analizlere konu olan döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi, Türkiye açısından da güncel bir nitelik arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, 2013:Q1-2021:Q12 dönemine ilişkin Türkiye’de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini incelemektir. Reel döviz kuru, ihracat, ithalat ve faiz oranı olmak üzere dört değişkenin yer aldığı bir ekonometrik model geliştirilirken, analiz için aylık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesi için ARDL yaklaşımından yararlanılmıştır. Ampirik sonuçlar, reel döviz kuru ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca yapılan ARDL eşbütünleşme testi ile uzun vadede ihracatın reel döviz kuruna negatif, faiz oranının, kısa dönemde, reel döviz kuruna pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulgularından hareketle, Türkiye ihracatı için verimliliği arttırıcı önlemlere ağırlık verilmesi ve dışa bağımlılığı azaltmak üzere, mümkün olan sektörler için yurtiçi üretimin geliştirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, İthalat, İhracat, Faiz Oranı, ARDL

ABSTRACT

Foreign trade is a universal necessity, since domestic resources and production are not sufficient to satisfy the needs and desires of citizens in any country. Exports and imports depend on the exchange rates as well as many other variables. The increase or decrease in the value of the national currency against foreign currencies affect the price of goods and the export-import levels depending on the price elasticity of demand. On the other hand, foreign exchange revenues and expenditures resulting from international operations in which foreign trade takes place are also among the factors affecting exchange rates. The relationship between exchange rates and foreign trade studied by many different researches in economics literature is also a subject of current debates in Türkiye.

The main aim of this study is to examine the relationship between exchange rates and foreign trade in Türkiye for the 2013:Q1-2021:Q12 period. A model including four variables, namely real exchange rate, export, import and interest rate is formed. For the estimation of the model, monthly time series data are used. The ARDL approach is used to determine the relationship between variables. Empirical findings indicate that there is a long-term relationship between real exchange rates and independent variables used. With the ARDL cointegration test a long-term negative effect of export, and a short-term positive effect of the interest rate on real exchange rates were determined. As a policy outcome of the findings, measures aiming to increase productivity for Turkish exports, and improving domestic production in certain sectors in order to reduce external dependency are recommended.

Key Words: Exchange Rate, Import, Export, Interest Rate, ARDL

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller)
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIC	:Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion)
AR	:Oto regresif
ARDL	:Gecikmeli Dağıtılmış Oto regresif Model
AR-GE	:Araştırma ve Geliştirme
BLİLTŞ	:Bilgi ve İletişim
CDS	:Credit Default Swap (Kredi Temerrüt Riski)
CIF	:Cost, Insurance, Freight
CUSUM	:Kümülatif Toplam
CUSUMSQ	:Kümülatif Toplam Kare
DF	:Dickey Fuller
DTP	:Devlet Planlama Teşkilatı
EÜD	:Elektrik, Gaz, Buhar ve Havalandırma Sistemi Üretim ve Dağıtım
EKK	:En Küçük Kareler Yöntemi
EVDS	:Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FAİZ	:Faiz Oranı
FOB	:Free-On-Board
FSF	:Finans ve Sigorta Faaliyetleri
GARCH	:Genelleştirilmiş Oto regresif Koşullu Değişen Varyans
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
IBRD	:Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
İGT	:İhracat Genel Toplam
İHR	:İhracat
İML	:İmalat
İTH	:İthalat
İTGT	:İthalat Genel Toplam
IMF	:Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KİT	:Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KSES	:Kültür, Sanat, Eğlence ve Spor

LN	:Logaritma
MBTF	:Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler
ML	:Marshall-Lerner
MTO	:Madencilik ve Taş Ocakçılığı
OECD	:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OLS	:Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu
PP	:Phillips-Perron
RDK	:Reel Döviz Kuru
SC	:Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion)
SGP	:Satın Alma Gücü Paritesi
SUYM	:Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri
TCMB	:Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	:Türk Lirası
TOB	:Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık
TÜFE	:Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
ULDEP	:Ulaştırma ve Depolama
ÜFE	:Üretici Fiyat Endeksi
VAR	:Vektör Otoregresyon Modeli
VB	:Ve Benzeri
VD	:Ve Diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo- 2.1: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İhracatı.....	44
Tablo- 2.2: Türkiye'de İhracatın Sektörel Dağılımı 2013-2020 (Milyon dolar).....	46
Tablo- 2.3: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İthalatı.....	48
Tablo- 2.4: Türkiye'de İthalatın Sektörel Dağılımı 2013-2020 (Milyon Dolar).....	50
Tablo- 2.5: Türkiye'de Dış Ticaret Dengesi 1980-2019	52
Tablo- 3.1: Değişkenler ve Veri Kaynakları	66
Tablo- 3.2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	67
Tablo- 3.3: ARDL Sınır Testi Sonuçları	67
Tablo- 3.4: Uzun Dönem Sonuçları	68
Tablo- 3.5: Kısa Dönem Sonuçları.....	68
Tablo- 3.6: Tanısal Test Sonuçları	70

GRAFİK LİSTESİ

Grafik- 2.1: Kategorilere Göre Türkiye İhracatı (2021 yılı).....	47
Grafik- 2.2: Kategorilere Göre Türkiye İthalatı (2021 yılı).....	51
Grafik- 3.1: CUSUM Testi	70
Grafik- 3.2: CUSUMSQ Testi	71

GİRİŞ

Üretim faktörlerinin yeryüzüne dengesiz dağılımı, vatandaşlarının ihtiyaç ve taleplerini karşılamak üzere ülkeleri karşılıklı dış ticarete yönlendirmektedir. İşbölümü ve uzmanlaşma, kaynak mevcudiyeti ve verimliliği üzerinden uluslararası etkileşimi, refahın temel belirleyicilerinden biri haline getirmektedir. Dış ticaret düzeyinin, başka birçok etkenle birlikte, fiyat-talep ilişkisi bağlamında döviz kurundan da etkilenmesi beklenmelidir.

1970'lerden itibaren sabit kurdan ziyade değişken kur rejiminin yaygınlaşmasıyla döviz kurlarındaki değişkenliğin artması, uluslararası ticaret akımları bakımından döviz kurunun rolüne dair akademik ilgiyi artırmıştır.

Uluslararası ticaret ilişkilerinde rekabet gücünü belirlemede döviz kuru önemli etkenlerden biridir. Bu sebeple döviz kuru ile dış ticaret ilişkisinin farklı araştırmalara konu edildiği; ancak analizlerden farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Döviz kuru, farklı iki milli paranın dönüşüm değerini ifade etmekte; piyasa ve para otoritesinin rolüne bağlı olarak benimsenen kur rejimi şekillenmektedir. Bir başka anlatımla, döviz kurunun oluşumunda/değişiminde piyasa dinamiklerine herhangi bir müdahalenin olup olmayacağı veya bu müdahalenin ne şekilde yapılacağı döviz kuru rejimlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle döviz kuru rejiminin belirlenmesi için sabit kur sistemi, değişken kur sistemi ve karma kur sistemi karşımıza çıkmaktadır. Sabit kur rejiminde para otoritesinin belirleyiciliği söz konusu iken değişken kur rejiminde döviz kurları, piyasa arz ve talebine göre şekillenmektedir. Karma kur sistemleri hem sabit hem de değişken kur sisteminin belli özelliklerini taşıyan ara rejimlerdir.

Değişken kur rejimi bakımından döviz kuru değişimini açıklayan, geleneksel yaklaşımlar dış ticaret akımları ve fiyatlar genel seviyesi (satın alma gücü paritesi yaklaşımı) üzerinde dururken yeni yaklaşımlar parasal gelişmeler ve portföy dengesine dayandırılmaktadır. Dış ticaret akımları yaklaşımına göre, ülke dış ticaret açığı, döviz talebinin döviz arzını aşması anlamına geldiğinden döviz kurunun yükselmesine, yani ulusal paranın değer kaybetmesine neden olacaktır. Aksine, ihracat gelirlerinin ithalat ödemelerini aşmasıyla dış ticaret fazlası elde edildiğinde, döviz arz fazlası, kurda düşüşe, yani ulusal paranın değer kazanmasına yol açacaktır.

Bu açıklama, doğru olmakla birlikte, başta finansal işlemler olmak üzere, diğer etkenleri göz ardı ettiğinden eksiktir. Ancak dış ticaret akımlarının döviz kuru bakımından olası rolüne işaret etmesi bakımından değerlidir.

Türkiye’de farklı dönemlerde farklı döviz kuru rejimleri/yaklaşımları denenmiştir. 1980 öncesinde sabit kur rejimi eşliğinde ithal ikameci büyüme stratejisi tercih edilirken 24 Ocak 1980 istikrar önlemlerinden itibaren dışa açık/ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiş ve sabit kurdan esnek kur rejimine geçiş süreci yaşanmıştır. Bu koşullarda, dış ticaret üzerinde döviz kuru kaynaklı etkilerin ele alınması daha önemli hale gelmiştir.

Türkiye’de yüksek enflasyon ortamında sabit kur rejimi, TL’nin aşırı değerlenmesine yol açmış; bu durum ihracatı ve üretim yapısını olumsuz etkilemiştir. 24 Ocak Kararları ile piyasa işleyişi üzerindeki müdahaleler aşamalı olarak sonlandırılmış; ihracata dayalı büyüme modelinin gereği olarak liberal dış ticaret rejimine reel kur politikası eşlik etmiş ve değişken kur sistemine geçiş yaşanmıştır. IMF destekli dezenflasyon programı ile uygulanan ve 21 Şubat 2001’de başarısızlıkla sonuçlanan para kurulu tarzı sabit kur denemesi sonrasında yeniden ve tamamen esnek kur rejimine geçilmiş; genel olarak 1980’den itibaren ama özellikle 2001 sonrasında dış ticarete dikkat çeken artış kaydedilmiştir.

Döviz kuru istikrarında sorunların ortaya çıktığı 2013-2021 döneminde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, döviz kuru ve dış ticaret olgularına ilişkin kavramsal ve teorik detaylar ortaya konmaktadır. Döviz kuru rejimleri ve döviz kuru değişimini açıklayan teorik yaklaşımlar yanında dış ticaretin anlamı, önemi, ülkeleri dış ticarete yönelten nedenler ve dış ticareti etkileyen faktörler ele alınmakta; dış ticaret-döviz kuru ilişkisine dair teorik beklentiler özetlenmektedir.

İkinci bölümde, Türkiye dış ticareti ve döviz kurlarındaki gelişmeler, veriler ışığında değerlendirilmektedir. 1980 öncesi ve sonrası ayrımıyla dönemler itibarıyla uygulanan döviz kuru politikaları açıklanmakta; sonrasında ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi değişkenlerine ait veriler ile Türkiye’de dış ticaret ve döviz kuru ilişkisi yorumlanmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, mevcut literatür ve kullanılan yöntem tanıtıldıktan sonra Türkiye’de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi ekonometrik olarak test edilmekte ve

analiz bulguları açıklanmaktadır. Analiz yöntemi olarak ARDL eşbütünleşme testi kullanılmakta; değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmaktadır. Çalışma, genel değerlendirme ve önerilerle tamamlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Dış ticaret, uluslararası iktisadi ilişkilerin en eski ve temel alanlarından biridir. Mal ve hizmetler yanında ara mallar ve teknoloji konusunda farklı ülkelerle etkileşim ihtiyacı; işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticaret yoluyla refah kazanımları için fırsatlar ve riskler içermektedir. Ulusal para birimlerinin, ticaret ortaklarının veya ticarete kullanılan üçüncü ülke para birimi karşısındaki değişim değerini ifade eden döviz kurlarında oluşabilecek değişiklikler, arz ve talebin fiyat esnekliğine bağlı olarak dış ticaret hacmini etkilemektedir. Bu bölümde, döviz kuru kavramı; döviz piyasasının işlevleri ve döviz kuru değişimini açıklayan yaklaşımlar tanıtılarak; dış ticaret kavramı; dış ticaretin nedenleri, iktisadi etkileri ve dış ticareti etkileyen faktörler ile döviz kuru değişiminin dış ticaret yansımalarına dair teorik çerçeve ortaya konmuştur.

1.1. DÖVİZ KURU

Her ülke, siyasal bağımsızlığın sonucu olarak bir milli paraya sahiptir. Ancak ülkeler arasında iktisadi işlemler söz konusu olduğunda bir ülkenin milli para biriminin, diğer bir ülkenin milli para birimine dönüştürülmesi gerekmektedir.

1.1.1. Döviz ve Döviz Kuru Kavramı

İktisat literatüründe karşılaşılan en genel tanımıyla döviz, yabancı ülke paralarına verilen isimdir. Buna ek olarak ülkelerin birbirleriyle yaptıkları mal ve hizmet ödemelerinde kullandıkları her türlü ödeme aracı da döviz olarak adlandırılmaktadır. Burada ödeme aracı ifadesi, para ile birlikte, ödeme emri, bono, çek, poliçe vb. kıymetli evrakı da içermektedir. Kısacası döviz, bütün yabancı paralar ile uluslararası işlemlerde geçerli her türlü ödeme aracını ifade etmektedir (Bayraktutan, 2017; Karluk, 1999: 311).

Yabancı paraların alınıp satılması veya bir milli paranın başka bir paraya çevrilmesine imkân sağlayan kurumsal yapılar döviz piyasalarıdır ve döviz piyasalarında yabancı paralar genellikle ülkenin kendi milli parası karşılığında değiştirilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 290). Farklı iki milli paranın dönüşüm değeri olan döviz kuru, dolaylı kotasyon ve dolaysız kotasyon olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Amerikan yöntemi olan dolaylı kotasyon, bir birim ulusal paranın

yabancı para karşılığı anlamına gelirken (1 TL=0,14 \$ gibi), Avrupa yöntemi olarak bilinen dolaysız kotasyon ise, bir birim yabancı paranın ulusal para karşılığı (örneğin 1 \$=7,38 TL) anlamına gelmektedir (Bayraktutan, 2017: 282). Dolaysız kotasyon bağlamında, ulusal paranın yabancı para karşısında değer kazanması döviz kurunun düşmesi; aksine ulusal paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesi ise döviz kurunun yükselmesi şeklinde ifade edilmektedir. Döviz kurunun düşmesi halinde, bir birim yabancı para artık daha az milli para karşılığında alınabilirken döviz kurunun yükselmesi durumunda, bir birim yabancı para artık daha fazla milli para karşılığında alınabilecektir.

Kavramsal düzeyde ayrıca nominal döviz kuru ve reel döviz kurundan söz edilmektedir. Nominal döviz kuru, iki ülke paralarının göreceli fiyatıdır. Başka bir deyişle gündelik hayatta kullanılan döviz kurları nominal değerler olmaktadır. Ekonomilerin rekabet güçlerinin değerlendirilmesinde kullanılan anahtar makroekonomik göstergelerden biri olan reel döviz kuru ise yerli para biriminin yabancı paralar karşısında satın alma gücüne göre ayarlanmış değerini ifade etmektedir (Yaban, 2018: 50). Bununla birlikte reel döviz kuru, başka bir ülkede üretilen malların yurtdışında üretilen mallar cinsinden göreceli fiyatını yansıtırken cari işlemler dengesi üzerinde belirleyici bir rol de üstlenmektedir.

1.1.2. Döviz Piyasasının İşlevleri

Ekonomi yönetiminin önemli kurumları olan merkez bankaları, hazine, bankalar ve finans kurumları, farklı biçimlerde uluslararası iktisadi işlem yapanlardan ve hatta küçük tasarruf sahiplerinden oluşan işlemcilerin farklı gerekçelerle parçası olduğu döviz piyasasının temel işlevleri, satın alma gücünün transferi, kredi sağlama ve riskten korunma (hedging) olarak üç başlık altında toplanmaktadır.

1.1.2.1. Satın Alma Gücü Transferi

Ülke içi iktisadi işlemlerde normal olarak, o ülkenin kendi milli parası kullanılırken başka ülkelerle gerçekleştirilen ticaret ilintili ve diğer ödemelerde, ilgili ülkelerin paralarına ya da ona dönüştürülebilen bir üçüncü ülke parasına ihtiyaç duyulmakta; bu ihtiyaç döviz piyasası tarafından karşılanmaktadır.

Döviz piyasaları, milli paraların birbirine çevrilebilmesini sağlayarak uluslararası ticaret, yatırım ve mali fon transferine imkân vermektedir. Bu nedenle, döviz piyasaları olmasaydı, uluslararası ödemeler gerçekleştirilemezdi (Seyidoğlu, 2003: 321). Paranın mübadele aracı olma işlevi, ülkede yerleşiklerin yurtdışındakilerle iktisadi ilişkileri söz konusu olduğunda döviz piyasaları üzerinden yerine getirilmekte; ev sahibi ülkenin, ulusal parası üzerinden sahip olunan satın alma gücü, sınır ötesine transfer edilebilmektedir.

1.1.2.2. Kredi Sağlama

Dış ticaret ilişkilerinde malların bir ülkeden diğer ülkeye taşınması ülkeler arasındaki uzaklığa ve kullanılan taşıma moduna bağlı olarak birkaç haftayı bulan süreler alır. Geçen süre içinde finansmanın da yapılması gerekir. Böyle bir durumda eğer ödeme peşin olarak yapılırsa işlem ithalatçı tarafından finanse edilirken diğer bir seçenek olarak ödeme ithalatçıya ulaştıktan sonra yapılırsa işlem, ihracatçı tarafından finanse edilmiş olacaktır. Yaygın olarak kullanılan bir yöntem de ne ithalatçının ne de ihracatçının bu finansmanı sağladığı “akreditif” sistemidir. Bu sistem, kısaca karşılanamayan finansmanın bankalar tarafından ödenmesini ifade etmektedir.

Akreditif sistem ile gerçekleşen ödemede ihracatçı, malını taşıyıcıya yüklediği zaman evraklarını bankaya vererek ödemenin kendisine yapılmasını sağlamaktadır. Ardından ithalatçı, gümrükteki malları ve artık bankada olan evrakları almak için ödemeyi bankasına yapacaktır. Sonuç olarak taşıma süresi boyunca finansmanı bankanın akreditif hesabı gerçekleştirecektir (Çokgüngör, 2010: 52).

Kredi işlevi bununla da sınırlı değildir. Örneğin ihracatçının nakliye işleminden önce malı piyasadan tedarik etmek ya da imal ettirmek için, ithalatçının da stoklara ilave ettiği malı satıncaya kadar geçecek olan süre içerisinde finansmana ihtiyacı olabilir. Piyasa, bu ihtiyaçları giderebilmek üzere, ilgililere kredi sağlama benzeri imkân sunmaktadır.

1.1.2.3. Riskten Korunma (Hedging)

Uluslararası iktisadi işlem yapanların, yatırım, ithalat, ihracat ve benzeri ile oluşan döviz geliri ya da döviz açıkları kur değişimleri nedeniyle oluşabilecek risklere karşı açıktır (Bayraktutan, 2017: 285). Riskten korunma (hedging) işlemi, karşılaşılan bu risklere karşı önlem olarak oluşabilecek zararları azaltmak veya

ortadan kaldırmaktadır. Risk tamamen ortadan kaldırılırsa buna “perfect hedge” denilirken risk kısmen ortadan kaldırılırsa buna “partial hedge” denmektedir (Aydeniz; 2007: 145). Döviz piyasasında alınacak uygun tedbirler sayesinde oluşabilecek riskler engellenmekte ve taraflar kur riskinden korunmuş olmaktadır.

1.1.3. Farklı Kur Rejimleri ve Döviz Kurunun Belirlenmesi

Bir ülke milli parasının yabancı paralar karşısındaki değişim değerinin saptanma usulü, benimsenen döviz kuru rejimine göre farklılık göstermektedir. Döviz kurunun oluşumuna herhangi bir müdahale edilip edilmeyeceği ya da bu müdahalenin hangi şekilde yapılacağı konusu döviz kuru sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Döviz kurlarının belirlenmesindeki bütün sistemlerin temel hedefi ödemeler bilançosunu dengede tutacak döviz kurlarını belirlemekten geçmektedir.

Klasik döviz kuru literatüründe döviz kuru rejiminin belirlenmesi hususunda ya tamamen sabit döviz kuru sistemi ya da tamamen değişken döviz kuru sistemi öncelikli olarak karşımıza çıkmaktadır (Cruz-Rodríguez, 2013: 43). Sözü edilen temel döviz kuru sistemleri dışında bir diğer sistem olan karma kur sistemi, hem sabit hem de değişken kur sisteminin belli özelliklerini taşımaktadır. Farklı kur rejimleri aşağıda ayrıntılarıyla ortaya konacaktır.

1.1.3.1. Sabit Kur Sistemi

Döviz kurunun ulusal otorite tarafından belirlendiği ve serbest bir döviz piyasasının bulunmadığı sistem “sabit döviz kuru sistemi” olarak adlandırılmakta ve bu sistemin temeli merkez bankasının para arzını, denge döviz kuruyla ilan edilen döviz kurunun eşitliğini sağlayacak şekilde ayarlamasına dayanmaktadır (Parasız, 2009). Sabit döviz kuru sisteminde, merkez bankası, döviz kurunun belirlediği düzeyden farklı olması durumunda döviz alım satımı yaparak piyasaya müdahale ederken aslında döviz kurlarının istikrarını sağlamayı amaçlamaktadır. Dış fazla durumunda piyasadaki fazla döviz alarak ve dış açık olduğunda piyasaya döviz satarak istikrarı sağlamaktadır. Ancak istikrarı sağlayabilmesi için yeteri kadar döviz rezervine sahip olması gerekmektedir (Gök, 2006: 132; Aral, 2015: 18).

Sabit kur sisteminin en eski olanı altın para standardı olmakla birlikte, günümüz ekonomilerinde kağıt para sistemlerinde de sabit kur sistemi uygulanabilmektedir. Dünyada ilk altın standardı uygulamasına 1821 yılında

İngiltere’de başlanmıştır. Altın para standardında klasik teorinin dış denge mekanizmasıyla ilgili açıklaması ve bununla birlikte dayandığı varsayımlar nedeniyle bir takım eleştiriler ortaya çıkmıştır. Fiyat değişmelerinin klasik düşüncede tahmin edilen miktarlarda olmaması ve klasik teorinin dış dengenin ulusal gelir, fiyat seviyesi ve para miktarındaki değişmeler ile sağlanabileceği hususları altın standardının hâkim olduğu yıllarda ortaya çıkan eleştirilere örnek olarak verilebilmektedir. (Karluk, 2002: 359-360).

Temel özelliği döviz kurlarının belirli bir düzeyde tutulması olan sabit kur sisteminin olumlu ve olumsuz yanlarına değindiğimizde dış ödemeler dengesini sağlaması, ekonomiyi dış şoklardan koruması, dış rezervlere olan ihtiyacı azaltması ve paranın gerçek değerini yansıtmasını sağlaması sistemin olumlu yanları olurken yurtiçi enflasyonu artırabilme riskinin olması, ticaret ve yatırımlar bakımından caydırıcı etkisinin bulunması sistemin olumsuzlukları olarak kabul edilebilmektedir (Karagöz, 2009: 2; Frankel, 2002).

1.1.3.2. Değişken Kur Sistemi

Esnek ve dalgalı kur olarak da bilinen değişken kur sisteminde döviz kurları, herhangi bir müdahale olmaksızın piyasa arz ve talebine göre şekillenmektedir. Bunun anlamı, ödemeler dengesinde oluşan bir fazla ya da açığın söz konusu ülkenin para biriminin değer kazanması veya değer kaybetmesi sebebiyle otomatik olarak dengelenmesidir (Cengiz, 2018: 4).

Kurların piyasa koşullarına göre belirlendiği bu sistemde, dış rezervlere olan gereksinim de azalmaktadır, fakat olası bir rezerv ihtiyacında döviz arz ve talebi arasındaki dengesizliğin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Seyidoğlu, 2003: 369).

Özellikle M. Friedman, E. Sohmen ve L. Yeager gibi Chicago Okulu iktisatçıları tarafından savunulan ve dış dengenin döviz kurlarındaki değişme ile sağlandığı değişken kur sistemini uygulayan bir ülkenin, döviz ve ticaret kontrollerinden arındırılmış olması gerekmektedir. Bu koşullarda sermayenin cazibesini arttırmak için faiz oranı kullanılmaktadır. Eğer faiz oranı düşükse ulusal paranın yabancı para karşısındaki değeri de düşmektedir. Başka bir ifadeyle faiz oranı düşükse kur da düşük olmaktadır ve buna değer kaybı (depreciation) denilmektedir. Ters bir durum söz konusu olduğunda yani faiz oranı yükseldiğinde

ulusal paranın yabancı para karşısındaki değeri artarken kur da yükselmektedir. Bu durum değer artışı (appreciation) terimi ile ifade edilmektedir (Karagöz, 2009: 1-2).

Esnek döviz kuru sisteminin sağladığı avantajlardan en önemlisi reel sektörden gelebilecek şoklara ve dışsal şoklara karşı dirençli olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle esnek kur sisteminde kur serbesttir ve etkin bir şekilde işleyen döviz piyasasında kurlar yeni oluşan durumlara, beklenmeyen şoklara hızlı ve tam olarak uyum sağlayabilmektedir. Esnek döviz kuru sisteminin sağladığı bir başka avantaj dış ticarete kurla ilgili olarak bir rekabet kaybının yaşanmaması dolayısıyla ödemeler bilançosu bakımından da bir sorun ortaya çıkmamasıdır. Ayrıca bu kur sisteminde kur istikrarı, bir amaç olarak ele alınmadığı için Merkez Bankasının daha etkin bir para politikası yürütme şansı bulunmaktadır (Gök, 2006: 133).

Esnek kur sisteminin sağladığı avantajları Frankel (2002), dört başlıkta ele almaktadır. Bu avantajlar; ülkenin bağımsız bir para politikası izlemesine izin vermek, şoklara karşı otomatik olarak uyum sağlayabilmek, senyoraj ve son borç veren olma yeteneğini korumak ve spekülasyon saldırılarından kaçınmaktır (Frankel, 2002: 9). Ülkeler tarafından 19. yüzyılın sonlarına doğru Bretton Woods sisteminin çöküşüyle uygulanmaya başlanan değişken kur sistemine, Türkiye 2001 krizi sonrası geçtiğini ilan etmiştir.

1.1.3.3. Karma Kur Sistemleri

Karma kur sistemleri, sabit ve değişken kur sistemlerinin belli özelliklerini taşıyan ara rejimlerdir. Bu ara rejimler bu konu altında dört başlık olarak anlatılmaktadır.

Karma kur sistemlerinden ilki olan yönetimli dalgalanma (managed floating), özellikle aşırı dalgalanmaların mevcut olduğu istikrar bozucu süreçlerde parasal otoritelerin doğrudan veya dolaylı olarak döviz kurlarını etkilediği karma bir sistemi ifade etmektedir (Cengiz, 2018: 5). İlke olarak merkez bankasının piyasayı yakından takip ettiği; istikrarsızlığın önüne geçmek için döviz alım ve satımı yaparak müdahalede bulunduğu bir karma kur sistemidir. Ancak bu müdahalede para otoritesi, önceden belirlenmiş bir hedef olmadan döviz kurunu etkilemeye çalışır ve ayarlamalar otomatik değildir; müdahaleler doğrudan ya da dolaylı olmaktadır (Duttagupta vd., 2005: 4). Politika önceliklerine göre gerçekleşen müdahalenin yoğunluğu, bu sistemi sabit ya da değişken kur sistemine yakınlaştırmaktadır

(Bayraktutan, 2017: 297). Hem sabit hem de değişken kur sisteminin olumlu özelliklerini kapsayan bu sistem daha açık bir ifadeyle, dış şoklara karşı esneklik sağlarken, dış ticarete kur kaynaklı rekabet kaybı yaşanmasını önlemekte ve kur belirsizliğini azaltmaktadır.

Geniş marjlı pariteler (wider band), piyasa gelişmelerine göre dalgalanma sınırlarının genişletildiği ve milli paranın sabit pariteye bağlılığının korunduğu karma kur sistemidir. Geniş marjlı pariteler uygulamasında amaç, gelecekte döviz kurları hakkındaki belirsizliği azaltmak ve gerektiğinde kur ayarlamalarına daha fazla izin vermektir. Marj ne kadar genişse bu sistem değişken kur sistemine o kadar yaklaşacaktır (Levi, 2005: 500).

Karma kur sistemlerinin üçüncüsü olan sürünen pariteler (crawling peg), merkezi kur olarak kabul edilen paritenin önceden açıklanmış şartlar ya da makroekonomik veriler ışığında değiştirilmesine dayanmaktadır (Bayraktutan, 2017: 298). Bu modelde döviz kuru bir destek noktasına yaklaştıkça merkez bankası müdahalesi gerekli olmaktadır. Bununla birlikte destek noktalarının etrafında belirlenen merkezi değer, önceki hafta veya aylardaki ortalama döviz kuruna göre sürekli olarak değiştirilmektedir. Örneğin oran, alt destek noktasında ya da onun yakın bir noktasında kalmışsa yeni merkezi değer aşağı doğru değişecektir. Böylece uzun vadeli temel trendler bozulmayarak kısa süreli dalgalanmalar kontrol altına alınmış olacaktır (Levi, 2005: 500).

Para sahaları ve parasal birlikler de karma kur rejimleri olarak yorumlanmaktadır. Birincisinde, yakın ekonomik ilişkide bulunan bir grup ülke ulusal paralarını sabit kurlarla birbirine bağlayıp diğer ülke paralarına karşı dalgalanmaya bırakmaktadır. İkincisinde ise, yakın ekonomik ilişkide bulunan veya bir bütünleşme girişimine taraf ülkeler ulusal paralarının yerine ortak bir paraya geçmektedirler (Seyidoğlu, 2003: 377).

1.1.4. Döviz Kuru Değişimini Açıklayan Teorik Yaklaşımlar

Döviz kurlarının belirlenmesi, literatürde devam eden bir ilgi konusudur. 1970'lerin başlarında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte, birçok ülkede döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Bunun sonucunda da döviz kurlarının değişiminin açıklanmasına yönelik teorik tartışmalar yoğunlaşmıştır.

Değişken kur uygulamalarına geçilmeden önceki dönemlerde döviz kurlarının sabit tutulması temel ilkeydi. Seyrek ve zorunlu koşullar altındaki kur ayarlamalarıyla kurların uzun dönemli denge düzeylerini koruması amaçlanırdı. Sabit kurda yapılacak ayarlamaların boyutu veya değişken kurda olası değişim oranının önceden tahmini için farklı teorik yaklaşımlardan yararlanılabilir. Bunlar, aşağıda açıklanacak dış ticaret akımları ve satın alma gücü değişimine dayalı geleneksel yaklaşımlar ve parasal akımlar ile mali varlık değişimine dayanan yeni yaklaşımlardır (Bayraktutan, 2017).

1.1.4.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı

Dış ticaret akımları yaklaşımına göre bir ülke ulusal parasının değerinde değişimi, o ülkenin dış ticaret bilançosu belirlemektedir. Dış ticaret bilançosunun açık verdiği durumda ulusal paranın dış değeri düşerken; fazla verdiği durumda dış değer yükselmektedir. Böylece yerli ve yabancı malların göreceli fiyatları, teknolojik ilerleme, iç ve dış reel gelir artışları, faktör stokundaki artışlar vb. dış ticareti etkileyen faktörler bir ulusal paranın değerini de etkilemektedir (Cengiz, 2018: 6).

İktisadi karar vericiler yurtdışı ile mal ve hizmet ticareti yapmak için döviz talep etmektedirler. Talep edilen döviz, yurtdışından alınacak olan mal ve hizmetlerin finansmanı için alınmaktadır. Döviz arzını ise mal ve hizmetlerin ihracatıyla elde edilen döviz gelirleri belirlemektedir. Bu yüzden yabancı paraların denge fiyatı, ithalat ve ihracattan kaynaklanan döviz arz ve talebine göre şekillenmektedir (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 160).

Dış ticaret akımları yaklaşımında, örneğin ülkedeki reel gelir artışlarının veya iktisadi büyümenin kurlar üzerindeki etkisi, ithal mal talebinin artması ve döviz kurunun yükselmesi biçiminde olacaktır. Yani ulusal paranın değeri düşecektir. Öte yandan, dış ticaret ortaklarında büyüme, ihracat artışı üzerinden ülke ulusal parasının değer kazanmasına; tersi bir durumda, yani dış dünyadan daha hızlı büyüyen ülkede ise, ithalat artışı üzerinden ulusal para değer kaybedecektir. Bu durum ekonomik büyümenin kurlar üzerindeki etkilerini açıklamakta ve hızla büyüyen ülkelerin ulusal parasının değer kazandığı gözlemlenirken; durgunluk içindeki ülkelerin ulusal parasının değer kaybettiği gözlemlenmektedir. Dış ticaret akımları yaklaşımının kurları açıklamayla ilgili olan bu eksikliği uluslararası sermaye akımlarının güçlü etkisini ihmal etmesinden kaynaklanmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 380).

1.1.4.2. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı

Satın alma gücü paritesi (SGP) yaklaşımı, en genel tanımıyla, ulusal ölçekte fiyatlar genel düzeyi ve değişiminin, ülke milli parasının başka ülke paraları karşısındaki değerini etkileyeceği düşüncesine; arbitraj olgusunun sonucu olan tek fiyat kanununun döviz piyasalarına uyarlanmasına dayalı bir yaklaşımdır. Herhangi bir zaman diliminde iki para birimi arasındaki döviz kuru değişiminin, iki ülkenin nispi fiyat seviyelerindeki değişim tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir ve teori, fiyat düzeyindeki değişiklikleri döviz kuru hareketlerinin en önemli belirleyicisi olarak belirlediğinden “döviz kurlarının enflasyon teorisi” olarak da adlandırılmaktadır (Bayraktutan, 2017: 302-303; Dornbusch, 1985: 1).

SGP, ödemeler dengesine ve döviz kurlarının belirlenmesine yönelik modern literatürün merkezinde yer alırken döviz kurlarındaki değişimleri analiz eden en eski yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmektedir. İlk defa Gustav Cassel (1918) tarafından İkinci Dünya Savaşı sırasında sabit döviz kuru sisteminin iyi bir şekilde işleyememesinden dolayı yeni döviz kuru paritesinin ne olması gerektiği sorusuna cevap bulabilmek amacıyla ortaya atılmıştır. Bu yaklaşıma göre, döviz kurlarının piyasada serbestçe belirlenmesi neticesinde alacağı değer, ülkeler arasındaki göreceli fiyat değişim oranlarının bir ölçüsü olmaktadır (Kemeç ve Kösekahyaoglu, 2015: 7).

SGP yaklaşımı, özdeş olan malların farklı merkezlerdeki fiyatlarının aynı olması gerektiğini, ticari engellerin ve taşıma maliyetlerinin olmadığı rekabetçi piyasalarda tek fiyat kanunu temelinde gelişmiştir (Yıldırım vd., 2013: 76). Başka bir ifadeyle tek fiyat kanunu, tek tek malların fiyatlarıyla ilgilenirken satın alma gücü paritesi tek fiyat kanununun toplulaştırılmış halini ifade etmektedir (Gerek ve Karabacak, 2017: 3). Ek olarak malların serbest dolaşımı ve iki ülke arasındaki ticaret var olduğu sürece döviz kurunun satın alma gücü paritesinden çok fazla bir sapmaya neden olması da mümkün değildir (Cassel, 1918: 413).

Satın alma gücü paritesinin daha özele indirgenmiş tanımı Gomez-Zaldivar vd. (2012) tarafından ortak bir para birimi cinsinden ölçülen, ticarete konu mallardan oluşan bir pazar sepetinin farklı yerlerde aynı maliyete sahip olacağı anlamını ortaya koyan bir teoridir şeklinde yapılmıştır (Gomez-Zaldivar vd., 2012: 1351-1352). Bu tanımda ticarete konu olan mallar kavramı ön plana çıkmaktadır. Çünkü ticareti

yapılamayan mallardan oluşan bir sepetin fiyatının aynı para birimi cinsinden farklı yerlerde aynı maliyete sahip olması beklenmemektedir (Yıldırım vd., 2013: 76).

Satın alma gücü paritesi yaklaşımı, mutlak ve nispi satın alma gücü paritesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Mutlak satın alma gücü paritesi, arbitraj sayesinde bir iktisadi mal ya da varlık için farklı ülkelerde aynı fiyatın geçerli olacağı tek fiyat kanunu ülkedeki bütün malları içine alacak şekilde uyarlarken nispi satın alma gücü paritesi ise daha gerçekçidir ve her ülkedeki farklı malların göreceli fiyatlarının değişmeyeceği varsayımıyla enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi göstermekte yani döviz kurunun oluşumundan çok değişimine odaklanmaktadır (Bayraktutan, 2017: 303-304; Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 127). Mutlak ve nispi satın alma gücü paritesi arasındaki temel fark, mutlak SGP yaklaşımında dikkate alınan kavramın nominal kurlar olmasına karşılık nispi SGP yaklaşımında ülkelerin gerçek rekabet güçlerini gösteren reel kurların dikkate alınmasıdır (Yıldırım vd., 2013: 77).

1.1.4.3. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım; Robert Mundell, Harry Johnson, Frankel (1976, 1979, 1987) – Bilson (1968) ve Mill tarafından geliştirilen döviz kurlarını belirlemeye yönelik bir teoridir. Ödemeler bilançosunu, uluslararası finansal boyutta parasal bir olgu olarak ele alıp parasal kavramlar ile açıklamaya çalışmıştır (Cengiz, 2018: 9). Parasalcı yaklaşıma göre, ulusal paranın bir yabancı para birimi cinsinden fiyatı olarak döviz kurundaki değişim, para arz ve talebine bağlıdır. Eğer para arzı, para talebini aşarsa ulusal paranın değeri, bollaşan malın fiyatındaki düşüş gibi düşecektir (Bayraktutan, 2017: 305).

Parasalcı yaklaşımda talebi belirleyen faktörlerin sabit olduğu varsayımı altında para stokunda meydana gelen bir artış ve bunun sonucunda genişlemiş olan para arzı, piyasadaki aktörlerin elinde tutmak istediğinden daha fazla para hacmini yaratmaktadır. Bu paranın bir kısmı faiz geliri elde etmek için yerli ve yabancı menkul değerlere yatırılırken diğer bir kısmı mal ve hizmetlere yatırılmaktadır. Böylece para arzındaki artış hem sermaye ihracı hem de yabancı mal ve hizmet ithali yoluyla döviz talebini arttırmaktadır ve cari döviz kurunu yükseltmektedir yani ulusal parada değer kaybına neden olmaktadır. Para talebi sabitken para arzının daraldığı koşullarda ise bu sürecin tam tersi durumu işlemektedir (Seyidoğlu, 2003:

385-386). Parasalcı yaklaşımın temel varsayımları şöyle sıralanabilir (Örücü, 2016: 104; Diamandis ve Kouretas, 1996: 352):

- i. Reel gelir ve para arzı dışsaldır.
- ii. Sermaye dışında herhangi bir kısıtlama yoktur, sermaye ve mallarda tam serbestlik vardır.
- iii. Ülkedeki varlıklar ile yabancı varlıklar birbirine ikame edilebilmektedir.
- iv. Yurtiçi para yalnızca yurtiçinde ikamet edenler tarafından tercih edilirken yabancı para yalnızca yabancılar tarafından tercih edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle o ülkedeki para sadece ilgili ülke vatandaşları tarafından talep edilmektedir.

Parasalcı yaklaşım açısından ulusal ve yabancı para talebi için bekleyişler de oldukça önemlidir. Çünkü değerinin yükseleceği beklenen paraya talep artmaktadır ve bu para yabancı bir paraysa kur da yükselmektedir (Bayraktutan, 2017: 306). Bu sebeple spekülâtörlerin dışında diğer piyasa aktörlerinin de bilgi ve tahminlere göre beklenti pozisyonu alabildikleri vurgulanmaktadır (Cengiz, 2018: 10). Piyasadaki aktörlerin ne kadar para tutacaklarını sadece bugünkü faktörler değil gelecekteki beklentiler de etkilemektedir. Örneğin, yabancı paranın değerinde bir yükselme bekleniyorsa o paraya bağlı menkul varlıklara yönelik satın alma faaliyetinde artış ortaya çıkacaktır ve bu durum yabancı paranın değerinde ani bir artışın oluşmasına neden olabilecektir. Özetle piyasadaki aktörler, tüm bilgileri kullanarak tahminlerini oluşturmakta ve bu tahminlere göre bir davranışta bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 427).

1.1.4.4. Portföy Dengesi Yaklaşımı

Portföy dengesi yaklaşımı, Harry Markowitz (1952) ve sonrasında James Tobin'in (1958) para talebi üzerine yaptıkları çalışmalardan kaynaklanmaktadır. Markowitz (1952), sistematik risk ve getiri arasındaki ilişkiyi analiz ederken Tobin (1958), Markowitz'in bu analizine risk içermeyen menkul değerleri de ekleyerek daha geniş bir teorik çerçeve oluşmasını sağlamıştır. Başka bir ifade şekliyle Markowitz, analizlerinde risk kavramına hiç değinmemişken Tobin, Markowitz'in bu analizine likit ve risksiz bir varlık olan nakit parayı da katmaktadır (Takım vd., 2018: 384).

Portföy dengesi yaklaşımı, döviz kurlarında görülen dalgalanmaları yabancı menkul değerlerin arz ve taleplerindeki değişmelerle açıklayan yeni bir yaklaşımdır. Yatırımcılar için yerli ve yabancı varlıkların tam ikame edilebilir olduğunu varsayan parasalcı yaklaşımı ise dolaylı olarak kapsamaktadır (Bayraktutan, 2017: 307). Parasalcı yaklaşım, yerli menkullerle yabancı menkullerin tam ikame olduğu, yani aralarında risk yönünden bir fark olmadığı varsayımında bulunmaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 171). Bu yaklaşımda kur değişimleri iki temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki bugün gerçekleşen olaylara göre ekonomik birimlerin portföylerini değiştirmesiyle ikincisi ise gelecekteki beklentilerin yatırım portföylerini etkiliyor olmasıdır (Seyidoğlu, 2007: 429-433). Oysa portföy dengesi yaklaşımı, riskin azaltılması için portföye katılan menkullerin çeşitlendirilmesi; yani “tüm yumurtaların aynı sepete konulmaması” ilkesi üzerine şekillenmektedir.

1.2. DIŞ TİCARET

Uluslararası iktisadi ilişkilerin önemli bir parçası olan dış ticaret, ülkelerin birbirleriyle yaptıkları mal ve hizmet alım-satımı şeklindeki faaliyetleri kapsamaktadır. Yani ithalat ve ihracat, dış ticaretin iki temel bileşenidir. Bu kısımda dış ticaretle ilgili kavramlar, dış ticaretin nedenleri, iktisadi etkileri ve dış ticareti etkileyen faktörler ele alınacaktır.

1.2.1. Dış Ticaretle İlgili Kavramlar

Dış ticaret, bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet hakları ticaretinin tümüdür. Bu anlamda dış ticaret, bir ülkede üretilen malların, sağlanan hizmetlerin, sermayenin ve fikri mülkiyet haklarının başka ülkelerde ya da bölgelerde satılması, dağıtılması yoluyla araçlara ve tüketicilere sunulması faaliyetlerinin bütünüdür (Gültekin, 2011: 31). Uluslararası platformda her türlü mal ve hizmetin belirli bir ücret karşılığında alım satım işlemi olan dış ticaret, ülkeler arasındaki mal ve hizmetlerin transferi anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle dış ticaret, ithalat ve ihracat faaliyetlerinin tümü olarak tanımlanabilmektedir.

Hausmann vd. (2007) dış ticaret ile ilgili olarak, bir ülkenin neyi üretilip ihraç edeceğini belirlemenin kolay olmadığını ifade etmektedir. Bu sebeple hangi ürünün uzmanlaşma daha fazla bir büyüme getirecekse o ürünün üretimi gerçekleştirilecektir. Burada hükümet politikaları, üretim yapısının şekillenmesinde

önemli bir etkiye sahiptir (Hausmann vd., 2007: 2-3). Özetle her ülke alanında uzman olduğu malı üretirken ihtiyaç duyduğu malları başka ülkelerden ithal etmelidir. Böylece ülke refahı da artacaktır.

Dış ticaretin tanımından da anlaşılacağı üzere dış ticaretin iki önemli unsuru ithalat ve ihracat olmaktadır. İthalat, bir ülkenin üretmiş olduğu malları diğer ülkelerdeki alıcıların almasına denmektedir. Dış ticaret istatistiklerinde ithalat, bazen CIF¹ olarak da yer almaktadır. Bir başka ifadeyle ise ithalat, bir malın o an yürürlükte yer alan mevzuata uygun olarak gerçek ya da tüzel kişiler tarafından yurt dışından satın alınması ve bedelinin yurt dışına transfer edilmesidir. Bir ülkenin ihtiyaçları çerçevesinde kendi mevzuatına uygun olarak başka bir ülkeden mal satın alması ithalat işlemi olurken bu ithalat sayesinde ülkeler, kendi imkânları ile üretemediği malları daha ucuza elde edebilmektedir (Açıl, 2021: 136).

İhracat, bir ülkenin üretmiş olduğu malları diğer ülkelerdeki alıcılara satmasına denmektedir. Dış ticaret istatistiklerinde ihracat, bazen FOB² olarak da yer almaktadır. Başka bir tanımla ihracat, ülke içinde üretilen ve serbestçe dolaşabilen malın uluslararası pazarda satılması olmaktadır ve bu satış işleminin ihracat niteliği taşıyabilmesi için de bazı gerekliliklerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar; satışın ihracat mevzuatına uygun olması, mal ve hizmetin gümrük bölgesinden çıkmış olması ve satış bedelinin ülkenin kambiyo mevzuatına uygun olarak ülkeye getirilmesidir (Gürsoy, 2007: 33).

Dış ticaret hacmi bir ülkenin dış dünyayla yaptığı toplam ticaretin büyüklüğünü ifade ederken dış ticaret dengesi ise bir ülkenin ithalat ve ihracatının farkını ifade etmektedir. Bu şekilde ihracat > ithalat olursa “dış ticaret fazlası”; ithalat > ihracat olursa “dış ticaret açığı” söz konusu olmaktadır (Utkulu ve Aydemir, 2008: 7).

Buraya kadar dış ticaretin iki önemli bileşeni olarak ithalat ve ihracat kavramlarına detaylı bir şekilde yer verilirken üzerinde durulması gereken diğer önemli kavramlardan bazıları da şu şekilde özetlenebilmektedir:

- i. Döviz, en kısa tanımıyla, yabancı ülke paralarına verilen isimdir (Karluk, 1999: 311).

¹ CIF: (Cost, Insurance, Freight) malın satış fiyatına sigorta ve navlun bedellerinin eklendiğini göstermektedir (Alkin, 2009: 94).

² FOB: (Free, On, Board) malın satışı sırasında sigorta ve navlun bedellerinin alıcılara ait olduğunu göstermektedir (Alkin, 2009: 94).

- ii. Kambiyo, yabancı paralar ve bu paralarla ödemeyi sağlayan hesap ve belgelerdir (Bağrıaçık, 2002: 2).
- iii. Gümrük, ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticarete ithal ve ihraç malları için alınan vergi oranıdır.
- iv. Serbest ticaret, tarifelerin ya da tarife benzeri engellerin, kota gibi miktar kısıtlamaları veya malların serbestçe dolaşımını engelleyen diğer faktörlerin bulunmadığı bir ortamda uluslararası ticaretin gerçekleştirilmesidir (Bayraktutan, 2017: 113).

1.2.2. Dış Ticaret Nedenleri

Dünyada hiçbir ülke ihtiyaçlarını kendi başına karşılayabilecek yeterli doğal kaynaklara ya da maddi güce sahip olmamakla birlikte faydalarını maksimize edememektedir. Bu sebeple ülkelerin sahip oldukları kaynakların birbirinden farklı miktar ve türde olması ülkeleri karşılıklı ticari ilişkiler kurmaya yönlendirmektedir. Ülkeler ticari ilişkileri, kendi üretemediği malı başka bir yerden satın alarak gerçekleştirirken üretebildiği malı ise dışarıya satarak gerçekleştirmektedir. Bu bölümde dış ticaretin nedenleri genel olarak yerli üretimin yetersizliği, uluslararası fiyat farklılıkları, mal farklılıkları ve tüketici zevkleri başlıklarıyla ele alınmaktadır.

1.2.2.1. Yerli Üretimin Yetersizliği

Yerli üretimin yetersizliği, bazı malların bazı ülkelerde hiç üretilmemesi veya ülkede gerçekleşen yerli üretimin iç talebi karşılamada yetersiz kalmasıdır. Yerli üretimin yetersiz kaldığı durumda malın temini ithalat yoluyla karşılanmaktadır (İçke, 2021: 44). Hiçbir ülke ihtiyaçlarını karşılama açısından kendi kendine yeterli olmamaktadır. Kendi kendine yeterlilik durumu olan otarşi, ülkeler için mümkün olmadığı gibi yararlı da değildir (Ertürk, 2001: 2).

Fiyat farklılıkları tek başına “ülkeler neden dış ticaret yapar?” sorusunu cevaplayamamaktadır. Ancak ülke içi üretimin yetersiz olması durumunda ithalata başvurulmaktadır. Ülke içi üretimdeki yetersizlik kaynakların yeryüzünde düzensiz dağılımından, üretimde kullanılan teknolojinin eski veya verimsiz olmasından bununla birlikte nitelikli işgücü yetersizliğinden kaynaklanıyor olmaktadır (Utkulu ve Aydemir, 2008: 4).

1.2.2.2. Uluslararası Fiyat Farklılıkları

Ülkelerin üretmiş olduğu mallar, ülkenin sahip olduğu teknoloji ve üretim faktörlerindeki farklılıklardan dolayı farklı fiyattan uluslararası piyasaya sürülmektedir. Örneğin ülke eğer bazı malların üretimini daha düşük bir maliyetle gerçekleştirebiliyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malı ihraç etmelidir. Tersî durumda pahalıya ürettiği mal için sahip olduğu üretim faktörünü kullanmamalı ve o malı diğer ülkeden ithal etmelidir. Böylece ülkeler kıt kaynaklarını en verimli şekilde kullanmış olurken refah seviyelerini de arttırmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 18-19).

Özetle verimlilik farklarından kaynaklı olarak ülkeler üretebildikleri bütün malları değil, bu mallar arasında en ucuza ürettikleri malları diğer ülkelere satarken daha pahalıya ürettikleri malları ise başka ülkeden satın almaktadır.

1.2.2.3. Mal Farklılıkları ve Tüketici Zevkleri

Mal farklılıkları, ülkelerin kendi dışındaki ülkelerle ticaret yapmasının bir başka nedeni olmaktadır. Aynı endüstri dalında faaliyet göstermelerine rağmen çeşitli ülkelerde çeşitli firmalar tarafından üretilen mallar arasında görünüş, kullanılma amacı veya yapılış bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bunun sebebi tüketici tercihlerindeki farklılıklardan kaynaklı olarak üretilen hiçbir malın birbirine benzer olmamasıdır (Seyidoğlu, 2007: 23). Ek olarak oldukça geniş bir mal grubu içinde yerli ve yabancı mallara olan talep yapısı da farklılık göstermektedir.

Dış ticaretin nedenlerinden biri olan mal farklılaşması, belli sektörlerde en az fiyat farklılıkları kadar önemlidir ve dış ticaret teorisinin yeniden ele alınmasında ise benzer ülkeler arasındaki ticaret, eksik rekabet koşulları, çok uluslu firmalar ve firma içi ticaret etkili olmaktadır (Utkulu ve Aydemir, 2008: 4-5).

Ülkelerin dış ticaret yapma sebeplerinden bir diğeri olan tüketici zevk ve tercihlerindeki farklılıklar neticesinde de ülkeler ithalat yapmak zorunda kalmaktadırlar. Çünkü tüketici, tercihleri doğrultusunda ülkede üretilmeyen bir malı satın almak isteyebilir ve bu durumda da malın ithal edilmesiyle tüketicilerin istedikleri mala ulaşması mümkün olmaktadır.

1.2.3. Dış Ticaretin İktisadi Etkileri

Dış ticaretin iktisadi etkileri literatürde statik ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Statik etkiler, işbölümü ve uzmanlaşmadan karşılaştırmalı üstünlüğe uygun olarak elde edilen kazançlar olurken dinamik etkiler ülkenin üretim kapasitesinin zaman içinde genişlemesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve statik etkilerden farklı olarak süreklilik taşırlar. Statik etkiler faktör arzındaki değişim teknoloji transferine dayanırken dinamik etkiler geniş bir piyasa hacmi, rekabet, iç piyasa talebini geliştirme ve iktisadi dinamizm vb. ile ortaya çıkar.

1.2.3.1. Statik Etkiler

Statik etkiler, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı gerçekleştirilen uluslararası iş bölümü sonucu taraf olan ülkelerde veri üretim kaynakları ile en fazla üretimin yapılması, dünya üretiminin ve dolayısıyla refahın artmasını sağlamaktadır (Bayraktutan ve Bıdırdı, 2010).

1.2.3.1.1. Faktör Arzındaki Artış

Statik etkilerden ilki olan faktör arzındaki artış, mal ve hizmet üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin miktarındaki artışı ifade etmektedir. Ülkenin faktör stoku zaman içinde değişebilir ve bu, ülke üretim imkânlarını farklılaştırır (Seyidoğlu, 2003: 98). Ülke faktör stokunun geliştirilmesi ve/veya başka ülkelere temin edilen faktörler, ülke üretim ve ihracat kapasitesini artırırken ithalat ihtiyacını azaltarak dış dengeye katkı sağlar.

Faktör arzındaki artış üç şekilde ortaya çıkmaktadır (Bayraktutan, 2017: 92-95). Bunlardan ilki, talep koşulları veri iken ülke emek ve sermaye stokunun aynı oranda artması ile sağlanan büyüme durumunda ekonominin sermaye/emek oranının aynı kaldığı yansız büyüme; ikincisi ülke hangi faktöre nispeten zengin olarak sahipse üretimi o faktörü gerektiren sektörün ülkenin ihracat sektörü olacağı ticareti artırıcı yönlü büyüme ve son olarak ülkedeki kıt üretim faktörü arzının daha fazla artmasıyla sağlanan iktisadi büyümenin ithal edilmekte olan malın yurt içi üretimini artırması dolayısıyla ithalat ihtiyacının azalmasına yol açtığı ticarete karşıt yönlü büyüme olmaktadır.

1.2.3.1.2. Teknoloji Transferi

Teknolojik gelişme yeni bir üretim yöntemi ya da yeni bir mal icat edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ya tümüyle farklı nitelikte yeni mallar ortaya çıkarılır ya da piyasadaki mevcut mallar daha etkin yöntemlerle üretilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 103).

Üretim fonksiyonlarının homojen ve doğrusal olması varsayımı altında teknolojik gelişmeler üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan yansız teknolojik gelişme, emek ve sermayenin marjinal veriminin aynı oranda artırmasıdır. İkincisi olan teknoloji kaynaklı ticareti artırıcı yönlü büyüme, bir yandan dış ticaret artışını beraberinde getirirken diğer yandan iktisadi büyümeyi (milli gelir artışını) sağlamaktadır. Ülkenin zengin olarak sahip olduğu faktörü daha fazla geliştiren ve kullanan teknolojik yenilik, bu faktöre dayalı üretimi artırırken ihracatın da artmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece ülke daha fazla ticaret yapmaktadır. Üçüncü olarak teknoloji kaynaklı ticarete karşıt yönlü büyüme ise ithal malı üretimini artırarak dış ticarete daha az ihtiyaç duymaktadır (Bayraktutan, 2017: 98-99). Diğer bir ifadeyle teknolojik gelişmenin emek tasarruf edici etkisi fazlaysa ihracat sektörü gelişeceğinden aşırı ticaret artırıcı etki ortaya çıkarken teknolojik gelişmenin emek tasarruf etkisi az ise aşırı ticaret azaltıcı etki ortaya çıkmaktadır (Karluk, 2003: 132-136).

1.2.3.2. Dinamik Etkiler

Dinamik etkiler, ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin arzındaki artışlar ve teknolojik gelişmeyle bilginin, işgücünün ve alt yapı yatırımlarının ekonomide başka kesimler tarafından kullanılması sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve statik etkilere göre süreklilik göstermektedir (Alpar, 1982: 80).

Dinamik etkiler, kaynakların daha etkin kullanımını sağlayarak yeni yatırımların artışına yol açmaktadır. Bu şekilde rekabetin oluşmasıyla ekonomik etkinlikte artış meydana gelecektir ve sonuç olarak kalkınma yolundaki ülkeler dinamik etkilerden en iyi şekilde faydalanmaya çalışacaklardır. Dinamik etkilerin az gelişmiş ülkeler bakımından ise negatif etkileri bulunmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkelerdeki işgücü ve yatırımların bütünleşmenin bir sonucu olarak daha gelişmiş ülkeye kayması durumu ortaya çıkabilmektedir ve negatif etki az gelişmiş ülkenin daha da fakirleşmesine neden olmaktadır (Hobikoğlu, 2007: 67).

Dış ticaretten, üretim ve kaynak açığını karşılama, iç ekonomideki ürün fazlasına çıkış (pazar) sağlama, geniş bir piyasa hacmi, rekabet, iç piyasa talebini geliştirme ve iktisadi dinamizm sonucu sağlanan dinamik kazançlar aşağıda özetlenmektedir (Seyidoğlu, 2003: 113-114):

i. Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama

Gelişmekte olan ülkeler, kendilerinin üretemedikleri ama kalkınmaları için gerekli olan mal ya da kaynakları ithal ederek ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Dış ticaret, üretim için gerekli olan yatırım malları, ara mallar, ham maddeler ve zorunlu tüketim mallarının elde edilmesini mümkün kılmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde dış ticaret olmadan yatırım yapabilmek için gereksinim duyulan sermaye bulunmamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde dış ticaret, az gelişmiş ülkelerde yüksek kalkınma hızına ulaşabilmeyi ve verimlilik artışını sağlamaktadır.

Aynı şekilde teknik işgücü açığı bulunan bazı ülkeler de bu ihtiyaçlarını yurt dışından temin etmektedirler. Teknolojik gelişmeler çerçevesinde, yurt dışından ithal edilen gerekli teknolojiler sayesinde de teknolojik gelişmeler hızlanmaktadır.

ii. İç Ekonomideki Ürün Fazlasına Çıkış (Pazar) Sağlama

Dış ticaretin yapılmadığı bir ekonomide özellikle tarım ürünleri ve ham maddelerdeki iç talep yetersizliği, ülkenin sahip olduğu kaynakların eksik çalıştırılmasına neden olmaktadır. Dış ticaretin doğurduğu talep artışları, kaynakların kullanılmasına aksi durumda ise kullanılamayacak olan ürün fazlalarına piyasa imkânı sağlamaktadır.

iii. Geniş Bir Piyasa Hacmi ve Ölçek Ekonomileri

Piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin etkin yöntemlerle yapılmasını veya en uygun teknolojilerin kullanılmasını; kapalı ekonomilerdeki üretimin iç piyasa hacmi ile sınırlı olmasından dolayı önlemektedir. Çünkü özellikle kitlesel üretim teknolojileri, belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılamazlar. Böylece dış piyasalar için üretim, piyasa darlığı engelini ortadan kaldırır.

Bir ülkenin piyasası dar olduğunda üretilecek çeşitler de az olacaktır. Çünkü çeşit arttıkça her çeşitten üretilecek olan miktar azalacak ve ölçek ekonomileri elde edilemeyecektir. Dolayısıyla maliyetler de yüksek olacaktır (Karluk, 2003: 95). Fakat dış ticaret, piyasa hacmini genişlettiği ölçüde firmalar ürün çeşidini ve üretim

ölçeklerini arttırabileceklerinden ekonomide verimlilik kazançları sağlanmış olacaktır.

iv. Rekabet

Dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya getirmektedir. Bu da üretimde etkinliği artırır ve teknolojiyi geliştirir. Rekabetin olmadığı yerde ise verimlilik azalır, kaynak israfı olur ve tekelleşme eğilimleri başlar. Bu yüzden rekabet, kaynak verimliliğini artırmanın etkili bir yolu olarak kabul edilmektedir. Çünkü artan dış rekabet, ihracat endüstrilerini ve yurt içi sektörleri daha etkin üretim yöntemleri ile üretim yapabilme arayışlarına sokmaktadır.

v. İç Piyasa Talebini Geliştirme

İç piyasa talebini geliştirme, daha önce yurt dışından ithal edilen ürünlerin zamanla yurt içi talebi genişletmesi sonucunda uygulanan özendirici ve koruyucu önlemlerle sözü edilen ürünlerin yurt içinde etkin bir şekilde üretilmesini öngörmektedir.

vi. İktisadi Dinamizm

Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine yaklaşır, farklı ülkelerdeki tüketiciler diğerlerinin yaşayışlarından, davranışlarından, ihtiyaçlarından ve kullandıkları mallardan haberdar olurlar. Böylelikle yeni ihtiyaçlar doğar, farklı kalitede mallar talep edilir ve iktisadi yapılanmada değişiklikler oluşur. Bütün bunlar ekonomiye dinamizm kazandırırken kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunabilir.

Dış ticaretin ülke ekonomileri bakımından etkileri genellikle olumlu olmakla birlikte bazı olumsuz yönleri de söz konusu olmaktadır. Bu olumsuzluklar bağlamında anılmaya değer görüşler; gelişmekte olan ülkelerde yeni kurulan endüstrilerin teknik bilgi konusundaki yetersizliği, nitelikli işgücü sorunu, tarım ürünü ve hammadde ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkelerin bu ürünlerin fiyatları sanayi ürünleri kadar hızlı artmadığı için dış ticaretten zararlı çıkmaları ve haksız rekabetin doğmasıdır (Alpar, 1982: 79-80). Ancak bu durumda yapılması gereken ekonomiyi dış dünyadan soyutlamak değil, bu olumsuzlukları en aza indirecek önlemler almak olmalıdır.

1.2.4. Dış Ticareti Etkileyen Faktörler

İhracat arzı ve ithalat talebini etkileyen faktörlerin çeşitliliğinden dolayı dış ticareti etkileyen faktörler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Dış ticareti etkileyen faktörler altı alt başlık altında ele alınacaktır.

1.2.4.1. Yurt İçi ve Yurt Dışı Gelir Düzeyleri

Yurt içi ve yurt dışı gelir düzeyleri, dış ticaret talebi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Krugman'a göre (1989), bu etki fiyatların sabit kaldığı varsayımından hareketle gelirler yükselirse tüketimin de artacağı beklentisiyle açıklanmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret bileşimindeki değişimler ülkenin gelirine bağlı olurken yurt içi gelirler ile ülkenin ithalatı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Gelir ile ithalat arasındaki pozitif ilişki, iki temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki yurtiçi tüketimin bir bölümünün ithal mallara yönelmesi olurken ikincisi üretim için ihtiyaç duyulan kaynakların belli oranda yabancı girdiye dayanmasıdır. Her iki durumda da dış ticaret dengesi bakımından sızıntılar söz konusu olmaktadır. İhracatın, karşı ülke koşullarına bağlı kalacağı düşünülürse ithalatın artması dış ticaret açığını artırıcı etki yapacaktır. Kısacası reel gelirdeki artış, dış ticaret dengesini bozacaktır (Yücel, 2006: 50).

Dış ticarete gelir ve fiyat esnekliklerinin önemi, esneklik yaklaşımı doğrultusunda incelenmektedir. Esneklik yaklaşımının temelinde Marshall-Lerner (ML) koşulu bulunmaktadır. Uluslararası iktisat teorisinde bir ülkenin ulusal parasının reel olarak değer kaybetmesinin dış ticaret dengesi üzerindeki uzun dönem etkileri ML koşulu tarafından belirlenmektedir (Bal vd., 2017: 63). Burada üzerinde durulan esneklik kavramıyla ilintili olarak ithalat talebinin gelir esnekliği ise ithalattaki yüzdelik değişimin gelirdeki yüzdelik değişime oranıdır. Eğer esneklik birden büyükse ithalata olan bağımlılık artarken; esnekliğin birden küçük olması durumunda ithalata olan bağımlılık azalacaktır (Yücel, 2006: 50).

1.2.4.2. Göreli Fiyatlar Farklılığı

İthalat ve ihracat talep modellerinin tahminlerinde, yurt içi fiyatların yurt dışı fiyatlara oranlanması göreli fiyatlar olarak adlandırılmaktadır. Tahmin sonucunda bu oran birden küçükse talep esnekliğinin inelastik, birden büyükse esnek ve bire eşitse birim esnek olduğu gösterilmektedir (Bahmani-Oskooee ve Kara, 2003: 307).

Ülkeler arasındaki görelî fiyatlar, her bir ülkede faktör donanımının farklı olması ve taşıma maliyetlerinin düzeyine göre belirlenmektedir. Çünkü bol ve ucuz bir üretim faktörüne sahip ülkede, bu faktörün ağırlıklı kullanımıyla üretilen mallar için fiyatları, diğer ülkelere göre daha düşük olacaktır. Bununla birlikte taşıma maliyetleri de coğrafi farklılıklara göre şekilleneceğinden ülkeler arasındaki bu maliyet farklılıkları ticarete konu olan malın fiyatında da farklılık yaratacaktır. Kısacası görelî fiyatlardaki değişimlerin kaynaklarını faktör fiyatları oranındaki değişimler, teknolojik değişimler ve bilgi maliyetlerindeki değişimler olarak açıklamak mümkün olmaktadır (Yücel, 2006: 50-51).

1.2.4.3. Döviz Kuru Değişiklikleri

Döviz kuru değişiklikleri (oynaklıkları), dış ticareti etkileyen faktörlerden biridir ve dış ticaretin en önemli belirleyicilerinden biri ise reel döviz kurlarıdır. Dış ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla düşük belirlenmiş kur politikası izlenen yıllarda, yabancı para birimiyle ifade edilen ithalat fiyatlarının düşmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltırken ihracat fiyatlarının düşmesi, ihracat üzerindeki olumlu etkilerini azaltmaktadır (Dornbusch, 1986: 26). Bu sebeple döviz piyasalarındaki küçük bir risk oluşumu anında dış ticarete yansımaktadır ve ithalat azalma göstermektedir. Ülkeler, uluslararası piyasalardan kaynaklanan bir riskle karşı karşıya gelmediği sürece ise yurtiçi döviz piyasalarını dengede tutmaya çalışmaktadır (Sarı, 2010: 42).

Aşırı değerlenmiş kur politikası izlenen dönemlerde yabancı para birimiyle ifade edilen ithalat fiyatlarının yükselmesi bu politikanın ithalat üzerinde olumlu etkilerini; ihracat fiyatlarının yükselmesi ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktadır. Böylece aşırı değerlendirme ile ihracat bakımından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı veya tamamı tekrar kazanılırken ithalat bakımından ise sağlanan fiyat avantajının bir kısmı veya tamamı tekrar kaybedilecektir. Aşırı değerlenmenin olduğu dönemde ithalat veya ihracat fiyatlarının yükselmesi, düşük değerlenmenin olduğu dönemde ise ihracat veya ithalat fiyatlarının düşmesi özetle reel döviz kurları ile dış ticaret hadleri arasında ters yönlü nedensel bir ilişkinin olup olmaması; kur politikasının dış ticaretin karlılığı üzerinde beklenen net etkisini gösterebilmesi açısından oldukça önemlidir (Zengin, 2000: 29).

Döviz kuru rejimi ne olursa olsun yerli ve ithal mallar arasında talebi kaydıran harcama kaydırması (expenditure switching), yurtiçi ve yurtdışı ithalat talep esneklikleri toplamının birden büyük olduğu zamanlarda geçerlidir. Aynı zamanda, döviz kurundaki değişikliklerin cari işlemler üzerinde etki oluşturabilmesi için tüketicilerin ve üreticilerin kısa dönemde değişikliklere tepki vermeleri, döviz kurundaki değişikliklerin arz fiyatlarını değiştirmemesi gerekmektedir (Yücel, 2006: 52).

1.2.4.4. Ticaret Politikalarındaki Değişiklikler

Ticaretin serbestleştirilmesi, ülkenin dış ticareti bakımından fayda sağlamaktadır. Ülkenin dünya piyasaları ile bütünleşmesi sağlayacağı faydalar açısından en etkilisi olarak gösterilmektedir. Çünkü ülkenin dış piyasaların ithalatına erişimi, kendisinin ihracatını belirlemektedir ve ürettiği arz fazlasını ihraç etmesini sağlamaktadır. Durgunluk dönemlerinde de ülke, imalat sanayilerini ihracatı gerçekleştirebilmek için üretim yapmaya sevk edecektir (Yücel, 2006: 53).

1.2.4.5. Para ve Mali Politika Araçları

Ticaret reformları, imalat sanayi ihracatının artmasında etkili bir faktörken para ve mali politikaların bu etkideki rolü de dikkate alınması gereken bir diğer husus olmaktadır. Bu politika araçları aracılığıyla gerçekleştirilen ihracat teşvikleri dış ticareti etkilemektedir. Gerçekleştirilen teşvikler dış piyasalarda yeni alanlara girilmesinde kolaylıklar sağlamaktadır. Ek olarak bir ülkenin ihracatının geliştirilmesi sürecinde ödüllendirme işlevini de üstlenmektedirler (Soderbom ve Teal, 2000: 12-14; Yücel, 2006: 53).

1.2.4.6. Firma Düzeyindeki Faktörler

Firmaların sahip olduğu olanaklar ve performansları, dış ticarete etkinliklerini arttırmalarını sağlamaktadır. Firma düzeyi özellikler firmanın ihracat piyasasına girme kabiliyetinde veya yurtiçi piyasaya odaklanmasında önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

Firma düzeyi dış ticaretin üç temel kaynağı bulunmaktadır. İlk olarak araştırma ve geliştirme (AR-GE), ithal edilen teknolojinin benimsenip geliştirilmesi için üzerinde titizlikle durulması gereken bir süreçtir. İkinci kaynak olarak ölçek ekonomisi, endüstrideki çıktının parasal değerinin toplam imalat çıktısına

oranlanması ile ölçülürken üçüncüsü olan doğal kaynak yoğunluğu ise dış ticarete özellikle maliyetler açısından avantajlar sağlayabilmektedir (Yücel, 2006: 53-54).

Döviz kuru ve dış ticarete ilişkin kavramsal ve kuramsal çerçevenin ele alındığı bu bölümde döviz kuru, döviz kurunun işlevleri, döviz kuru rejimleri ve döviz kuru değişimini açıklayan teorik yaklaşımlar yanında dış ticaret ile ilgili kavramlar, ülkeleri dış ticarete iten nedenler, dış ticaretin iktisadi etkileri ve dış ticareti etkileyen faktörler açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde Türkiye'deki döviz kuru ve gelişimi konusu üzerinde durulurken devamında Türkiye'nin dış ticaretiyle ilgili Türkiye'de ihracat, Türkiye'de ithalat, Türkiye'de dış ticaret dengesi ve Türkiye'de dış ticaret-döviz kuru ilişkisi alt başlıklarına yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ VE DÖVİZ KURLARINDA GELİŞMELER

Önceki bölümde döviz kuru ve dış ticaret teorik çerçevede ele alınırken bu bölümde Türkiye’de uygulanan döviz kuru rejimleri ile Türkiye’nin dış ticareti hakkında bilgi verilecektir.

2.1. TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU

2.1.1. 1980 Öncesi Dönem

Türkiye’de 1980 öncesinde uygulanan döviz kuru sistemi, kur politikalarının gelişimi ve bunun dış ticarete etkisi 1923-1950 arasındaki dönem, 1950-1960 arasındaki dönem ve 1960-1980 arasındaki dönem olarak alt başlıklarda anlatılmaktadır.

2.1.1.1. 1923-1950 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın olumsuz ekonomik etkileri önemli ölçüde hissedilmiş ve bu dönemde girişimci gücü ve yabancı sermaye, Türkiye ekonomisine yeterli güven vermediğinden Türkiye’de yatırım yapmak istememişlerdir. Bu yüzden Türkiye ekonomisi cumhuriyetin ilk yıllarında bağımlı ve dışa açık bir hammadde ekonomisinden oluşmaktaydı. Bu koşullar altında ülke ekonomisi, 1923 yılında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde alınan kararlar etrafında şekillenmeye başladı. Kongrenin başlıca iki nedenle toplandığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki; tüccar, çiftçi ve işçi kesimlerinin sorunlarını bir bütün halinde belirlemek iken ikincisi yabancı sermaye çevrelerini ekonominin genel görünüşü konusunda bilgilendirmektir (Savrul vd., 2013: 61). Ek olarak İzmir İktisat Kongresi’nde özel sektör, iktisadi kalkınmayı sağlayacak başlıca unsur olarak görülmüştür ve bu doğrultuda Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte çeşitli hammaddelerin ithalatını kolaylaştıran gümrük tedbirleri alınmıştır. Yine İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi mili bankalar kurulmuş, İstanbul ticaret ve tahıl borsası açılmıştır (Çiçek, 2006: 95).

Bu dönemde dışa açık bir ekonomi politikasının izlenmesinin önemli bir nedeni Lozan Barış Anlaşması’nın ekonomik hükümleridir. Çünkü yerli sanayiye korumaya ve sanayileşmeye yönelik politikalar bu anlaşma ile gümrük politikaları üzerine

konulan sınırlamalar nedeniyle 1929 yılına kadar uygulanamamıştır (Ateş ve Soyak, 1999: 38).

Bürokratik aristokrasinin iktidardan kesinlikle uzaklaşmasını sağlamakla birlikte, 1923 yılının iktisadi bakımından geçmişle benzer bir kopukluk getirdiğini söylemek mümkün değildir. Aksine, 1923-1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından bir süreklilik içinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu süreklilik, Meşrutiyet sonrasında “milli iktisat” görüşü olarak nitelendirilen ve bununla birlikte savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamaların dışında, 1923 sonrasına büyük ölçüde egemen olmuştur ve yine İzmir İktisat Kongresi’ndeki yabancı sermayeye dönük bu olumlu anlayış uygulamada yerli “sermaye” ile ortaklık halinde olan yabancı yatırımcıların öncelikle desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu ortaklıklar çoğu zaman sermayeye katılma şeklinde gelişmemiştir. Bunun aksine ortaklığın yabancı unsuru sermayeyi sağlarken ortaklığın yerli unsuru siyasi iktidarla yakınlık derecesine göre nüfuzunu kullanarak gerekli kolaylıkları elde etmekle görevliydi (Boratav, 2006: 39-42).

Hükümet, kongrede alınan kararlar doğrultusunda ekonominin kurumsal ve yasal yapısını yeniden düzenlemeye başlarken, 1923-1931 yılları arasındaki gerçekleştirilen bu düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir: 1924 yılında ihracata dönük sanayilerin kullandıkları ithal hammaddelerin gümrük vergisinden bağışık tutulması sağlanmıştır. 1925 yılında aşar vergisi kaldırılmış ve İsviçre Medeni Kanunu kabul edilerek toprağın mülkiyeti konusu yasal bir temele oturtulmuştur. Şeker fabrikalarının kurulması teşvik edilmiş ve ilk şeker fabrikaları 1926 yılında Alpullu ve Uşak’ta üretime başlamıştır. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konulmuştur ve 1927-1932 dönemleri arasında bu kanundan yararlanan sınaî kuruluşların sayısı oldukça artmıştır. Halkı yerli malı tüketimine özendirmek amacıyla 1929’da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur (Şahin, 2002: 36-38). Tüm bu uygulamalar 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına kadar sürdürülen liberal dönem politikaları olurken liberal dönemin başarısızlığında yerli sermaye birikiminin olmaması, ticari ve teknik bilginin yetersiz olması gibi sebepler etkili olmaktadır. Aynı şekilde Türk dış ticaretinin bu dönemde tarım ürünleri ihraç eden

bir ülke olarak kayda değer bir gelişme sağladığı savunulabilmektedir (zdemir vd., 2016: 152).

Tüm dünyayı iktisadi açıdan etkileyen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, liberal iktisat politikalarını izleyen ülkemizi de etkilemiştir. Krizin etkisiyle Türk Lirası (TL), değer kaybederken dış ticaret açığı 1928 yılında 28 milyon dolardan 1929 yılında 54 milyon dolara kadar artış göstermiştir (Bakova, 2012: 17). Dünya ekonomisi büyük bir depresyona girmiş, deflasyon ortaya çıkmış ve işsizlik artmıştır. Bu nedenle 1930 yılından sonra tüm dünyada devletçi, korumacı ve müdahaleci politikalar önem kazanmaya başlamıştır. 1930-1939 döneminin iktisat politikalarının evriminde gözlenen başlıca dönüm noktaları, yalın korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları olarak saptanabilmektedir. Dönemin son iki yılında hükümet değişikliğiyle yani Celal Bayar'ın başbakanlığıyla eşanlı olarak özel girişimin özendirilmesine yönelik yeni bir yönelişin ilk izleri gözlemlenmiştir (Boratav, 2006: 67).

1930-1931 yılları yurt içi ekonomiye yönelik herhangi bir müdahalenin yapılmadığı fakat dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin denetlendiği yıllar olurken bu iki yılda gayri safi milli hasıla (GSMH) sırasıyla %2.2 ve %8.7 oranında arttıktan sonra 1932 yılında ani bir şekilde %10.7 oranında gerilemiştir. Aynı zamanda 1931 yılında GSMH içinde önce tarım sektörünün payı %49.2 iken 1932 yılında bu oran da %39.3'e gerilemiştir. 1932 yılında bir dizi devletçi ve devletleştirici kanunlarla model değişikliği uygulanmaya konulmuş yeni bir ekonomik kalkınma modelinin denenmesi gündeme gelmiştir. Böylece 1933 yılından itibaren, 1935 yılı hariç milli gelirde çok önemli artışlar sağlanmış ve 1936 yılında %23.2'lik bir artışla rekor bir gelişmeye ulaşılmıştır (Parasız, 1998: 30-31).

1933-1938 yılları arasında devletin iktisadi hayata girişi ve devlet işletmeciliğine başlaması, uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile başlamaktadır. Bu plan, döneminde toprak reformunu yaparak tarıma teşvik sağlamış aynı zamanda hammaddesi yurt içinde bulunan malları işleyecek sanayici kuruluşları ile devletçe finanse edilmesi mümkün olan kuruluşların kurulmasına öncelik vermiştir. Daha önce büyük bir kısmı yabancılardan elinde bulunan tramvay, demiryolları, tünel şirketi, İzmir Telefon şirketi gibi kuruluşlar millileştirilmiş ve kamulaştırılmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 11). Bu planın ardından İkinci Beş Yıllık

Kalkınma Planı hazırlanmış ancak 1939'da patlak veren II. Dünya Savaşı sebebi ile uygulanamamıştır.

1939-1946 dönemine “Devletçilik ve savaş ekonomisi devri” denilmektedir. Çünkü devletçilik zihniyetinin devam ettiği görülürken ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında ülke savaşa girmediği halde savaş ekonomisi ülkede fazlasıyla yaşanmıştır. Büyük üretici kesimin (1 milyondan fazla) silah altında bulunması sonucunda iç tüketim çok azalmıştır. İthalat musluklarının tamamen kapanmış olması sebebiyle de 1938 yılında yapılan 150 milyon liralık ithalat, 1941 yılında 75 milyon liraya kadar düşmüştür. Bu durum tüketimin sınırlanması sonucunu doğurmuş ve bazı tüketim maddeleri vesikaya bağlanmıştır. Bunlara ek olarak vergi aracının da fazlaca kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Kısacası bu dönem boyunca bu koşullar altında kuşkusuz verimli ekonomik yatırımların yapılamadığı hatta gerileme kaydedildiği açık olmakla birlikte milli gelirin oldukça az oranda artması, buna karşılık nüfus miktarında artış görülmesi, kişi başına düşen milli gelirin oldukça azalmasına neden olmuştur (Uludağ ve Arıcan, 2003: 15-16). Başka bir deyişle incelenen dönem milli hasılanın, tarımsal ve sınai üretimin 1940-1945 döneminde ortalama %5.5, tarımsal hasıla %7.1 ve milli hasıla %6 gerilemiştir (Boratav, 2006: 86). İhracatta bir önceki yıla göre %18.8'lik bir azalma meydana gelirken ithalatta %45.9'luk bir azalma meydana geldiği görülmüştür ve 1939-1946 döneminde dış ticaret fazlası gerçekleşmiştir.

Hükümet bu dönemde özellikle savaş yıllarında ihracatı artırarak dış ticaret fazlası elde etme çabasına girmişti. Ancak uyguladığı döviz kuru politikası bu çabası ile çelişkiydi. Çünkü TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri yüksek tutulmuştu. Diğer taraftan 1941 yılında ihracat üzerine vergi koyularak bütçeye gelir sağlamak amaçlandı. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ihracat hem hacim (miktar) hem de değer olarak önemli ölçüde azalmıştır. Yani savaş sırasında ithal talepleri artarken enflasyonun etkisiyle pahalılaşan ihracatı sürdürmek oldukça güç olmuştur. Bunun üzerine hükümet, cumhuriyet tarihindeki ilk devalüasyonu gerçekleştirerek Türk lirasına gerçek değeri verilmek istenmiştir. Böylece dış fiyatlar ile iç fiyatlar arasındaki fark ortadan kaldırılacaktı (Şahin, 2002: 92-94). Yapılan devalüasyon ile bir ABD dolarının TL fiyatı 1.30 TL'den 2.80 TL'ye çıkarıldı ve TL %115.4 oranında devalüe edilerek değer kaybetmiş oldu. Gerçekleşen devalüasyonla, yeni

ekonomik politikalara uyum sağlanarak ihracat miktarının arttırılması amaçlanmıştır. Ayrıca yine aynı yılda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)'na üye olunmuş ve “ayarlanabilir sabit kur sistemi” uygulanmaya başlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 118).

2.1.1.2. 1950-1960 Dönemi

Türkiye’de siyasi alanda bu alt dönemde bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Çünkü bu dönemde uygulanan iktisat politikası önceki dönemlerde uygulanmış olan devletçi, korumacı ve müdahaleci iktisat politikasından bir dizi farklı özellikler taşımaktadır. İlk olarak bu dönemde iktidara gelen Demokrat Parti, devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini sert biçimde eleştirerek, devletin ekonomideki yerini daraltacağını, iktisadi kalkınmayı özel kesimi geliştirerek sağlayacağını ilan etmiştir. Bu bağlamda iktidarın ilk yıllarında ekonomide liberasyonu artıracak yönde bazı adımlar atmış ve liberal bir ekonomi politikası uygulanmıştır. İthalat %60- %65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Yine banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanmasına olanak sağlanmak istenmiştir. Ancak kısa bir süre uygulanan bu liberasyon politikasından ilk kez 1953 yılında döviz kaynaklarının tükenmesi sonucunda kota sistemine geçilerek uzaklaşmış ve 1955 yılında artan dış ödeme ve artan enflasyon güçlükleri gibi nedenlerden dolayı vazgeçilmiştir (Özcan, 1998: 3-4).

Bu dönem aynı zamanda parlamenter rejimin gereği olarak geniş halk kitlelerinin toplum sahnesinde artık seyirci değil, aktörler olarak yer alması sonucu bakımından da oldukça önemli bir dönem olmaktadır (Boratav, 2006: 93-94).

1950 yılının ortalarında meydana gelen iktidar değişimi ekonomide her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyüme stratejisinin benimsenmesine neden olmuştur. Nitekim Türk ekonomisi 1950 yılından itibaren çok hızlı bir şekilde büyümüş ve 1950-1957 yılları arasında GSMH’nin büyüme oranı %7.8 olmuştur. Gerçekleştirilen yüksek büyüme oranı tarımsal ürünlere, hammadde ve yatırım malı ithalatına bağlı Türk ekonomisinde birçok dalgalanmayı da maskeleymiştir. Örneğin 1953 yılında GSMH’de çok büyük bir artış olurken 1954 yılında ise çok büyük bir düşüş gerçekleşmiştir (Parasız, 1998: 75):

Özellikle ihracat arttırılamadığından ülke ekonomisine olan döviz kazandırıcı işler, dış ödemeler açığı gibi önemli boyutlara ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak bu

dönemde Türkiye'nin ekonomi politikalarının başta gelen sorunları dış ticaret açığı, ihracat, ithalat ve sanayileşme şeklinde karşımıza çıkmıştır ve bu sorunlara karşılık 1956'dan itibaren bir takım tedbirler alınmıştır. Hükümet, 1956'da turist ve benzeri dövizlerde TL'nin bir dolar karşısındaki fiyatını 2.80 TL yerine 5.25-5.5 TL olarak saptamıştır ve ithalata getirilen miktar kısıtlamalarından başka hükümete ekonomiye karışma konusunda yetkiler veren Milli Korunma Yasası yeniden yürürlüğü konulmuştur. Böylelikle fiyat denetimleri arttırılmış, ticari banka kredileri sınırlandırılmış ve faiz oranları yükseltilmiştir. Bu önlemlerin iki yıl uygulanması sonucu, dış ticaret açığı bir ölçüde azaldıysa da, daha önce görüldüğü gibi fiyat artış oranı yükseldi, mal darlıkları ve karaborsa işlemleri yaygınlaştı. Bu durum ise dış ödemeleri daha da ağır bir sorun haline getirmiş oldu (Kepenek ve Yentürk, 2000: 121).

1958 yılına gelindiğinde ithalattaki büyük azalış ve dış baskılar neticesinde gerçekleştirilen devalüasyon sonrasında, dış ticaret üzerine konulan kısıtlamalar azaltılmış ve dışarıdan sağlanan kaynaklar vasıtasıyla da ithalat yeniden artmıştır. Özellikle 1950-1958 yılları arasında sabit kur politikasıyla genişleyen döviz talebi ve enflasyon, kısa zamanda serbest döviz piyasasının kurulmasına, katlı kur uygulamasına, kısa dönemli borçların artmasına, kredili ithalatın oluşturduğu çifte ödemelere, ithalat güçlükleri nedeniyle üretim kapasitesinin eksik kullanımına ve döviz rezervlerinin erimesine yol açmıştır. Aynı zamanda bu dönem boyunca döviz politikası da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çerçevesinde yürütülmüştür (Çiçek, 2006: 103-104). Bunlara ek olarak yine 1958'de bir dizi ekonomik istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomik istikrar programı temel olarak TL'nin devalüe edilmesi, para arzının ve bütçe harcamalarının kısılması, ithalat önündeki engellerin yumuşatılması, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürün ve hizmetlerinin fiyatlarının yükseltilmesi konularını kapsamaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2005: 122; Savrul vd., 2013: 67-68).

Ekonomide iç ve dış dengelerin yeniden sağlaması için uygulamaya konulan ekonomi istikrar paketi, doların fiyatını 280 Kuruş'tan (2.8 TL) 900 Kuruş'a (9 TL) aşamalı biçimde çıkararak büyük çaplı ikinci devalüasyonu gerçekleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle 1958 devalüasyonu, bir yandan istikrar önlemlerine bağlanan yeni dış kredilerle ilgili görüşmelerin uzaması öte yandan sistem karmaşıklığının

oluşturduğu bürokrasi nedeniyle beklenen olumlu etkileri geciktirmiştir ve ekonomide beklenenin çok altında bir gelişme sağlanabilmiştir (Karluk, 1999: 508-509).

Özetle özel girişimciliğe dayalı serbest piyasa ekonomisi kurma ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltma vaatleri ile başlayan bu dönem, yaşanan plansız, programsız ve dağınık iktisadi gelişme politikası ile ilk yıllarda olumlu sonuçlar vermesine rağmen dönemin ikinci yarısında yani 1954'ten itibaren ülke, adım adım ekonomik bunalıma sürüklenmiştir. Yaşanan bu bunalım 1960'lı yıllarda planlamaya geçişin sosyal ve psikolojik ortamını hazırlamıştır (Şahin, 2012).

2.1.1.3. 1960-1980 Dönemi

Ekonominin 1960-1980 arasındaki gelişimi, kalkınma planları etrafında şekillenmektedir. Yaklaşık bu yirmi yılın genel ekonomi politikaları ve uygulama programları kendine özgü bir özellik taşıırken bu özellik dönemin dışalım yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemiyle sanayileşmenin bilinçli bir uygulamasına tanıklık etmesinden kaynaklanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 141).

Türkiye'de siyasi iktidarların temel ekonomik hedefi yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve endüstrileşme yönünde ekonomik yapının değiştirilmesidir. Dolayısıyla maliye politikaları, aynı para politikaları gibi bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak düzenlenmiştir. Yine 1960'lı yıllarda Türkiye'de 1964 yılı dışında deflasyonist bir eğilim ise görülmemiştir. Böylelikle ülkemizde ödemeler dengesi ve fiyat istikrarının yeterli ölçüde gerçekleşmesini sağlayacak çerçeve içerisinde ekonomide genişletici güçlerin sürdürülmesi ve kısa vadeli talep düzenlemelerinin yapılması, temel iktisat politikası olarak benimsenmiştir (Parasız, 1998: 123-124).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde “hak ve özgürlüklerde” ilk kez bu kadar kapsamlı bir anayasa yapılmasına bağlı olarak çoğunluklu demokrasinin Türkiye'ye 1961 anayasası ile girdiği söylenebilmektedir. Ancak bu bir bakıma halk serbestisi açısından belli alanlarda çözümlere ve bozulmalara da yol açacaktı (Demirtürk, 2015: 156).

1960 sonrası iktisat politikalarının yapımında ve uygulanmasında, dış alemde gelişen kalkınma, iktisadi planlama ve ekonomik büyüme teorilerinin rolü oldukça

etkili olmuştur. Aynı şekilde İktisadi Planlama Teşkilatı'nın kurulduğu yıllarda, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlığı sırasında uluslararası toplantılar, seminerler ve sempozyumlarda çağdaş kalkınma, büyüme teorileri ile iktisadi planlama yöntem ve tekniklerine yer verilmiş ve bu konular uluslararası düzeyde tartışılmıştır. Fakat bütün bu olumlu gelişmeler 1960 sonrası dönemde hızını yavaş yavaş kaybetmiştir (Kılıçbay, 1993: 50).

Türkiye'de 1961 Anayasası hazırlanırken bu yılda çıkarılan bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DTP), kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmek amacıyla kurulmuştur. Böylece 1962'den itibaren Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamış ve kalkınma beş yıllık planlara bağlanmıştır. Bu amaçla 1960'lı yıllar, dış ticaret rejiminin büyük ölçüde sabit bir döviz kuru, kotalar ve kambiyo kontrolleri ile yürütüldüğü bir zaman kesiti olmuştur. Döviz kuru uzun süreler sabit kalmakta; ama farklı işlemler için farklı döviz fiyatları uygulanması anlamına gelen katlı kurlar kural haline gelmektedir. Kısacası bu dönemde dış ticaret ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, sınırlayıcı bir özelliğe sahip olmuştur (Boratav, 2010: 127).

1963-1983 yılları arasında dört planın uygulamaya konulması planlanmaktaydı. Bunlardan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967 yılları arasında ekonomik ve siyasal bunalım sonrasında hazırlanmıştı. Bu sebeple temelde kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımını benimserken planın amacı ortalama %7'lik bir büyümeyi sağlayarak işsizliği önlemektir. Bu planda iş bulma politikasının bir uzantısı olarak nüfus artışı sorununa ve bununla alakalı aile planlamasına da geniş yer verilmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972 yılları arasında birincisinde olduğu gibi temel ekonomik hedefi ulusal gelirin yılda ortalama %7 büyümeye ulaşarak şekilde hazırlanmıştı. Ancak gelişme sorununa bakış açısı yönünden birincisinden iki noktada farklılaşmaktadır. Bunlar ekonomik büyümede sektörlere verilecek öncelik ve kentleşme sorununa olan yaklaşımdır. 1973-1977 yılları arasında uygulanmış olan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında yeni bir uzun dönem planlaması gerektiren nedenlerin başında ekonomik gelişme sorunu ve özellikle de Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkiler gelmektedir ve 1970'de bu topluluk ile imzalanan Katma Protokol'le Türkiye'nin 1995 yılına kadar Gümrük Birliğini gerçekleştirmesi kayıt altına alınmıştır. Bu şekilde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerinden birinin o günkü "gelir düzeyine ve ekonomik yapısına ulaşması"

amaçlanmaktadır. Son olarak Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da 1979-1983 yılları arasında hazırlanmıştır. Genel nitelikleriyle ilk üç planın bir uzantısıdır. Bu planın amaçları hızlı büyüme için gerekli yatırımların büyük ölçüde kamu kesimince sağlanması, yerli üretim politikasının sürdürülmesi, dış ticaret ve bankacılık kesiminde oluşan birikimin sanayiye aktarılması maksadıyla para ve kredi politikalarının yeniden düzenlenmesidir. Aynı zamanda bu plan, dışsatımın yılda %18'den fazla artışını amaçlayarak dışa açılma özlemini de taşımaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2000).

Ayrıca bu dönemde 1963'te Türkiye ile AET arasında ortak üyelik statüsünü kuran Ankara Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma 1 Aralık 1964 yılında yürürlüğü girmiştir. Bu anlaşmayla Türkiye ve AET ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri ve ekonomik entegrasyonları artırmak amaçlanmıştır (Özdemir vd., 2016: 158). 1960'lı yıllar Türkiye ekonomisi bakımından planlı yılların başladığı bir dönem olsa da uygulanan döviz kuru sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmamış ve ayarlanabilir sabit kur sistemi uygulanmaya devam edilmiştir (Çiçek, 2006: 107).

1970-1975 arasında TL'nin dış değeri düşürülmemiş; hatta ABD'nin devalüasyona gitmesi sonunda dolar 13.70 TL'ye kadar düşmüştür. Sonrasında 1975-1977 yılları arasında mini devalüasyonlarla dolar 17.50 TL'ye çıkarılmıştır. Bu sebeple 1970-1974 arası işçi dövizlerindeki ani sıçrama ve 10 Ağustos kararlarından sonra dış kredilerin artırılmasıyla birlikte dış tıkanıklıkların asgariye indiği bir dönem olmuştur (Boratav, 2010: 128-129). Başka bir deyişle 1964-1980 yılları arasında dış ticaret sürekli açık vermiş, ithalatın ihracatı karşılama oranı %76.5 iken bu oran 1980'de %36.8'e düşmüştür. İthal ikameci sanayileşme süreci ödemeler dengesinde kötüleşmeye yol açmıştır. Çünkü ithal girdi ile üretilen ürünler, ihracata dönük değil iç talebi karşılamaya yönelik olmaktadır. Dolayısıyla bu üretim için gerekli ara mallar döviz elde edilemediğinden tedarik edilemiyordu ve geleneksel yollarla ihraç edilen ürünlerden elde edilen döviz de yeterli olmuyordu (Savrul vd., 2013: 68).

Toparlamak gerekirse 1980 öncesi dönemde uygulanan sabit kur politikası, 1970'lerin ilk yılları hariç, yurt içi fiyat artışlarının etkisiyle TL'nin aşırı değerlenmesine yol açmıştır. Bu durum ihracatı ve ihracata dönük üretim yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Yine bu dönemde, özellikle döviz girişi, döviz

bulundurulması ve döviz transferi belli hükümlere bağlanarak sermaye hareketleri yanında vatandaşların yurt dışına çıkışları da iki yılda bir olmak üzere sınırlandırılmıştır. Son olarak 1973'te Bretton Woods Sistemi'nin yıkılışına kadar sıkı bir döviz kontrol rejimi uygulayan Türkiye, 1973'lerden sonra esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemini benimsemiştir (Karluk, 1999: 511).

2.1.2. 1980 Sonrası Türkiye'de Döviz Kuru

Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan döviz kuru sistemini, kur politikalarının gelişimini ve dış ticaret üzerindeki etkileşimini bu başlık altında 1980-1989 arasındaki dönem, 1990-2000 arasındaki dönem ve son olarak 2001 ve sonrasındaki dönem olarak ele almak mümkün olmaktadır.

2.1.2.1. 1980-1989 Dönemi

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların ikinci yarısında, yeniden, yüksek oranda fiyat artışları ve dış ödeme güçlükleri biçiminde görünen ağır bir bunalıma sürüklenmişti. Ekonomik bunalımın giderek siyasal ve toplumsal boyutlar kazanmasıyla daha da ağırlaşması üzerine ise 24 Ocak 1980'den başlayarak bir dizi yeni ekonomi politikası kararları alınmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 193). Başka bir deyişle Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile yeni bir sayfa açılmıştır. Bu nedenle Türkiye'de ekonomik gelişmeyi 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak iki farklı dönemde ele almak gerekir.

Türkiye'nin son yıllardaki yaşamında 24 Ocak Kararları son derece derin izler bırakmıştır ve bu kararların önce pragmatik yönü ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu pragmatik yön iki türlü olmakla birlikte ilki Türkiye'nin 1979 yılında karşılaştığı ekonomik sorunları hafifletmek iken ikincisi IMF, OECD, OPEC gibi uluslararası kuruluşların baskısını hafifletmek ve dış finansman bakımından bu kuruluşlardan yardım görmektir. Bununla birlikte 24 Ocak Kararlarının ekonomik anlamının, pazar ekonomisine bir ölçüde yönelmek olduğu gözlenebilmektedir. Yani 24 Ocak Kararları ile Türkiye'de Pazar mekanizmasının bir ölçüde işlerliği temin edilecekti. Örnek olarak döviz kurları, arz ve talepten gelen baskılara maruz bırakılarak para önemli ölçüde devalüe edildi, enflasyon altındaki faiz oranları yükseltildi ve çeşitli fiyat kontrollerinden vazgeçildi. Nitekim bunların da etkilerine

baktığımızda 24 Ocak Kararlarının³ kısa sürede beklenen iyi sonuçları verdiğini ve ekonomideki zorlukları azaltmaya başladığı söylenebilmektedir (Hatiboğlu, 1995: 35-36).

24 Ocak Kararları 1980 öncesindeki dönemde olan “içe dönük, dışa bağımlı ithal ikameci sanayileşme stratejisini” terk ederek “ihracata dayalı sanayileşme modeline” geçilmesini sağlamıştır. Sonuçta da 24 Ocak 1980 sonrası istikrar önlemleriyle, ülkenin daha önce 1958 ve 1970’te uyguladığı kararlılık önlemlerinden farklı bir program benimsendiği görülmektedir. Öngörülen ise uzun dönemli kalıcı bir “ekonomik gelişme” programı olmaktadır. Burada uzun döneme yönelik yapısal amaç üç noktada toplanmaktadır. Bunlar; sermaye-emek piyasalarının arz ve talep koşullarına bırakılması, kamu kesiminin daraltılması ve iç özellikle dış piyasada serbestlik koşullarına daha çok yer verilmesidir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 209). Bu doğrultuda 1980-1989 yılları arası dönemde uygulanan döviz kuru politikaları, ihracatın arttırılmasına yönelik kullanılmaktadır (Özdemir vd., 2016: 161).

Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile ihracata dayalı sanayileşmeye yönelik alınan tedbirler ve ekonomi politikası düzenlemelerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Hatiboğlu, 1995: 38);

- i. Para önemli ölçüde devalüe edilmiştir. Bir yıl içinde (1979) iki katına çıkarılan dolar fiyatı 24 Ocak 1980’de tekrar artırılarak 47 TL’den 70 TL’ye çıkarılmış olup, bunu izleyen yıllarda doların değeri sık sık ayarlanarak 1987 yılı sonunda 1000 TL dolaylarına getirilmiştir.
- ii. 1980’lere kadar her tür fiyatlar üzerinde devlet kontrolleri varken bunlar büyük ölçüde gevşetilip kaldırılarak pazar-fiyat mekanizmasının işlemesine olanak verilmiştir.
- iii. 1980’lerden önce gerek uygulanan kalkınma stratejisi gerek çeşitli ideolojik nedenlerle sınırlı kalan yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir.

³ İntaş, Özgür (2019). 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararlarının Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır

- iv. Devamlı baskı altında tutulan finans pazarları, özellikle banka faaliyeti bir ölçüde serbest bırakılmış ve 1970'lerdeki enflasyon dönemlerinde eksi gerçek faizlerle alınıp satılan fonların, enflasyonun üstündeki faizler ile alınıp satılmasına imkan verilmiştir.
- v. İhracatın teşvik amacı ile çeşitli önlemler alınmış, hatırı sayılır vergi iadeleri, kredi kolaylıkları, sübvansiyonlar ve ucuz faiz uygulamaları yaygınlaştırılmıştır.

24 Ocak Kararları ile ihracat amacına ulaşmak için sanayi sektörünün üretim yapısını rekabetçi kılmak gerekiyordu ve tüm bunları gerçekleştirebilmek için de ithalatın serbestleştirilmesi, ihracatın ve yabancı sermayenin teşviki, ihracata sigorta ve finansman konularında kurumsal destek sağlanması, TL'nin aşırı değerlenmesine son veren gerçekçi esnek kur uygulamasına geçilmesi, faiz oranlarının serbestleştirilmesi gibi önemli adımlar atılmıştı (Savrul vd., 2013: 69). Bunun sonucunda kararların uygulaması da TL'nin ABD doları karşısındaki fiyatının önce %48.62 oranında düşürülerek, 1 dolar TL karşılığı, 47.80 TL'den 71.40 TL'ye yükseltilmesiyle olmuştur ve 1 Temmuz 1981'den sonra her gün yeniden ayarlanmaya başlanmıştır. Bu ayarlamalar, TL'nin fiyatının düşürülmesi veya devalüasyon biçiminde olmaktadır. Devalüasyonların sürekliliği veya TL'nin fiyatının düşürülmesi sonucu dışsatımın artırılması da dışsatımı sadece fiyatlara bağlı bir olgu olmakla olası yapıyordu (Kepenek ve Yentürk, 2000: 202-203).

24 Ocak Kararlarının geliştirilerek yürütüldüğü askeri idare döneminde enflasyon giderek aşağıya çekilmiş, büyüme hızı yavaş bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Bu kararlar ekonomide bir defaya mahsus bir fiyat artışı yaratmakla birlikte uzun vadede enflasyonu kontrol altına almayı ve büyümeyi yeniden başlatmayı hedeflemektedir. Nitekim 1980'de büyüme hızı eksi %1.1, enflasyon oranı %102.7 olurken takip eden yıllarda enflasyon %27.6 ve %28'lere indirilmiş, ortalama %4.5 büyüme hızı sağlanabilmiştir. Kısacası bu dönem boyunca ekonomi ve sanayi 24 Ocak 1980 kararlarına ve dışa açılma stratejisine intibak etmiştir (Hiç, 1994: 25-26).

24 Ocak 1980 tarihinden sonra önce %5'i geçmeyen kısa aralıklarla mini devalüasyonlar birbirini izlemiştir ve 1 Mayıs 1981'den sonra döviz kurları günlük olarak ilan edilmiştir. Bu uygulamalarla 1989 yılına kadar eksik değerlenmiş bir kur

politikası izlenerek ihracat gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir (Şahin, 2012: 202). Öte yandan 1985'te döviz kurlarının belirlenmesi TCMB güdümünden çıkarılmış ve bankalar, kur belirlemede tümüyle serbest bırakılmıştır. Ancak, süreç içinde bankacılık sektöründe önemli aksaklıkların doğduğu görülünce uygulamaya son verilmiştir (İşgüden ve Akyüz, 1990: 125).

1980'den itibaren uygulanan ekonomi politikalarıyla beraber Türkiye'de ihracatta yaşanan önemli artış, ithalattaki artışın da eşlik etmesiyle dış ticaret açığının daraltılamamasına neden olmuştur (Savrul vd., 2013: 71). 1980-1983 döneminde ihracat gelirleri 2.910 milyon dolardan 5.728 milyon dolara yükselmiş yani ihracat gelirleri dört yıl içinde %96.8 oranında artmışken aynı dönemde ithalat %16.8 büyüyerek 7.909 milyon dolardan 9.235 milyon dolara yükselmiştir. Dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı %36.8'den %62'ye yükselmiştir, dış ticaret açığı mutlak olarak büyümüştür (Şahin, 2012: 202).

11 Ağustos 1989 tarihinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar, yürürlüğe konulmuş ve bu 32 Sayılı Karar ile beraber, Türkiye'nin döviz kuru sistemi daha esnek hale gelmiş, Türk lirası konvertibl olmuş ve sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelerde pek görülmeyen bir ölçüde serbestleştirilmiştir. Söz konusu Karar'ın ana sonucu hükümetin döviz ve faiz üzerindeki kontrolünü kaybetmesi olurken 1989 yılından sonra faiz oranının, döviz kurundaki değişim oranından daha yüksek seviyede olması sebebiyle kısa dönemli sermaye girişinde artış görülmüştür. Merkez Bankası, piyasalara yerinde müdahale edememiş, Türk lirası kısa vadeli sermaye girişleriyle aşırı değerlenmiştir. Böylece ithalat artış gösterirken ihracat azalmış ve neticede ödemeler dengesinde açık oluşmuştur (Hepaktan vd., 2011: 64-65).

Sonuç olarak 1980'li yıllar yüksek enflasyon içinde dalgalı, istikrarsız büyümenin, dış ticarete ve mali piyasalarda serbestleşme çabalarının sürdüğü yıllar olmuştur. Bu dönemde devlet sanayileşmeye katkılarını azaltmış ancak söylendiği gibi ekonomik olarak küçülmemiştir. Aksine normal gelirlerine ek olarak yoğun bir biçimde iç ve dış borçlanmaya başvurarak ekonomiden kaynak kullanımını arttırmıştır (Şahin, 2012: 209).

2.1.2.2. 1990-2000 Dönemi

1990'larda ve 2000'li yıllarda Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendiren iki temel bütünleşme bulunmaktadır. Bunlar; Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ve Avrupa Birliği ile girilen Gümrük Birliği'dir (Karagöz, 2009: 28). Bu iki bütünleşme dışında 1990'lı yıllarda 32 Sayılı Karar'ın hazırladığı alt yapı sayesinde yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı bir ortamda hızla büyüyen kamu açıklarını finanse etmek için "sıcak para politikası" uygulanmaya başlanmıştır. Yani sermaye hareketlerinin denetimsiz bir şekilde serbestleştirilmesi ile Türk finans piyasaları kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmış, döviz kuru ve faiz birbirine bağlı hale gelmiştir (Güçlü, 2005: 87).

1990'lı yıllardan itibaren derinleşen kriz ortamının başlıca sorumluluğu doğrudan doğruya kamu kesiminin açıklarına bağlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kriz sürecinin 'ana' eksenini temelde bir kamu maliyesi sorunudur. Bununla birlikte devletin iktisadi yaşama 'aşırı' müdahalesinin ve siyasi yönetiminin kişisel çıkar hesaplarına dayalı dar görüşlü zihniyetinin ve idari beceriksizliklerinin bir ürünü olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla, söz konusu yaklaşımlarda kriz süreci, rasyonel iktisadi davranış içinde bulunan sivil kesimi ile verimsiz ve irrasyonel devlet arasındaki gerginliğin sonucu olarak görülmektedir. Bu oluşumun ardından KİT açıkları ve kamu ödenek kaynaklarını israf eden, piyasa denetiminden yoksun her türlü kamu harcaması örnek gösterilmektedir (Yeldan, 2008a: 105).

1990'lı yılların başlarında yıllar itibariyle bakıldığında GSMH hızının istikrarsız bir şekilde gelişmekle birlikte ortalama olarak yıllık %6 büyüdüğü gözlemlenmektedir. Örneğin 1994 yılında sabit fiyatlarla %9.4 oranında gerçekleşen büyüme hızı; 1991 yılında Körfez Krizi'nin etkisiyle %0.3'lere gerilerken 1992 yılında %6.4, 1993 yılında %8.1'e yükselmiştir (Parasız, 1998: 297). Yine bu dönemde ithalat artış gösterirken ihracat azalmış ve 1993 yılında dış ticaret açığı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1994 yılında ise yüksek kamu açıklarına rağmen faizlerin düşük tutulması sonucu, devlet tahvillerine olan talep düşmüş, piyasadaki fazla likidite döviz piyasasına yönelerek kurlarda aşırı baskıya neden olmuştur ve TCMB'nin döviz rezervleri azalmıştır. Sonuç olarak 1994 yılının ilk çeyreğinde, Türkiye ekonomisi finansal kriz noktasına gelmiştir (Hepaktan vd., 2011: 65). Buna ek olarak 1990'lı yılların başlarında ülkemizde kronik yüksek oranlı enflasyonun da

%60-65 aralığına yerleştiği gözlemlenmektedir (Parasız, 1998: 298). İthalat ve ihracatın GSMH'ye oranı zamanla artmış ama bu artış ithalatın GSMH'ya oranında daha fazla gerçekleşmiştir. Bu gerçekleşme dışa açılan ve AB ile entegrasyona girme sürecinde olan bir ekonomi için normal kabul edilebilmektedir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 268).

Hükümet, 5 Nisan 1994 tarihinde bir istikrar programı açıklamıştır. Bu programın temelinde yer alan düşünceler şu şekilde özetlenebilir (Hatiboğlu, 1995: 55):

- i. Döviz fiyatları yapay olarak düşük saklanmayacak.
- ii. Yeni vergiler ve harcamaların kısılması ile kamu açıkları azaltılacak.
- iii. İhracat özendirilecek.
- iv. Bazı sübvansiyonlara son verilecek.
- v. Özelleştirme hızlandırılacak ve bazı KİT'ler kapatılacak.

Bu önlemlerin büyük bir bölümü ciddiyle uygulanmış ve bu önlemler IMF tarafından kabul görülerek bir Stand-by anlaşmasının⁴ temelleri atılmıştır. Ayrıca bu istikrar programıyla bağlantılı olarak 1994'te ihracatta önemli bir artış gözlenirse de 1995 ve sonrasındaki yıllarda izlenen büyüme ve harcamaya yönelik politikalar sebebiyle, iç talep artmış ve TL'nin reel anlamda değer kazanmasıyla ithalat da artmıştır (Gül ve Ekinci, 2006: 166).

Kısacası 5 Nisan İstikrar Programı ile reel sektörde çok ciddi daralma pahasına rağmen finansal piyasalardaki panik kontrol altına alınmıştır. 1994 yılında GSMH %6'nın üstünde gerilemiş, işsizlik artmış, dış ticaret hacmi daralmıştır. Programda öngörülen kurumsal düzenlemeler gerçekleşmemiştir (Şahin, 2012: 238). Sonuç olarak Türkiye ekonomisi, 2000'li yıllara istikrarsızlığa sürüklenmiş makro dengeleri, moral değerlerini yitirmiş bir kamu bürokrasisinin yılgın koşulları ve bozulan gelir dağılımı koşulları altında hazırlanan yeni bir istikrar programının arayışları içinde girmek zorunda kalmıştır (Yeldan, 2008a: 157).

⁴ Stand-by Anlaşmaları: Özellikle dış ödemeler dengesi açığı veren ülkelere IMF tarafından yapılacak yardımın şartlarını içeren istikrar politikalarıdır. Başka bir deyişle belli bir ekonomik ve politika programına bağlı olarak, ödeme ve geri ödemeleri belli bir takvim dâhilinde yapılmak üzere talep edilen fon sağlama anlaşmalarıdır (İnan, 2019: 602).

2.1.2.3. 2001 ve Sonrası Dönem

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Türk ekonomisi için en uygun olan döviz kuru rejimini bulmak en acil plan haline gelmiştir. Bunun neticesinde IMF (Uluslararası Para Fonu) ile iyi niyet mektubu imzalamıştır ve bu mektuptaki en önemli husus, Türkiye’de uygulanan sabit döviz kuru rejimi yerine dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesidir (Gül ve Ekinci, 2006: 166). Dalgalı döviz kuruna geçilmesi, Türkiye bakımından para politikası rejimi olarak orta ve uzun vadede enflasyon hedeflemesi rejiminin tercih edildiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle TCMB, 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi rejimiyle 2006 yılında geçeceği açık enflasyon hedeflemesi rejiminin alt yapısını hazırlamıştır. Yeni para politikası rejimiyle fiyat istikrarına odaklanan TCMB, politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanmaya başlamıştır (Kaya, 2018: 843). Böylelikle başarılı bir dalgalı döviz kuru rejimi uygulanabilmesinin gerekli hususlarından biri olan vadeli piyasalarla geleceğe yönelik belirsizlikler de azaltılabilmektedir.

Merkez Bankası tarafından 2002 yılından beri ilan edilmekte olan para ve kur politikalarında belirtildiği üzere 2002-2010 yılları arasında dalgalı döviz kuru uygulanmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda Merkez Bankası müdahaleleri, yalnızca aşırı dalgalanmalarda söz konusu olurken bu müdahaleler en alt düzeyde tutulmuştur (Hepaktan vd., 2011: 67).

Türkiye’de 2000 ve sonrası uygulanmış ve uygulanmakta olan politika stratejilerini dört ayrı dönem olarak incelemek mümkündür. Bunlar Ocak 2000-Şubat 2001 dönemindeki döviz kuru hedeflemesi, Şubat 2001-Aralık 2001 arası geçiş dönemi, 2002-2005 dönemindeki örtük enflasyon hedeflemesi ile parasal hedeflemeyi içeren ikili hedefleme ve 2006’dan günümüze kadar süregelen açık enflasyon hedeflemesidir. Döviz kuru hedeflemesi döneminde 1 ABD doları + 0.77 Euro şeklinde belirlenmiş olan kur sepetindeki değişme, bir yıl boyunca günlük olarak açıklanmıştır. Geçiş döneminde dalgalı kur sistemi uygulanmıştır, kısa vadede parasal büyüklüklerin kontrol edilmesine odaklanılmıştır ve Merkez Bankası tam bağımsızlığı sağlanmıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi döneminde para politikası tamamıyla enflasyona odaklanmıştır ve kısa vadeli faiz oranları sadece fiyat istikrarı amacıyla kullanılmıştır. Son olarak açık enflasyon hedeflemesi döneminde ise dalgalı

döviz kuruna devam edilirken enflasyon hedefi tüketici fiyat endeksi (TÜFE) üzerinden tanımlanmıştır (Akyazı ve Ekinci, 2009: 348-349).

2001 krizi sonrası dönemde Türkiye’yi yüksek dış borç ve cari işlemler açığına iten nedenlerden biri, reel kesimin ucuz döviz imkânlarından yararlanarak dışarıdan ucuz ara malı ithal edip sonrasında bu malları dayanıklı tüketim mallarına dönüştürerek farklı piyasalara satması ve dolayısıyla ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesidir. Türkiye, 2003 sonrasındaki bu artan ithalatını önce ülkeye giren sıcak para sonra soğuk para denilen özelleştirme ve gayrimenkul satış gelirleriyle karşılamıştır. Ek olarak özel sektör, ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan borçlanmaya gitmiştir. Bunun sonucunda ithalata dayalı olan ihracatın azalmasıyla dış ticaret dengesi bozulmaya başlamıştır (Yeldan, 2008b; Danacı ve Uluyol, 2010: 872).

2008 yılının eylül ayında etkilerinin bütün dünyayı etkilediği küresel finansal kriz, ilk olarak 2007 yılının ikinci yarısında ABD’de emlak piyasasında ortaya çıkmıştır. Küreselleşen dünyayla birlikte bu kriz, kısa bir sürede Avrupa ülkelerine yayılırken Avrupa ile ticari ilişkileri olan Türkiye’ye de sıçramıştır. Yaşanan küresel kriz sonucunda büyüme hızının yavaşlaması, ihracatın büyük ölçüde ithalata bağımlı olması ile ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüş Türkiye dış ticaretinde cari açığa neden olmuştur. Bu nedenlerle 2008 sonrasında TCMB’nin piyasaya müdahaleleri devam etmiştir.

2010 yılında döviz kuru sisteminde değişiklik olmamakla birlikte yani 2010’da kur bir politika aracı olmayıp piyasada belirlenirken dalgalı kur rejimine devam edilmiştir. TCMB, temel hedefinin fiyat istikrarını sağlamak olduğunu açıklamıştır. Sonrasında fiyat istikrarı yanında finansal istikrarın da sağlanması amaçlanmıştır. 2013 yılında TCMB yeni yaklaşımıyla birlikte faiz koridoru ve likidite yönetimi gibi araçlarını etkin bir biçimde kullanmaya başlamışken 2014 yılında TCMB’nin faiz oranında tekrar artışa gittiği ve 2014-2016 yılları arasında döviz kurlarında artışın yaşandığı görülmüştür (TCMB, 2022a).

2000 yılından günümüze kadar “enflasyon oranlarına göre kur politikası” uygulanarak, TCMB tarafından önceden ilan edilen kur sepeti ile başarılı olunmaya çalışılmıştır. 2001 krizi ile birlikte kesintiye uğrayan bu sistem neticesinde Merkez Bankası tarafından “dalgalı döviz kuru politikası” uygulamasına geçilmiştir.

2.2. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.2.1. Türkiye’de İhracat

İhracat, istihdamın ve refahın artmasına katkı sağlaması açısından ülke ekonomisi için her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur (Acaravcı ve Kargı, 2015: 2). Değişen dünya düzeninde bir ülkenin ekonomik kalkınmasının, büyük ölçüde ihracatta göstereceği performans düzeyine bağlı olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye için ihracat; ekonomideki sorunları aşabilmesi ve dünya ticaretinde iyi bir yere gelebilmesi için vazgeçilmez bir olgudur (Atayeter ve Erol, 2011: 2).

Günümüz rekabet ortamında gelişmekte olan bir ülkenin küresel krizlerden en az düzeyde etkilenmesinin temel koşulu, rekabet gücü getirecek aynı zamanda bunu sürdürülebilir kılacak üretim ve ihracat yapısının olmasıdır. Bu doğrultuda Türkiye, 24 Ocak 1980 istikrar programıyla beraber geleneksel dış ticaret politikalarına son vererek ihracata yönelik politikalara geçmiştir (Erkan ve Sunay, 2016: 1824; Mazlum, 2020: 61).

Tablo- 2.1: Yıllar İtibariyle Türkiye’nin İhracatı

YILLAR	İHRACAT (MİLYON \$)	İHRACAT DEĞİŞİM %
1980	2 910 122	28,7
1981	4 702 934	61,6
1982	5 745 973	22,2
1983	5 727 834	-0,3
1984	7 133 604	24,5
1985	7 958 010	11,6
1986	7 456 726	-6,3
1987	10 190 049	36,7
1988	11 662 024	14,4
1989	11 624 692	-0,3
1990	12 959 288	11,5
1991	13 593 462	4,9
1992	14 714 629	8,2
1993	15 345 067	4,3
1994	18 105 872	18,0
1995	21 637 041	19,5
1996	23 224 465	7,3
1997	26 261 072	13,1

1998	26 973 952	2,7
1999	26 587 225	-1,4
2000	27 774 906	4,5
2001	31 334 216	12,8
2002	36 059 089	15,1
2003	47 252 836	31,0
2004	63 167 153	33,7
2005	73 476 408	16,3
2006	85 534 676	16,4
2007	107 271 750	25,4
2008	132 027 196	23,1
2009	102 142 613	-22,6
2010	113 883 219	11,5
2011	134 906 869	18,5
2012	152 461 737	13,0
2013	151 802 637	-0,4
2014	157 610 158	3,8
2015	143 838 871	-8,7
2016	142 529 584	-0,9
2017	156 992 940	10,1
2018	167 920 613	7,0
2019	171 464 945	2,1

Kaynak: TÜİK, 2020

1980 sonrasında Türkiye'nin ekonomisinde yaşanan yapısal değişim, ihracatın yükselişinde büyük bir rol oynamıştır. Özellikle bu dönemde uygulanmaya başlanan 24 Ocak 1980 Kararları sonucunda ihracat, Tablo- 2.1'de görüldüğü üzere 1998 yılına kadar sürekli olarak artmış ve 26,9 milyon dolar seviyelerine gelmiştir. Burada 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararlarının etkisiyle değersiz TL uygulamasının etkili olduğunu söylemek de mümkündür. Ancak 1989 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi, olumsuz hava koşulları, körfez krizi, artan dünya rekabeti, sanayi kapasitesinin sınıra dayanması ve korumacılık eğilimleri gibi olumsuz etkilerle ihracatın tıkanıdığı zamanlar mevcuttur (Aral, 2015: 48). 1999 yılındaki ihracattaki düşüş bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Uzun bir zamandan sonra 1999 yılında ihracatın %1,4 oranında düşmesinin nedeni yaşanan Marmara Depremi ve depremin sonucunda gelişen hem sosyal hem de ekonomik sıkıntılar olmuştur. Çünkü

depremin gerçekleştiği bölge Türkiye için en önemli sanayi ve ticaret bölgesini kapsamaktaydı (Oskay, 2004: 56).

1999 yılında yaşanan depremin etkilerinin geçmesiyle birlikte 2000 yılından sonra ihracat, genel olarak artan bir eğilim gösterirken bu durumun 2009 yılı için devam ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü 2009 yılındaki ihracat bir önceki yıla göre 132 milyon dolar seviyesinden 102 milyon dolar seviyesine gelmiş ve ihracattaki değişimin %22,6 oranında düşmesine neden olmuştur. İhracattaki bu azalış, 2008 yılında yaşanan ekonomik krizden kaynaklanmaktadır.

2013-2020 dönemi, Türkiye sektörel ihracat yapısı incelendiğinde Tablo-2.2'ye göre toplam ihracat içinde ilk sırada imalat sektörü yer almaktadır. İmalat sektörünün ihracatı 2013 yılında 151 iken en son 2020 yılı için 159 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Burada imalat sektörü içinde en yüksek pay Grafik- 2.1'de de görüldüğü üzere Motorlu Kara Taşıtı ve Rmorklar grubuna aittir. İmalat sektörünü sırasıyla takip eden kategoriler Tarım, Orman ve Balıkçılık, Madencilik ve Taş Ocakçılığı ve diğer faaliyetlerdir.

Tablo- 2.2: Türkiye'de İhracatın Sektörel Dağılımı 2013-2020 (Milyon dolar)

Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İGT ⁵	161480 915	166504 862	150982 114	149246 999	164494 619	177168 756	180832 722	169637 755
TOB ⁶	533932 4	571244	529378 6	568689 4	557933 9	584664 9	558854 5	595693 7
MTO ⁷	389230 1	340403 6	277787 4	265646 8	349793 9	339375 1	320027 0	293224 5
İML ⁸	151483 194	156497 789	142267 945	140346 020	154698 118	167064 019	171218 582	159952 829
ED ⁹	28966	88882	73859	13590	81880	99678	104451	81810
SUYM ¹⁰	614178	685914	466437	453582	537900	651653	584865	572008

⁵ İGT: İhracat Genel Toplam

⁶ TOB: Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık

⁷ MTO: Madencilik ve Taş Ocakçılığı

⁸ İML: İmalat

⁹ ED: Elektrik, Gaz, Buhar ve Havalandırma Sistemi retim ve Dağıtım

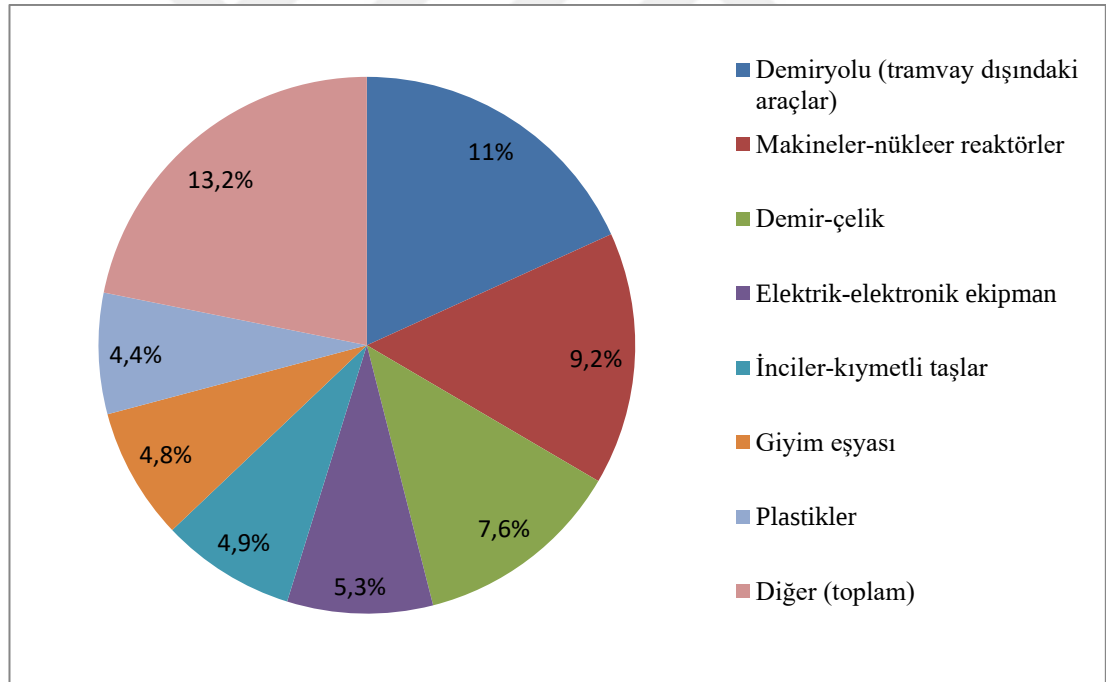
¹⁰ SUYM: Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri

ULDEP ¹¹	-	-	-	-	-	-	-	-
BLİLTŞ ¹²	104456	109590	96138	81778	89407	90675	121211	130841
FSF ¹³	-	-	-	6	5	-	-	-
MBTF ¹⁴	3369	2498	1939	793	763	578	681	144
KSES ¹⁵	15127	4007	4135	7869	9269	21753	14118	10941

Kaynak: TÜİK, 2021

Yıllar itibariyle, Türkiye'nin ihracatının sektörel dağılımında önemli değişiklikler meydana gelmiştir ve tarım ürünlerinin payı %14'e gerilerken sanayi ürünlerinin payı %82'ye yükselmiştir (Gediz ve Yalçınkaya, 2004: 39).

Grafik- 2.1: Kategorilere Göre Türkiye İhracatı (2021 yılı)

Kaynak: Tradingeconomics, 2022

¹¹ ULDEP: Ulaştırma ve Depolama

¹² BLİLTŞ: Bilgi ve İletişim

¹³ FSF: Finans ve Sigorta Faaliyetleri

¹⁴ MBTF: Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler

¹⁵ KSES: Kültür, Sanat, Eğlence ve Spor

Son olarak Grafik- 2.1’de, Türkiye’deki ihracatın 2021 yılı için hangi kategorilere ne kadar ağırlık verdiği gösterilmektedir. Grafikten anlaşılabacağı üzere ihracatımızın 25 milyar dolarlık kısmı yani %11’i demiryolu (tramvay dışındaki araçlar) kategorisinden sağlanmıştır. İkinci olarak %9,2’lik oranla makineler-nükleer reaktörler kategorisinin etkin olduğu görülürken %7,6 oran ile demir ve çeliğin bu kategoriye takip ettiği söylenebilmektedir. Devamında %4’ün üzerinde pay sağlayanlar ise elektrik-elektronik ekipman, inciler-kıymetli taşlar, giyim eşyaları ve plastikler olmaktadır. Bu kategorilerin denk geldiği yüzdelikler %5.3, %4.9, %4.8 ve %4.4 iken dolar olarak değerleri de sırasıyla 12 milyar dolar, 11 milyar dolar, 10.8 milyar dolar ve 10 milyon dolardır. İhracatı belirlerken en fazla etkiye sahip olan bu kategoriler dışında diğer kategorilerden bazıları mineral yakıtlar-yağlar, alüminyum, mobilya-prefabrik yapılar ve diğer tekstil ürünleridir. Bu kategorilerin ortak özellikleri hepsinin %1 ile %4 oranında bir etkiye sahip olmasıdır.

2.2.2. Türkiye’de İthalat

Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye için de kalkınmada dış ticaret açığı ve bu açığın dış yardım ya da kredilerle finansmanı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu doğrultuda 1980’li yıllardan sonra Türkiye’de dışa açılma süreci hızlanmış ve ithalatı yasak olan ürünlerin yasaklarının ortadan kaldırılıp ülkeye girmeye başlaması ile ithalatındaki artış meydana gelmiştir (Koşar, 2018: 21). Bu doğrultuda kısıtlamaların da kaldırılmasıyla Tablo- 2.3’te belirtildiği üzere 1980 yılında ithalatın bir önceki döneme göre %56 oranında arttığı gözlemlenmiştir.

Tablo- 2.3: Yıllar İtibariyle Türkiye’nin İthalatı

YILLAR	İTHALAT (MİLYON \$)	İTHALAT DEĞİŞİM %
1980	7 909 364	56,0
1981	8 933 374	12,9
1982	8 842 665	-1,0
1983	9 235 002	4,4
1984	10 757 032	16,5
1985	11 343 376	5,5
1986	11 104 771	-2,1
1987	14 157 807	27,5
1988	14 335 398	1,3
1989	15 792 143	10,2

1990	22 302 126	41,2
1991	21 047 014	-5,6
1992	22 871 055	8,7
1993	29 428 370	28,7
1994	23 270 019	-20,9
1995	35 709 011	53,5
1996	43 626 642	22,2
1997	48 558 721	11,3
1998	45 921 392	-5,4
1999	40 671 272	-11,4
2000	54 502 821	34,0
2001	41 399 083	-24,0
2002	51 553 797	24,5
2003	69 339 692	34,5
2004	97 539 766	40,7
2005	116 774 151	19,7
2006	139 576 174	19,5
2007	170 062 715	21,8
2008	201 963 574	18,8
2009	140 928 421	-30,2
2010	185 544 332	31,7
2011	240 841 676	29,8
2012	236 545 141	-1,8
2013	251 661 250	6,4
2014	242 177 117	-3,8
2015	207 234 359	-14,4
2016	198 618 235	-4,2
2017	233 799 651	17,7
2018	223 047 094	-4,6
2019	202 704 320	-9,1

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo- 2.3'te yer verilen sonuçlarda gösterildiği üzere Türkiye'nin ithalatı 2019 yılında, 1980 yılına kıyasla önemli bir ölçüde artmıştır. Bu durum, Türkiye'nin 1980 öncesinde dışa kapalı bir ülkeyken giderek dışa açıldığını, dünya ekonomisine entegre olduğunu ifade etmektedir (Gediz ve Yalçınkaya, 2004: 42). Nitekim 1980 yılında 7.909 milyon dolar olan ithalat 2019 yılında 202.704 milyon dolara kadar yükselmiştir.

1980-2019 yılları arasında ithalatın genel görünümü artış şeklindedir. Azalışların olduğu yıllarda ise 5 Nisan Kararları, Kasım 2000 ile Şubat 2001 krizlerinin etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür (Saatçioğlu ve Kutlu, 2004: 143). Buna bir örnek olarak ithalattaki düşüşün en yüksek olduğu yıl olan 2009 yılı verilebilir. Bu dönemde yaşanan küresel krizin etkileriyle ithalatın bir önceki yıllara karşılaştırıldığında %30,2 oranında azalarak 201.963 milyon dolardan 140.928 milyon dolara gerilediği görülmektedir.

Tablo- 2.4 ithalatın sektörel dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Burada imalat sektörünün 2013 yılında 206 milyon dolar ile 2020 yılında ise 179 milyon dolar ile ilk sırada olduğu görülmektedir. İmalat sektöründeki bu artışın sebepleri arasında Gümrük Birliği anlaşmasından sonra piyasanın büyüyeceği, imalat sanayi mallarının üretim esnekliğinin diğer üretim alanlarına kıyasla daha büyük olması, rekabetin ve dış ticaretin artacağı beklentisi sayılabilmektedir (Temiz, 2009: 124).

Tablo- 2.4: Türkiye’de İthalatın Sektörel Dağılımı 2013-2020 (Milyon Dolar)

Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İTGT ¹⁶	260822 803	251142 429	213619 211	202189 242	238715 128	231152 483	210345 203	219516 807
TOB	779264 0	894893 9	750150 0	734523 9	937440 5	949814 4	983539 2	983424 6
MTO	381604 24	369435 12	276112 12	189783 83	262249 27	289785 92	316958 66	223341 35
İML	206177 969	196775 935	173110 264	170959 107	195865 975	184463 128	162143 182	179808 651
EÜD	334204	438829	325172	213614	85501	57031	40608	55572
SUYM	792145 8	761451 0	469235 9	437577 6	688182 6	790816 1	646663 1	732416 5
ULDEP	10	183	-	9	10	-	11	12
BLİLTŞ	379208	362293	339675	272624	242647	220450	153060	152235
FSF	3	54	7	13	-	0	-	-

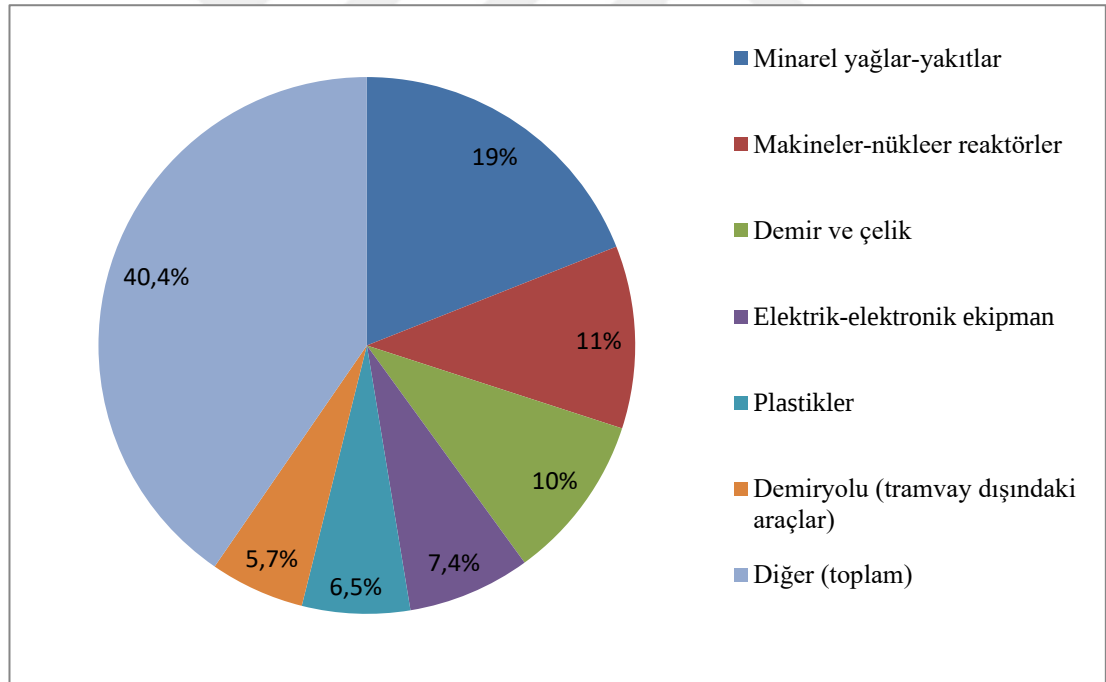
¹⁶ İTGT: İthalat Genel Toplam

MBTF	1171	3070	2718	1824	3308	1602	448	295
KSES	55715	55104	36304	42652	36528	25375	10003	7495

Kaynak: TÜİK, 2021

Son olarak Grafik- 2.2’de Türkiye’deki ithalatın 2021 yılı için hangi kategorilere ne kadar ağırlık verdiği gösterilmektedir. Grafikte görüldüğü üzere Türkiye ithalatının 50.7 milyar dolarlık kısmı yani %19’u mineral yağlar, yakıtlar kategorisinden sağlanmaktadır. Bu kategori, 1980’li yıllarda madenciliğin ithalatta en yüksek payı almasının da asıl nedenidir. Çünkü bu mineral yağlar, yakıtlar petrolün içinde bulunmaktaydı ve tek başına ithalatın %49’unu kapsamaktaydı. Zaman içinde ithalatın çeşitlilik göstermeye başlamasıyla mineral yağların, yakıtların ithalat içindeki payı %19- %20 seviyelerine kadar geriledi (Sezgin, 2009: 184).

Grafik- 2.2: Kategorilere Göre Türkiye İthalatı (2021 yılı)

Kaynak: Tradingeconomics, 2022

Bu kategoriler dışında %11 ile makineler-nükleer reaktörler, %10 ile demir ve çelik, %7.4 ile elektrik-elektronik ekipman, %6.5 ile plastikler, %5.7 ile demiryolu (tramvay dışındaki araçlar) diğer önemli derecede etkisi olan kategoriler olmaktadır. Belirtmiş olduğumuz bu kategorilerle karşılaştırıldığında ithalat üzerinde daha az etkiye sahip olanlara örnek olarak organik kimyasallar, inciler-kıymetli taşlar,

eczacılık ile ilgili ürünler, alüminyum ve bakır gibi ürünler verilebilmektedir. 2021 yılı için bu kategorilerin ortak özelliği %5'in altında ithalat üzerinde etkilerinin olmasıdır.

2.2.3. Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret, günümüzde sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu amaçla, yeni ihrac ürünleri ve yeni pazarlar bulunmaya çalışılmakta özellikle ihracatın arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Dış ticaretin diğer ülkeler ile entegrasyonu sağlayan bir unsur olduğu da göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husustur. Ancak bu dış ticaretin serbestçe yapılabilmesinin gerektirdiği bazı alt yapı çalışmalarının ve yapısal düzenlemelerin tamamlanmadan atılmış olması, Türkiye’nin dünya ticaretine entegre olmasında bir takım zorluklar yaşamasına sebep olmuştur.

Dış ticaret dengesi, özellikle 1980 yılından sonra gerçekleşen dışa açılma sürecinde giderek önem kazanmıştır. Tablo- 2.5’te Türkiye’nin dış ticaret dengesi verilerine yer verilmektedir.

Tablo- 2.5: Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi 1980-2019

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi	Yıllar	Dış Ticaret Dengesi
1980	-4 999 242	2000	-26 727 914
1981	-4 230 439	2001	-10 064 867
1982	-3 096 692	2002	-15 494 708
1983	-3 507 168	2003	-22 086 856
1984	-3 623 429	2004	-34 372 613
1985	-3 385 367	2005	-43 297 743
1986	-3 648 046	2006	-54 041 499
1987	-3 967 757	2007	-62 790 965
1988	-2 673 374	2008	-69 936 378
1989	-4 167 451	2009	-38 785 809
1990	-9 342 838	2010	-71 661 113
1991	-7 453 552	2011	-105 934 807
1992	-8 156 426	2012	-84 083 404
1993	-14 083 303	2013	-99 858 613
1994	-5 164 147	2014	-84 566 959
1995	-14 071 970	2015	-63 395 487
1996	-20 402 178	2016	-56 088 651
1997	-22 297 649	2017	-76 806 711
1998	-18 947 440	2018	-55 126 481
1999	-14 084 047	2019	-31 239 375

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo- 2.5’teki verilerde görüldüğü üzere 1980’li yıllar için dış ticaret açığının 5 milyar doları aşmadığı görülmektedir. Ancak 1990’lı yıllardan sonra meydana

gelen dış ticaret açıklarının bir daha hiç bu kadar düşük seviyelerde olmadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda dış ticaret açığının 1980’li yıllarda daha istikrarlı olduğu rahatlıkla belirtilebilmektedir.

Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik krizin aşılabilmesine yönelik olarak alınan 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikamesi terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçilmiştir. Bu kapsamda hem ihracatı özendirmek için önemli politikalar uygulanırken hem de ithalatın serbestleştirilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Uygulanan bu politikalarla ihracatta önemli ölçüde bir artış gerçekleşse de ithalatta da artışlar meydana gelmiştir. Ancak ihracattaki artış, ithalattaki artışın gerisinde kaldığı için dış ticaret açığı kapatılamamıştır. Sonuç olarak dış ticaret açığı dengesiz ve oldukça hızlı bir şekilde artmıştır (Savrul vd., 2013: 74).

1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar doları aşarak ilk defa iki haneli sayılara ulaşmıştır. Bu durumun nedenleri iç talepteki genişleme ve TL’nin aşırı değerli hale gelmesidir. Bu dış açık aynı zamanda Türkiye’nin notunun düşürülmesi ve iç piyasada dövize olan hücum ile ekonomide mali krizin başlamasına neden olmuştur (Sezgin, 2009: 182).

Tablodan son olarak 2008 ekonomik krizinin dış ticarete etkilerini yorumlamak gerekirse Türkiye’nin dış ticaretinde 2008 yılından sonra bir kırılma meydana geldiğini belirtebiliriz. Bu kırılma sonucunda Türkiye’nin ihracat ve ithalat oranlarında bir düşüş yaşanmıştır ve dolayısıyla dış ticaret dengesi 2008 yılından sonra yani 2009 yılında 38 milyar dolara kadar gerilemiştir.

2.2.4. Türkiye’de Dış Ticaret - Döviz Kuru İlişkisi

Bir ülkenin dış ticaret performansını etkileyen unsurlar arasında en önemlisi olarak döviz kuru gelmektedir. Çünkü döviz kuru politikaları, dış ticaret kapsamında uygulanan kotalar, sübvansiyonlar ve vergiler gibi dış ticaret politikası araçlarından önce ülke parasının değerinin belirlenmesi açısından oldukça önemli olmaktadır. Kısmi denge analizleri çerçevesinde değerlendirildiğinde kur, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı fiyatları yansıtırken dış ticaretin hacmi ise miktarı oluşturmaktadır. Bu sebeple kurdaki değişikliklerin teorik bağlamda dış ticaret miktarını etkilemesi beklenmektedir (Bakkalcı ve Argın, 2013: 51).

Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistemlerinde dönemler itibariyle köklü değişiklikler yaşanmıştır ve bu değişiklikler ciddi anlamda farklılıklara neden olmuştur. 1980 öncesi dönemde sabit kur sistemi uygulanan Türkiye’de bu dönemde dış ticaret işlemleri ise yapılmamıştır. 1980 sonrası dönemde sabit kurdan esnek kur sistemine geçiş süreci yaşanmıştır. 1980-1989 dönemi ve 1989 yılındaki tam konvertibilite sonrası dönem birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Bu dönemde dış ticarete liberalizasyon politikaları başladığında 1980-1989 döneminde sabit kur sistemi uygulanırken 1989-1999 döneminde kontrollü serbest kur sistemi uygulanmıştır. 2000-2001 yıllarında günlük artışların belirlendiği sabit kur sistemi uygulanmış olsa da 2001 yılının ikinci yarısından itibaren TCMB müdahalelerinin sınırlandığı sınırlı müdahaleli esnek kur rejimi hayata geçirilmiştir. Bu farklılıkların ülke parasının değerinde oluşturduğu değişimler neticesinde dönemler arası dış ticaret miktarlarının da birbirinden farklı olacağını söyleyebiliriz. Daha açık bir ifadeyle döviz kurlarının dış ticarete avantaj sağlama aracı olarak kullanıldığı 1980-2001 döneminde kısmen 2001 sonrası dönemde gerçek anlamda ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 72).

Döviz kuru rejimi ve ticaretteki serbestleşme ile beraber dış ticarete aşırı bağımlı hale gelen gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret açığı sorunları başlamıştır. Bu durum sözü edilen ülkelerin dış açıkların ekonomik etkilerinden olumsuz yönde etkilenmelerine neden olmuştur (Yapraklı, 2011: 142-143).

Genel hatlarıyla 2000 yılına kadar ihracat, ithalata oranla daha istikrarlı bir seyir izlemiştir. Ancak ithalatın 1994 krizi ve 1999 yılı hariç artış halinde olduğu gözlemlenmiştir. 2001 krizinin ardından esnek kur sistemine geçilmesiyle birlikte döviz kurunda ani yükseliş meydana gelerek bunun sonucunda ithalat ve ihracattaki artış da hız kazanmıştır. İthalattaki artışın ihracattaki artıştan daha fazla olması nedeniyle dış ticaret açığı da artış göstermiştir. Devamında düşüş gösteren döviz kurunun aksine ithalat ve ihracat artmaya devam etmiştir ve kur ile dış ticaret arasında ters yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Kur ve dış ticaret arasındaki bu ters yönlü ilişki 2010 yılına kadar devam etmiştir. 2010 yılından günümüze kadarki dönemde dış ticaret ile döviz kurunun paralel olarak hareket ettiği görülmektedir.

2008 yılının ikinci yarısında gerçekleşen finansal kriz, Türkiye’de uygulanan “yüksek faiz, düşük kur” politikası sebebiyle genel olarak reel sektörü ve tüketici

kesimini etkilemiştir. Yüksek faiz politikasıyla beraber izlenen düşük kur politikası, Türkiye'yi yabancı yatırımcılar için çok çekici bir yatırım piyasası durumuna getirmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye, 2002 yılından beri uyguladığı bu yüksek faiz, düşük kur politikasıyla ekonomik dengelerini bir bütün olarak küresel gelişmelerden etkilenir hale getirmiştir. Bu durum sonucunda, Türkiye'ye gelen yabancı sermayedeki bir azalış, Türkiye'nin ödemeler dengesinin bozulmasına neden olurken düşük kur politikası sebebiyle azalan ihracat, üretimi olumsuz etkilemektedir. Böylece dış ticaret açıkları daha da büyümektedir. Kısacası Türkiye'de belli dönemlerde uygulanan döviz kuru sistemleri doğrultusunda dış ticaret dengesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Dış ticaret dengesini sağlamak amacıyla uygulanan politikalar kısa dönemli ihracat artışını gerçekleştirse de ithalattaki artışlar sonucunda dış ticaret açıkları devam etmiştir. Bu durum, döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesini sağlamada etkin olarak kullanılamayacağının bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir (Hepaktan vd., 2011: 67-68).

Bu bölümde Türkiye'de döviz kuru yapısı ele alınarak Türkiye'nin dış ticaretiyle ilgili olarak Türkiye'de ihracat, Türkiye'de ithalat, Türkiye'de dış ticaret dengesi ve son başlık olarak Türkiye'de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi genel değerlendirmesi gibi konulara değinilmiştir. Türkiye'deki döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin ekonometrik olarak test edilmesi ise üçüncü bölüme bırakılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: ARDL ANALİZİ

Bu bölümde, Türkiye’de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin araştırılması amacıyla literatür taraması özetlenerek, veri seti, metodoloji ve model belirleme açıklanmıştır. Bu bağlamda döviz kurunun dış ticaret ile ilişkisi, Türkiye’de 2013:Q1-2021:Q12 dönemine ilişkin aylık veriler kullanılarak ARDL analizi yöntemiyle çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bir bağımlı değişken ile birlikte üç bağımsız değişkene yer verilmiştir. Analize konu olan modelin bağımlı değişkeni reel döviz kuru (RDK) iken bağımsız değişken olarak genel toplam ihracat (İHR), genel toplam ithalat (İTH) ve faiz oranı (FAİZ) alınmıştır. Son olarak yapılan analiz sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilerek değerlendirilmesi yapılmıştır.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerindeki etkilerine odaklanan geniş bir literatür bulunmaktadır. Literatürdeki bu çalışmaların sonuçları ise çalışma konusu olan ülkelerin, analiz tekniklerinin ve incelenen dönemlerin birbirinden farklı olması sebebiyle değişmektedir. Bu bölümde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini ele alan Türkiye ve diğer ülkeler için gerçekleştirilmiş olan çalışmalardan kısaca bahsedilecektir.

Egeli (1992), 1980-1990 döneminde ihracatın gelişimini ele alırken bunu vergi iadesi, ihracat kredileri, döviz kuru gibi başlıca teşvik politikalarının ihracat üzerindeki etkilerini analiz ederek incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre toplam ihracat ile döviz kuru ve vergi iadesi arasındaki ilişki anlamsız çıkarken toplam ihracat ile ihracat kredileri arasındaki ilişki yüksek ve anlamlı çıkmıştır.

Chowdhury (1993), 1973-1990 dönemine ait çeyreklik veriler ile reel döviz kurundaki belirsizliğin dış ticaret üzerindeki etkisini çok değişkenli bir hata düzeltme modeli ile incelemiştir. Analizini G-7 ülkeleri için gerçekleştirirken analiz sonucunda döviz kuru oynaklığının G-7 ülkelerinin her birinde ihracat hacmi üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Arize (1994), gelişmekte olan Asya ekonomilerinin ticaret dengesi ile reel efektif döviz kurları arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını araştırmaktadır. Bu ilişkiyi 1973:01-1991:01 dönemine ait üçer aylık veri seti

kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda Hindistan ve Sri Lanka dışındaki tüm ülkelerde develüasyonun dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Sözü edilen diğer ülkeler Kore, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur ve Tayland'dır.

Bahmani-Oskooee ve Alse (1994), ticaret dengesi ile döviz kuru arasındaki uzun dönemli ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli tekniklerini kullanarak incelemiştir. Analizde ihracat, ithalat ve reel efektif döviz kuru değişkenleri, 1971-1990 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak yer almıştır. Tekniğin uygulanabildiği 20 ülkeden çoğu için iki değişkenin eşbütünleşik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ve bu, develüasyonların ticaret dengesi üzerinde uzun vadeli etkileri olamayacağını göstermektedir.

Terzi ve Zengin (1999), 1989:01-1996:12 dönemini kapsayan aylık döviz kuru, toplam ve sektörel dış ticaret değişkenleri arasındaki karşılıklı dinamik ilişkiler ve kur politikasının dış ticaret dengesini sağlamadaki rolünü incelediği çalışmasında döviz kuru hareketlerinin dış ticaret dengesini pozitif yönde etkileyebilmesi için gerekli olan koşulları Türk ekonomisinin henüz taşımadığı yani döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada ve ithalatı etkilemede etkin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Zengin (2000), Türkiye'de 1990 sonrası reel kur hareketleri ile ithalat ve ihracat fiyatlarının uzun dönemli ilişkilerini VAR yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Koentegrasyon ve yapılan VAR analizi sonucunda elde edilen bulgular dış ticaret fiyatlarının reel döviz kurunu doğrudan, ihracat fiyat endeksini ithalat fiyat endeksiyle dolaylı olarak etkilediği şeklindedir. Kısacası reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat fiyatları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sukar ve Hassan (2001), ABD ihracat hacmi ile döviz kuru dalgalanmaları arasındaki ilişkiyi ele alarak döviz kuru oynaklığını belirlemek için analizi gerçekleştirmişlerdir. Analizde yöntem olarak GARCH modeli ve ilişkiyi belirlemek için de ko-entegrasyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ABD ihracat hacmi ve döviz kurundaki belirsizlik arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Yuan ve Awokuse (2003), döviz kuru oynaklığının ABD kümes hayvanı ihracatı üzerindeki etkilerini değerlendirirken panel veriler üzerinde yerçekimi modelini kullanarak gerçekleştirmektedir. Çalışmanın sonucunda döviz kuru

oynaklığının ABD kümes hayvanı ihracatı üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu gözlemlenmiştir.

De vita ve Abboot (2004), 1993:01-2001:06 arasındaki dönem için hedef pazar ve sektörler tarafından ayrıştırılan aylık verileri kullanarak döviz kuru oynaklığının, İngiltere'nin AB üyesi ülkelere yaptığı ihracat üzerindeki etkisini, eşbütünleşme analizi ve ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemiştir. Kısa dönem için İngiltere'nin AB üyesi 14 ülkeye ihracatı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılırken uzun dönem için döviz kuru değişimlerinin ihracat üzerinde anlamlı ancak negatif etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saatçioğlu ve Karaca (2004), Türkiye'deki döviz kuru belirsizliği ile ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın kapsamını Türkiye'nin esnek kur sistemine geçtiği 1 Mayıs 1981 ile kurların dalgalanmaya bırakıldığı 22 Şubat 2001 arasındaki dönem oluşturmaktadır. Üç aylık reel ihracatın, reel dış gelirin, reel efektif döviz kurunun, karşılaştırmalı ihracat fiyatlarının ve reel efektif döviz kuru değişkenliğinin kullanıldığı bu çalışmanın sonucunda Türkiye'de döviz kuru belirsizliğinin hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ihracatı olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Karagöz ve Doğan (2005), 1995-2004 dönemine ait aylık olarak ele alınan ihracat ve ithalat değişkenlerinin döviz kuru ile olan ilişkisini zaman serileri bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. İlişkiyi belirlemek amacıyla yapılan eşbütünleşme analizi sonucunda sahte regresyon sorununun olmadığı, serilerin birinci mertebeden durağan çıkmasıyla birlikte anlaşılmıştır. Yapılan eşbütünleşme ve çoklu regresyon analizi sonucunda reel döviz kurundan dış ticaret değişkenlerine doğru nedensel ve uzun dönemli bir ilişki bulunmamasına rağmen kısa dönemde develüasyon etkisi anlamlı çıkmıştır.

Barışık ve Demircioğlu (2006), Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemi ihracat-ithalat ilişkisini incelemektedir. Çalışmada 1980-2001 dönemini kapsayan uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişki kurdan ihracata nispeten güçlü bulunmuşken kurdan ithalata güçlü olarak bulunmuştur. Aynı şekilde ithalat ve ihracatın kura olan etkisinin de zayıf olduğu gözlemlenmiştir. Bu elde edilen sonuçlara yapılan ko-entegrasyon testi ve VAR modeline dayalı varyans ayrıştırması ile ulaşılmıştır.

Gül ve Ekinci (2006), 1990:01-2006:08 dönemine ait aylık reel döviz kuru endeksi, ihracat ve ithalat değişkenlerini kullanarak bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini, Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken reel döviz kurundan ne ithalata ne de ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Analiz sonuçları reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını göstermektedir.

Tarı ve Yıldırım (2009), ihracat hacmi ve döviz kuru belirsizliği arasındaki ilişkiyi, 1989:01-2007:03 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak araştırmıştır. Analizde kullanılan veriler; reel ihracat, karşılaştırmalı fiyat endeksi, dış gelir, reel döviz kuru ve reel döviz kuru belirsizliğidir. Yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonucunda Türkiye’de uzun dönemde döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu, kısa dönemde ise bu etkinin mevcut olmadığı görülmüştür.

Aktaş (2010), 1989:1-2008:4 dönemi için üç aylık veriler kullanarak reel döviz kurlarıyla ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi VAR analizi yardımıyla araştırmıştır. Yapılan bu çalışmadaki varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi sonuçlarına göre reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ithalat kısıtlamaları ihracatı olumsuz yönde etkilerken reel döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Hepaktan vd. (2011), döviz kuru sistemleri ile dış ticaret ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada 1982:01-2011:07 dönemine ait aylık ithalat, ihracat, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru verileri kullanılırken değişkenler arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ihracat ve ithalatın, reel döviz kuru üzerindeki etkisinin daha kuvvetli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle reel döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerindeki etkisi güçlü değilken döviz kuru politikası araçlarının dış ticaret dengesini sağlamak amacıyla etkin bir şekilde kullanılamayacağı söylenebilmektedir.

Tapşın ve Karabulut (2013), Türkiye’de 1980-2011 dönemine ait yıllık reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenlerini kullanarak Türkiye’de bu değişkenler

arasındaki nedensellik ilişkisini ekonomi ve yönetim açısından değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmayı Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak gerçekleştirirken bu testin sonucunda reel döviz kuru endeksinden ithalat değişkenine doğru ve ithalat değişkeninden ihracat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. İthalat ve ihracat değişkenlerinden reel döviz kuruna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

3.2. YÖNTEM

Çalışmada Türkiye’de 2013-2021 yılları arasındaki döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif (ARDL) modeli kullanılarak incelenmiştir. Analizin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yapılarak varsayımdan sapmalar sınanmıştır.

3.2.1. Durağanlık (Birim Kök) Testi

Zaman serilerinin en önemli yönlerinden biri, bu serilerin durağan olup olmadıklarıdır. Eğer seriler durağan ise gerçekleşebilecek bir şok geçici olacaktır, yani zamanla şokun etkisi azalacak ve seri uzun dönemde daha önce sahip olduğu ortalama seviyesine dönecektir. Eğer seriler durağan değilse serinin şok sonrası dönebileceği uzun dönemli bir ortalaması da yok demektir (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 74).

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Aynı şekilde değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa ilişki gerçek olmaktan çok “sahte regresyon” (spurious regression) şeklinde ortaya çıkabilir. Bunlar doğrultusunda regresyonun gerçek bir ilişkiyi mi yoksa yanıltıcı bir ilişkiyi mi ifade ettiği, zaman serilerinin durağanlığı ile ilgili olmaktadır (Tari, 2015: 374).

Y’nin herhangi bir zaman serisini ifade ettiğini düşünürsek, Y_t serisi şu üç koşulu sağladığında durağandır:

$$E(y_t) = \mu \quad (3.1)$$

$$Var(y_t) = \sigma^2 \quad (3.2)$$

$$Cov(y_t, y_{t-k}) = \rho_k \quad (3.3)$$

3.1 numaralı koşul, zaman serisinin ortalamasının zaman boyunca sabit olduğunu; 3.2 numaralı koşul, serinin varyansının zaman boyunca sabit olduğunu ve 3.3 numaralı koşul, serinin kendi gecikmeleriyle olan kovaryansının zamandan bağımsız olup gecikme uzunluğuna bağlı olarak değiştiğini anlatmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 98). Toparlamak gerekirse genel olarak, bir skolaistik sürecin varyansı ve ortalaması zaman içinde sabitse ve iki zaman periyodu arasındaki kovaryansın değeri sadece bu iki periyot arasındaki mesafeye, boşluğa ya da gecikmeye bağlıysa rahatlıkla sürecin durağan olduğu söylenebilmektedir (Gujarati, 2003: 797).

Herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığı, yapılan çalışmaların çoğunda birim kök testleriyle sınanmaktadır. Bu çalışmada da değişkenlerin durağanlığını test etmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılacaktır.

3.2.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979, 1981) zaman serilerinde durağanlığı test etmek üzere birim kök testini geliştirmişlerdir. Dickey-Fuller birim kök testi, zaman serisi değişkenlerinin otoregresif (AR) süreçle ifade edilip edilemeyeceğini göstermekte olup, test sonucunda hata teriminde otokorelasyon bulunması halinde zaman serilerinin birinci dereceden otoregresif süreçle ifade edilemeyeceğini belirtmektedir (Özcan ve Arı, 2013: 110). Yapılan uygulamalarda ise serinin birim kök taşıyıp taşımadığının saptanması için mutlak suretle Dickey-Fuller testinin yapılması şart niteliğindedir. Bu nedenle Dickey-Fuller testi, üç farklı regresyon denklemi kullanılarak test edilebilmektedir (Tarı, 2015: 388-390; Dickey ve Fuller, 1979).

Testin kullanımını açıklamak için aşağıdaki veri üreten süreç kullanılmaktadır:

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (3.4)$$

u_t ; skolaistik hata terimidir. Bu model birinci dereceden otoregresif $AR(1)$ modelidir. $p = 1$ olması durumunda ise birim kök ortaya çıkar. Denklem yeni formda şu şekilde gösterilir:

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (3.5)$$

Denklemin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarıldığında, $(p - 1) = \delta$ ve $Y_t - Y_{t-1} = \Delta Y_t$ birinci fark olmak üzere denklem şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_t - Y_{t-1} = (p - 1)Y_{t-1} + u_t$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.6)$$

$P = 1$ olduğunda $\delta = 0$ olacaktır. $\delta = 0$ olduğunda ise;

$$\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = u_t \quad (3.7)$$

olacak ve bu nedenle de Y_t (birinci fark) durağan olacaktır.

Kısaca Dickey-Fuller birim kök testinin pratik ve teorik sonuçları aşağıda ifade edilen regresyonları dikkate almaktadır (Gujarati, 2003: 815):

$$\Delta Y_t = \delta \Delta Y_{t-1} + u_t ; \text{ sabit terimsiz ve trendsiz} \quad (3.8)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t ; \text{ sabit terimli ve trendsiz} \quad (3.9)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t ; \text{ sabit terimli ve trendli} \quad (3.10)$$

Burada Y_t serisi 3.8 numaralı denklemde sapma olmadan rastgele bir yürüyüşken 3.9 numaralı denklemde sapma ile rastgele bir yürüyüştür. Son olarak 3.10 numaralı denklemde ise stokastik bir eğilim etrafında sürüklenen rastgele bir yürüyüştür. Her durumda boş hipotez şudur: $\delta = 0$; yani birim kök vardır, zaman serisi durağan değildir. Alternatif hipotez ise $\delta < 1$; yani birim kök yoktur ve zaman serisi durağandır. Bunlarla birlikte τ veya DF istatistikleri ile MacKinnon kritik değerleri elde edilmektedir. Eğer hata terimi olan u_t otokorelasyonluysa sabit terimli ve trendli olarak kurulan 3.10 numaralı denklem şu şekilde düzenlenir:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3.11)$$

Burada gecikmeli fark terimleri kullanılmaktadır ve bu sayede hata terimindeki otokorelasyon ortadan kaldırılabilir. Literatürde bu şekilde gecikmeli fark terimleri kullanılarak DF testi uygulanırsa buna Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi denmektedir (Tari, 2015: 390). Dickey-Fuller testinde geçerli olan tüm adımlar ADF testi için de geçerli olurken bu çalışmada ADF testi, Schwarz kriteri (SC kriteri) ile belirlenmiştir.

3.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testlerini destekleyen dağıtım teorisi, hataların istatistiksel olarak bağımsız olduğunu ve sabit bir varyansa sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu metodoloji kullanılırken, hata terimlerinin ilişkisiz olmasına ve sabit bir varyansa

sahip olunmasına dikkat edilmelidir. Phillips ve Perron (1988), Dickey-Fuller testinin hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımını geliştirmişlerdir. Bu durumu daha iyi anlamak için 3.12 numaralı regresyon dikkate alınmaktadır:

$$Y_t = \alpha_0^* + \alpha_1^* y_{t-1} + \mu_t$$

$$y_t = \alpha_0^{\sim} + \alpha_0^{\sim} y_{t-1} + \alpha_2^{\sim} \left(t - \frac{T}{2}\right) + \mu_t \quad (3.12)$$

Burada T , gözlem sayısını; μ_t , hata terimlerinin dağılımını gösterirken bu hata teriminin beklenen ortalaması ($E\mu_t = 0$) sifıra eşittir. Ancak hata teriminin seri olarak ilişkisiz veya homojen olması şartı zorunlu değildir. Bu açıdan bakıldığında Dickey-Fuller'in bağımsızlık ve homojenlik varsayımları yerine Phillips-Perron testi, hata terimlerinin zayıf bağımlı ve heterojen bir şekilde dağılmış olmasına izin verir. Diğer bir ifadeyle Phillips-Perron testi, Dickey-Fuller testinin t istatistiklerini geliştirmesinde hata terimlerinin varsayımları konusundaki sınırlamaları dikkate almamıştır (Enders, 1995: 239-240).

3.2.2. Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) Modeli

Seviyelerinde durağan olmayan en az iki serinin eşbütünleşme kavramını test etmek amacıyla literatürde sıklıkla Johansen ya da Engle-Granger gibi testler kullanılmaktadır. Bu testlerden Johansen yaklaşımında aynı dereceden entegre seriler arasındaki vektörel eşbütünleşme ilişkisi sınanırken Engle-Granger yönteminde ise yine aynı dereceden entegre serilerden elde edilen EKK tahmin denkleminin kalıntıları üzerinden eşbütünleşme ilişkisi sınanmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 279). Bu aynı dereceden entegre olma durumuna karşı Pesaran vd. (2001) yaptıkları çalışmada, analize konu olan zaman serilerinin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmaları durumunda da eşbütünleşme ilişkisi için sağlam sonuçlar veren dağıtılmış gecikmeli otoregresif (ARDL) modelini geliştirmişlerdir. Bu çalışmada da döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini araştırmak amacıyla kısa ve uzun dönemli etkiler ARDL eşbütünleşme analizi ile ele alınmıştır.

ARDL eşbütünleşme testinin uygulanmasının, diğer eşbütünleşme testlerine göre avantajı ise şunlardır:

- i. Temel değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ veya her ikisinin bir kombinasyonu olup olmadığına bakılmaksızın ARDL tekniği uygulanabilir.

- ii. F istatistikleri (Wald testi), tek bir uzun dönemli ilişki olduğunu ve örnek veri boyutunun küçük ya da sonlu olduğunu tespit ederse, ARDL testi nispeten daha verimli bir test olmaktadır (Nkoro ve Uko, 2016: 78).

ARDL eşbütünleşme testinde üç aşamalı bir yaklaşım izlenmektedir. İlk adım değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesidir. İlk adıma bağlı olarak, ikinci ve üçüncü adımlar uzun ve kısa dönem tahmin sonuçlarının elde edilmesidir (Narayan ve Smyth, 2006: 337).

Temel olarak bir ARDL regresyon düzeni (p, q) 3.13'teki gibi ifade edilebilmektedir:

$$y_t + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_p y_{t-p} = \lambda + \alpha_0 x_t + \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_q x_{t-q} + \varepsilon_t$$

veya $\beta(L)y_t = \lambda + \alpha(L)x_t + \varepsilon_t$ (3.13)

Burada ε_t , hata terimidir ve L , dağıtılmış bir gecikme bileşenidir. Model ise y_t kendi gecikmeli değerleri ile açıklandığı için otoregresiftir. ARDL (p, q) modeli, OLS yöntemiyle tahmin edilmektedir ve bu tahmin, sapmalı katsayı tahminlerini verecektir. Çünkü bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri regresörler olarak var olmaktadır (Muse, 2020: 73-74).

Bu çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi incelemek için ARDL 3.14 numaralı eşitlikteki gibi formüle edilmektedir:

$$\Delta \ln RDK_t = \beta_0 + \sum i = \ln_1 \beta_1 \ln RDK_{t-i} + \sum i = 0n_2 \beta_2 \Delta \ln \dot{I}HR_{t-i} + \sum i = 0n_3 \beta_3 \Delta \ln \dot{I}TH_{t-i} + \sum i = 0n_4 \beta_4 \Delta \ln FA\dot{I}Z_{t-i} + \sum i + \phi_1 \ln RDK_{t-1} + \phi_2 \ln \dot{I}HR_{t-1} + \phi_3 \ln \dot{I}TH_{t-1} + \phi_4 \ln FA\dot{I}Z_{t-1} + \varepsilon_{t-1}$$

(3.14)

Burada Δ ; değişkenlerin birinci farkını temsil etmektedir. β_0 , sabit terimdir; $\beta_1 \dots \beta_4$ kısa dönem katsayılarını ifade ederken $\phi_1 \dots \phi_4$ uzun dönem katsayılarını ifade etmektedir. Son olarak ε_{t-1} hata terimini, $n_1 \dots n_4$ ise gecikme uzunluklarını göstermektedir. Modelde sınır testi uygulanabilmesi için gecikme uzunluğunun bilinmesi şarttır. Bu nedenle de AIC (Akaike Information Criterion) ve SC (Schwarz Information Criterion) bilgi kriterlerinden yararlanılmaktadır. Ardından söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmek için Pesaran vd. (2001) ve Narayan (2005) tarafından belirtildiği gibi hipotezler 3.15'deki şekilde kurulmaktadır:

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$$

$$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0 \quad (3.15)$$

Eşbütünleşme testi için hesaplanan F-istatistiği, Pesaran vd. (2001) tarafından verilen kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F değeri, alt ve üst kritik değerlerden daha yüksekse sıfır hipotezi reddedilecektir, yani eşbütünleşme vardır. Eşbütünleşmenin var olduğu belirlendikten sonra Hata Düzeltme Modeli (ECM) tahmin edilmektedir. ARDL testinin hata düzeltme modeli gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln RDK_{pt} = & \alpha_0 + \alpha_1 \ln RDK_{t-1} + \alpha_2 \ln \dot{I}HR_{t-1} + \alpha_3 \ln \dot{I}TH_{t-1} + \\ & \alpha_4 \ln FA\dot{I}Z_{t-1} + \sum_{j=0}^m d_{1j} \Delta \ln RDK_{t-j} + \sum_{j=0}^m d_{2j} \Delta \ln \dot{I}HR_{t-j} + \\ & \sum_{j=0}^m d_{3j} \Delta \ln \dot{I}TH_{t-j} + \sum_{j=0}^m d_{4j} \Delta \ln FA\dot{I}Z_{t-j} \end{aligned} \quad (3.16)$$

Çalışmada tahmin edilen ARDL sınır testlerinde maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak seçilmiştir ve AIC (Akaike Information Criterion) bilgi kriterinden yararlanılmıştır.

3.3. MODEL VE DEĞİŞKENLER

Yapılan literatür incelemesinde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin çok sayıda araştırmacı tarafından analize konu edildiği görülmüştür. Söz konusu çalışmalarda bazen birden fazla ülke ele alınırken bazen de tek bir ülke üzerinde çalışıldığı belirlenmiştir. İster birden fazla ülke ister tek bir ülke olsun döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin araştırıldığı her çalışmada genellikle döviz kurunun ithalat ve ihracat verileri ile açıklandığı gözlemlenmiştir. Çalışmaların önemli bir kısmında analiz için Johansen eşbütünleşme, Regresyon, VAR ve ARDL gibi farklı yöntemlerin uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Netice itibarıyla özellikle güçlü ekonomi politikası sonrası, Türkiye’deki bu ilişkiyi test eden yeni bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle bu çalışmada da benzer bir model kurularak döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

2013:01-2021:12 dönemini kapsayan aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada yer alan veriler; Türkiye’ye ilişkin reel döviz kuru (RDK), ihracat (İHR), ithalat (İTH) ve faiz oranı (FAİZ) şeklindedir. Çalışmada kullanılan verilerden reel döviz kuru Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden, ihracat ve ithalat verileri T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı’ndan ve faiz oranları T.C. Merkez Bankası (TCMB)

web sitesinden sağlanmıştır. Modelde değişkenlerin doğal logaritması (ln) alınmıştır. Analizler E-views 10 paket programından yararlanılarak yapılmıştır. Veri setinin kaynakları ve özellikleri Tablo- 3.1’de gösterilmektedir.

Tablo- 3.1: Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
<i>lnrdk</i>	Reel döviz kurunun doğal logaritması	EVDS
<i>lnihr</i>	İhracatın doğal logaritması (milyon ABD doları)	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
<i>lnith</i>	İthalatın doğal logaritması (milyon ABD doları)	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
<i>lnfaiz</i>	Faiz oranının doğal logaritması	TCMB

Bu çalışmada kullanılan model ve değişkenler 3.17 ve 3.18 numaralı fonksiyonlarda olduğu gibidir:

$$RDK = F(\dot{I}HR, \dot{I}TH, FA\dot{I}Z) \quad (3.17)$$

$$lnrdk = \beta_0 + \beta_1 lnihr + \beta_2 lnith + \beta_3 lnfaiz + \varepsilon_t \quad (3.18)$$

3.18 numaralı modelde; *lnrdk* bağımlı değişken olurken *lnihr*, *lnith* ve *lnfaiz* bağımsız değişkenler olmaktadır. Buna ek olarak β_1, β_2 ve β_3 regresyon denkleminin eğim katsayılarını ve ε_t ise hata terimini temsil etmektedir.

3.4. ANALİZ SONUÇLARI VE YORUM

Çalışmanın bu kısmında, yukarıda verilen teorik bilgilere paralel olarak ampirik sonuçlar sunulmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ve eşbütünleşmeye Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) yaklaşımı ile ilgili değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin sonuçları sunulmuştur ve tartışılmıştır.

3.4.1. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Ampirik analizin ilk adımı değişkenlerin birim kök testlerinin yapılmasıdır. Bu nedenle, Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif yaklaşımı uygulanmadan önce verilerin durağanlık özelliklerini araştırmak için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testlerinin her ikisi de birim kök testleri olarak kullanılmıştır.

Birim kök için ADF ve PP testi sonuçları Tablo- 3.2 'de sunulmaktadır. Boş hipotez, serinin birim kök içerdiği veya serinin durağan olmadığıdır. Sıfır hipotezinin reddi, MacKinnon (1996) kritik değerlerine ve olasılık değerlerine dayanmaktadır.

Tablo- 3.2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Düzy	Düzy – Trend	Düzy	Düzy – Trend
<i>lnrdk</i>	0.538247 (0.9873)	-1.983094 (0.6035)	1,112545 (0.9974)	-1.618340 (0.7794)
<i>lnihr</i>	-2.301911 (0.1733)	-3.348679 (0.0642)*	-4.347412 (0.0006)***	-5.737635 (0.0000)***
<i>lnith</i>	-2.295542 (0.1753)	-2.179977 (0.4954)	-4.001331 (0.0020)***	-3.923437 (0.0143)**
<i>lnfaiz</i>	-1.893826 (0.3341)	-2.600629 (0.2810)	-2.000990 (0.2861)	-2.667687 (0.2521)
Δ <i>lnrdk</i>	-7.512171 (0.0000)***	-7.600820 (0.0000)***	-5.515055 (0.0000)***	-5.500163 (0.0001)***
Δ <i>lnihr</i>	-1610024 (0.0000)***	-16.07993 (0.0000)***	-22.65256 (0.0000)***	-26.85470 (0.0001)***
Δ <i>lnith</i>	-16.08419 (0.0000)***	-16.11332 (0.0000)***	-18.72771 (0.0000)***	-20.74872 (0.0000)***
Δ <i>lnfaiz</i>	-10.18081 (0.0000)***	-10.17508 (0.0000)***	-10.18081 (0.0000)***	-10.17508 (0.0000)***

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10'da anlamlılık seviyesini belirtirken; Δ birinci farkını temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo- 3.2'deki ADF ve PP birim kök testi sonuçlarından ihracat (*İHR*) ve ithalat (*İTH*) değişkenlerinin düzeyde durağan oldukları gözlemlenirken bu iki değişken dışındaki diğer tüm değişkenler için birinci farkı alındıktan sonra durağanlaştıkları yorumu yapılabilmektedir.

3.4.2. Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) Eşbütünleşme Testi

ARDL testindeki ilk adım, F-testi yaparak değişkenlerin gecikmeli seviyelerinin katsayılarının ortak önemi için değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını test etmektir.

Tablo- 3.3 ARDL sınır testi sonuçlarını göstermektedir. Tabloda ifade edildiği gibi ARDL sınır testi sonuçları; F-istatistiği üst kritik değerin üstünde olduğu için, sıfır hipotezi reddedilmiştir, bu da değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo- 3.3: ARDL Sınır Testi Sonuçları

K	F-istatistiği	%1 Anlamlılık Düzeyi		%5 Anlamlılık Düzeyi		%10 Anlamlılık Düzeyi	
		Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır
3	10.93856	5.17	6.36	4.01	5.07	3.47	4.45

3.4.3. Uzun Dönem Tahminleri

ARDL Sınır testi sonuçları döviz kuru ile dış ticaret arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara Tablo- 3.4'te yer verilmiştir.

Tablo- 3.4: Uzun Dönem Sonuçları

Bağımlı Değişken: (2,6,10,11) <i>lnrdk</i>			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistik	Olasılık Değeri
<i>lnihr</i>	-0.663208	-1.961055	0.0543
<i>lnith</i>	-0.188263	-0.919174	0.3615
<i>lnfaiz</i>	0.077297	0.914598	0.3639
<i>C</i>	4.915604	6.541036	0.0000

Tablo- 3.4'te belirtildiği üzere, elde edilen tahmin katsayılarına göre, uzun dönemde ihracattaki %1'lik bir değişim reel döviz kurunda %0.66'lık bir azalışa neden olmaktadır. İthalat ve faiz oranları değişkenleri ile reel döviz kuru arasında ise uzun dönemde istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

3.4.4. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

ARDL modelinin kısa dönem tahminleri Tablo- 3.5'te verilmektedir.¹⁷ Bu sonuçlar modeldeki bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerinde etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Tablo- 3.5: Kısa Dönem Sonuçları

Bağımlı Değişken: (2,6,10,11) <i>lnrdk</i>			
Değişkenler	Katsayı	T-istatistik	Olasılık Değeri
<i>D(lnrdk(-1))</i>	0.408592	4.343162	0.0001
<i>D(lnihr(-5))</i>	0.101193	2.270331	0.0266
<i>D(lnith(-9))</i>	0.049788	1.490112	0.1412
<i>D(lnfaiz(-9))</i>	0.070761	2.662018	0.0098
<i>ECM (CointEq-1*)</i>	-0.384017	-6.770359	0.0000

R^2	0.711985
$\bar{R}^2$	0.581070
F-istatistik	5.438502 (0.0000)

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

¹⁷ Kısa dönem katsayıları analizi ayrıntılı bir şekilde ekler kısmında gösterilmektedir.

Reel döviz kuru bağımlı değişkeni dikkate alındığında, ihracatta meydana gelen %1’lik bir değişim kısa dönemde reel döviz kurunda %0.39 düzeyinde bir azalışa neden olurken ihracatın beş gecikmeli değeri için bu değişimin artış şeklinde olduğu görülmektedir. Tabloda yazılmış olan beş gecikmeli değer için ihracat, %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olurken reel döviz kurunda da artış sağlamaktadır. İthalat değişkeni ise %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır. Son olarak faiz oranları üç gecikmeye kadar reel döviz kurunda azalışa neden olurken geriye kalan dokuz gecikmeye kadar ise reel döviz kurunu arttırmaktadır. Bu değişkenlerden ihracat ve faiz oranları değişkeninin katsayısı anlamlı iken ithalat anlamlı olmamaktadır.

ARDL modelinin kısa dönem tahminlerine göre düzeltilmiş R^2 yaklaşık 0.58’dir. Bu doğrultuda reel döviz kurundaki değişimlerin %58’inin bağımsız değişkenler aracılığıyla açıklandığı söylenebilmektedir. Hata düzeltme terimi (CointEq-HDT-ECT) ise istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısı da beklenildiği gibi negatiftir (-0.384017). Bu bulgu, kısa dönemde meydana gelen sapmaların bir sonraki dönemde %38 oranında ortadan kalktığını ve serilerin tekrar uzun dönem denge değerine yakınsadığını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, negatif katsayı kısa vadede meydana gelen şokların uzun vadede düzeltileceğinin bir göstergesidir.

3.4.5. Tanısal (Diagnostik) Testler

ARDL sınır testi uzun dönem katsayılarına bakıldıktan sonra uygulamada değişkenler üzerinde bazı tanısal testler yapılmıştır. Bu testler; otokorelasyon için Breusch-Godfrey LM Testi, değişen varyans problemi için ARCH ve Breusch-Pagan-Godfrey testleri, hata teriminin normal dağılıma sahip olup olmadığına dair Jarque-Bera Normallik Testi ve model kurma hatasının olup olmadığına dair Ramsey Reset Testi’dir. Testlere yönelik sonuçlar Tablo- 3.6’da gösterilmektedir.

Tablo- 3.6: Tanısal Test Sonuçları

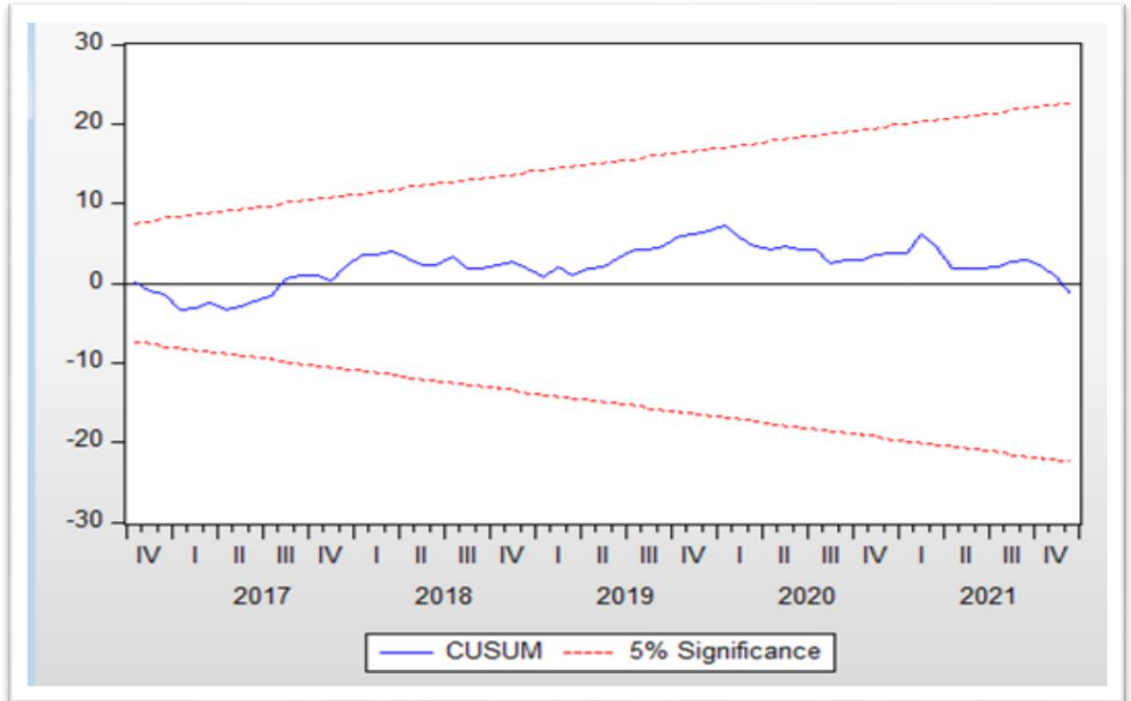
Testler	Olasılık Değerleri	Sonuç
Breusch-Godfrey	0.7979	Otokorelasyon problemi yoktur.
Breusch-Pagan-Godfrey	0.1347	Değişen varyans problemi yoktur.
ARCH	0.9912	Değişen varyans ve otokorelasyon problemleri yoktur.
Jarque-Bera (Prob.)	0.321319 (0.851582)	Normallik sorunu yoktur. Veriler normal dağılmaktadır.

Yapılan testler sonucunda modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemi olmadığı, hata teriminin normal dağılıma sahip olduğu ve model kurma hatasının olmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka anlatımla, tanısal testler modelin uygun olduğunu göstermektedir.

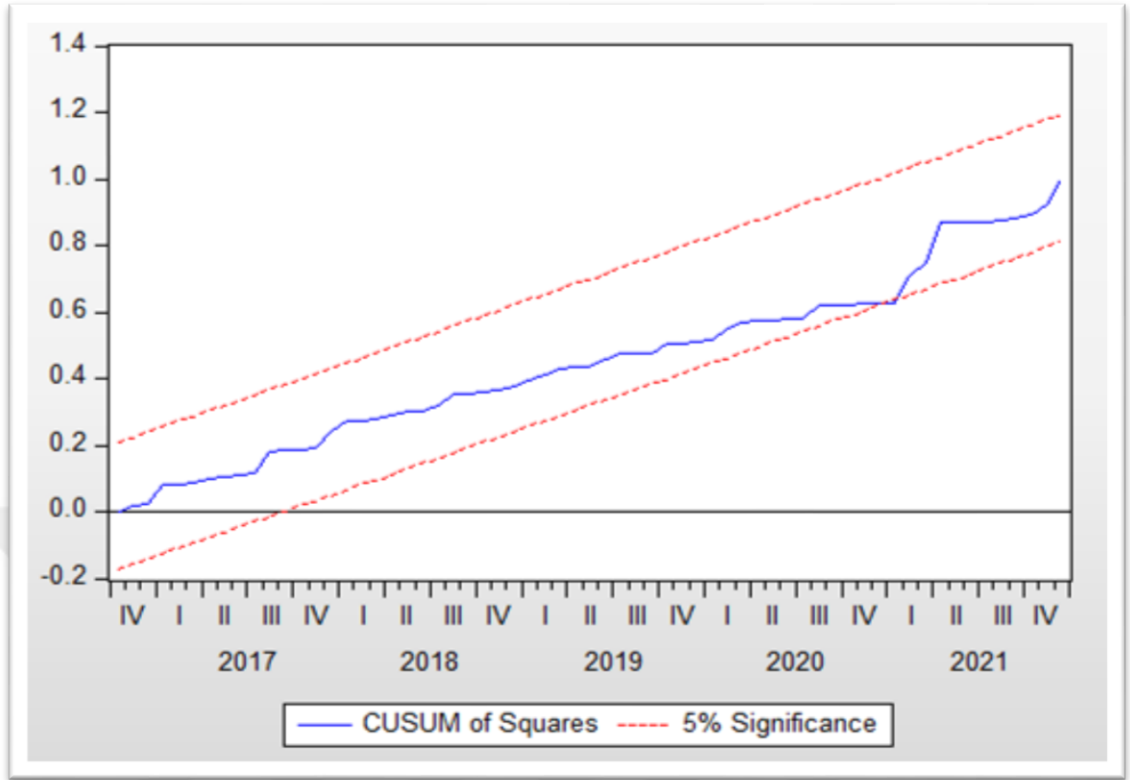
3.4.6. Kararlılık Testleri

Tahmin edilen ARDL modelinin parametre kararlılığını araştırmak için değişkenlere ilişkin yapısal kırılmayı araştıran kümülatif toplam (CUSUM) ve kümülatif toplam kare (CUSUMSQ) grafikleri kullanılmıştır. CUSUM ve CUSUMSQ sonuçları Grafik-3.1 ve Grafik-3.2’de sunulmaktadır.

Grafik- 3.1: CUSUM Testi

Grafik- 3.2: CUSUMSQ Testi

CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri, %5 anlamlılık seviyesinin kritik sınırına göre çizilmekte ve modelin kararlılığını göstermektedir. Grafikten de anlaşılaçağı üzere tüm katsayıların grafikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde düşmesi, yani zikzaklı çizginin kesik çizgiler arasında yer alması katsayıların kararsızlığının bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, ilgili dönemde tahmin edilen modelin, yapılmış olan tanısai test sonuçları da dikkate alındığında bir sorun olmadığı ortaya koyulurken tüm katsayılarının çalışma süresi boyunca kararlı olduğu anlaşılmakta, başka bir ifadeyle modelde herhangi bir yapısal kırılma bulunmamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası ticari faaliyetler ile döviz kurları arasındaki ilişkiye dair teorik beklentiler, iktisat literatüründe uzun zamandır yapılan ve özellikle 1970'lerden itibaren popüler olmaya devam eden tartışmalara dayanmaktadır. Döviz kuru ile dış ticaret ilişkisini konu alan analizlerde farklı hatta zıt bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmada, döviz kurunda değişimi açıklamaya yönelik geleneksel teorilerden dış ticaret akımları yaklaşımından hareketle ihracat ve ithalat değişkenleri yanında, finansal işlemlerin döviz kuruna etkisini dikkate alma düşüncesiyle faiz oranı da modele dâhil edilmiştir.

Türkiye'de 1920'lerden 1980 yılına kadar sabit döviz kuru sistemi uygulanırken genelde devletçi/korumacı ve ithal ikameci sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. 1980'den itibaren ülke ekonomisinin dış dünyayla entegrasyonunu amaçlayan dışa açık büyüme yaklaşımına esnekleşen kur rejimi eşlik etmiştir.

Döviz kuru-dış ticaret ilişkisini Türkiye için inceleyen bu çalışmada, analizin ilk aşamasında değişkenlere ilişkin birim kök testi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Durağanlık testleri yapıldıktan sonra kurulan model ile döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi analiz edilmiştir. Modelde bağımlı değişken reel döviz kuru; bağımsız değişkenler ise ihracat, ithalat ve faiz oranıdır. Yöntem olarak Pesaran ve Shin (1999) tarafından geliştirilen Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Modeli kullanılmıştır. Birim kök testlerinden ADF, reel döviz kuru, ihracat, ithalat ve faiz oranı serilerinin ilk farkta durağan; yani birinci dereceden $I(1)$ entegre olduğunu gösterirken PP bulguları, reel döviz kuru ve faiz oranı serilerinin ilk farkta; ihracat ve ithalat serilerinin ise düzeyde durağan, yani ihracat ve ithalat değişkenleri entegrasyon derecesinin $I(0)$ olduğunu göstermiştir. Bu bulgulardan hareketle, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler ARDL modeli kullanılarak incelenmiştir.

Analiz bulguları, Türkiye'de 2013-2021 döneminde uzun dönem sonuçlarına göre ihracat ile reel döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koyarken aynı zamanda bulgular, değişkenlerin uzun dönem yöneliminde meydana gelen bir sapmanın bir sonraki dönemde %38 oranında giderildiğini ifade etmektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etkileri bakımından istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara işaret eden modelde hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak

anlamalı ve katsayısının beklenildiği gibi negatif çıkması; reel döviz kuru, ihracat, ithalat ve faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Model için otokorelasyon, değişen varyans, normallik sorunları ve model kurma hatası yoktur. Bunlara ek olarak çizilen CUSUM ve CUSUMSQ grafikleriyle gerçekleştirilen kararlılık testi, döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin istikrarlı olduğunu ortaya koymuştur.

Döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini araştıran literatürde sonuçlar itibariyle farklılıklar gözlenmektedir. Bu çalışmanın analiz bulguları, İHR değişkeninin kısa dönemde reel döviz kurunu pozitif; ancak uzun dönemde negatif olarak etkilediğini göstermektedir. Genel beklenti, ihracat ile döviz kuru arasındaki ilişkinin pozitif olmasıyken analiz bulguları, kısa dönem için bu beklentiyi karşılamakta ve uzun dönemde Türkiye ekonomisinin bir yapısal sorununu ortaya koyacak şekilde, genel beklentinin tersini yansıtmaktadır. Söz konusu gözlem, bu çalışmanın temel amacı doğrultusunda çok önemlidir. Zira uzun dönemde ihracat artışının reel döviz kuru ve ulusal para değerinin istikrarını desteklememesi, güncel politika setinin de gözden geçirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Nitekim Terzi ve Zengin (1999) de döviz kuru, toplam ve sektörel dış ticaret değişkenleri arasındaki dinamik ilişkilerin analizi sonucunda, döviz kuru hareketleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin pozitif yönde çıkması için, gerekli koşulları Türkiye ekonomisinin henüz taşımadığı değerlendirmesine ulaşmıştır. İhracatın bu negatif etkisinin sebebinin Türkiye ihracatının büyük oranda ithalata dayalı olması, ihracat artarken aynı şekilde ithalatın da artmaya devam etmesi ile açıklamak mümkündür. Böylece, Türkiye’de döviz kuru üzerinde ihracat dışı unsurların daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. İhracattan döviz kuruna uzun dönemde pozitif etki görülememesi ise, Türkiye’de döviz kurunun dış ticaret akımları yaklaşımı yanında satınalma gücü paritesi ile parasal ve mali yaklaşımların dayandığı risk algısı ve beklentiler gibi faktörlerin hepsini birden dikkate alarak değerlendirilmesi zarureti ortaya koymaktadır. Abuşoğlu (1990), benzer şekilde döviz kuru ile ihracat arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını tespit ederken Egeli (1992), toplam ihracat ile döviz kuru arasındaki ilişki için anlamsız bulguya ulaşmıştır.

İthalat değişkeni için hem kısa hem de uzun dönem bağlamında reel döviz kuru ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır; döviz kuru ile ithalat

arasındaki ilişki anlamsız çıkmıştır. Nitekim literatürde de bu analiz sonuçlarıyla paralellik gösteren çalışmalardan Terzi ve Zengin (1999), VAR yöntemini kullandıkları analizde döviz kuru ile ithalat arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur.

Finansal işlemlerin etkisini dikkate alma düşüncesiyle modele dahil edilen faiz oranı (FAİZ) değişkeni ile döviz kuru arasında anlamlı ilişki gözlenmiştir: kısa dönem için gecikmeli de olsa, faiz oranlarında artışın reel döviz kurunu artırdığı; yani ulusal paranın değerini desteklediği görülmektedir.

Analiz bulgularından hareketle ve bu çalışmanın birinci bölümünde özetlenen kavramsal çerçeve bağlamında paylaşılmaya değer öneriler şunlardır:

Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığını azaltarak net ihracatı pozitif ve istikrarlı hale getirmek; ülke rekabetçiliğini geliştirecek şekilde uzun vadeli stratejilere dayalı destek politikaları uygulamak; yurt içi katma değeri artırmak; ihracatın teknoloji niteliğini geliştirerek düşük teknolojiye dayalı ürünlerin mevcut ağırlığını azaltıp orta ve yüksek teknolojiye dayalı ürünlerin toplam ihracat içindeki payını artırmak suretiyle ticaret hadleri üzerinden de ülke ekonomisini avantajlı hale getirmek, döviz gelirlerine ve döviz kuruna istikrar kazandıracaktır. Yurt içi üretimde verimliliği arttıracak şekilde teknolojik yatırıma ve nitelikli işgücüne önem verilerek bu alanların iyileşmesi kurumsal ve yapısal düzenlemelerinin hızla hayata geçirilmesi yararlı olacaktır. Bu sayede fiyat istikrarı desteklenmiş olacaktır. Nitekim Türkiye ekonomisinde ithal girdi bağımlılığının yüksek olması nedeniyle kur istikrarı bozulduğunda fiyat istikrarının da bozulduğu; bunun enflasyon beklentisine ve fiyatlama davranışlarında bozulmayla kendini besleyen bir sarmala dönüştüğü gözlenmektedir. Yüksek enflasyon, negatif reel faiz üzerinden de finansal girişleri olumsuz etkilemekte ve döviz kurunda bozulmaya ilave etki üretmektedir. Bu itibarla, faiz oranı temel aracını etkili kullanarak para politikası kur istikrarını bozmayacak şekilde uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, Ali ve Gülbeyaz Kargı (2015). “Türkiye’de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme”. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 1(1): 1-16.
- Açıl, Fethullah (2021). Dış Ticaret İşlemleri. auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/bankacilik_ve_sigortacilik_onlisans_ue/dis_tic_islemleri.pdf/ 09.01.2021.
- Aktaş, Cengiz (2010). “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi”. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11): 123-140.
- Akyazı, Haydar ve Aykut Ekinci (2009). “Türkiye’de 2000 Sonrası Uygulanan Para Politikası Stratejilerinin Makroekonomik Performanslarının Değerlendirilmesi”. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(1): 345-362.
- Alkin, Erdoğan (2009). Herkes İçin Ekonomi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Alpar, Cem (1982). Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Aral, Arif (2015). Türkiye’de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Arize, Augustine C. (1994). “Cointegration Test of a Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate and The Trade Balance”. International Economic Journal, 8(3): 1-9.
- Atayeter, Çoşkun ve Arzu Erol (2011). “Türkiye’de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1): 1-26.
- Ateş, Toktamış ve Alkan Soyak (1999). Cumhuriyet Dönemi İktisadi Yapı ve Finans Sistemi 1923-1946 Dönemi. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Aydeniz, E. Şule (2007). “Riskten Korunmak (Hedging) İçin Döviz Kuru Üzerine Vadeli İşlem (Futures) Sözleşmesinin Firmalara Uygulanması”. Öneri Dergisi, 7(27): 141-150.
- Bağrıaçık, Atilla (2002). Kambiyo Mevzuatı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, and Janardhanan Alse (1994). “Short-Run Versus Long-Run Effects of Devaluation: Error-Correction Modeling and Cointegration”. Eastern Economic Journal, 20(4): 453-464.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, and Orhan Kara (2003). “Relative Responsiveness of Trade Flows to a Change in Prices and Exchange Rate”. International Review of Applied Economics, 17(3): 291-308.

- Bakkalcı, A. Can ve Nilüfer Arğın (2013). “Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21): 49-73.
- Bakova, Raif (2012). *Kambiyo Mevzuatı*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Bal, Harun, Emrah Eray Akça ve Mehmet Demiral (2017). “Döviz Kuru Değişmelerinin Türkiye’nin Avrupa Birliği Ticareti Üzerine Etkileri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2): 61-82.
- Barışık, Salih ve Elmas Demircioğlu (2006). “Türkiye’de Döviz Kuru ve Rejimi, Konvertibilite, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001)”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3): 71-84.
- Bayraktutan, Yusuf ve Hanife Bıdırdı (2010). “Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri (1989-2004)”. *Ege Akademik Bakış*, 10(1): 351-369.
- Bayraktutan, Yusuf (2017). *Uluslararası İktisat*. 2. Basım, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Boratav, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. 10. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, Korkut (2010). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cassel, Gustav (1918). “Abnormal Deviations in International Exchanges”. *The Economic Journal*, 28(112): 413-415.
- Cengiz, Çağdaş (2018). “Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Teorik Yaklaşımlar”. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(4): 1-17.
- Chowdhury, Abdur (1993). “Does Exchange Rate Variability Depress Trade Flows? Evidence from Error Correction Models”. *The Review of Economics and Statistics*, 75(4): 700-706.
- Cruz-Rodriguez, Alexis (2013). “Choosing and Assessing Exchange Rate Regimes: A Survey of The Literature”. *Revista de Analisis Economico*, 28(2): 37-61.
- Çağlayan, Ebru ve İrem Saçaklı (2006). “Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sıfır Frekansta Spektrum Tahmincisine Dayanan Birim Kök Testleri İle İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1): 121-137.
- Çiçek, Serdar (2006). *Türkiye’de Döviz Kuru Sistemleri ve Politikalarının İhracata Etkileri (1980-2004) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çokgüngör, Hatice Özkurt (2010). *Uluslararası Finansman Dış Ticaret*. auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/disticaret_eu/uluslararasıfinansman.pdf/ 01.01.2021.
- Danacı, M. Cem ve Osman Uluyol (2010). “En Son Yaşanan Küresel Finansal Krizin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin İşletmeler Bazında Değerlendirilmesi ve Bir

- Örnek Olay”. Turgut Özal Yönetim ve Ekonomi Kongresi, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı, Malatya: 867-889.
- De Vita, Glauco, and Andrew Abboot (2004). “The Impact of Exchange Rate Volatility on UK Exportsto EU Countries”. *Scottish Journal of Political Economy*, 51(1): 62-81.
- Demirtürk, Sinan (2015). “1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri.” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2): 155-182.
- Dickey, David A., and Wayne A. Fuller (1979). “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”. *Journal of The American Statistical Association*, 74: 427-431.
- Diamandis, Panayiotis F., and Georgios P. Kouretas (1996). “The Monetary Approach to The Exchange Rate: Long-Run Relationships, Coefficient Restrictions and Temporal Stability of The Greek Drachma”. *Applied Financial Economics*, 6(4): 351-362.
- Dornbusch, Rudiger (1985). Purchasing Power Parity. National Bureau of Economic Research Working Paper Series No: 1591, nber.org/system/files/working_papers/w1591/w1591.pdf/ 04.05.2022.
- Dornbusch, Rudiger (1986). “Special Exchange Rates for Capital Account Transactions”. *The World Bank Economic Review*, 1(1): 3-33.
- Duttagupta, Rupa, Gilda Fernandez, and Cem Karacadağ (2005). *Moving to a Flexible Exchange Rate How, When and How Fast?*. Washington: IMF Economic Issues Series No:38.
- Egeli, Hüseyin A. (1992). “Türkiye’de 1990 Sonrası Dönemde İhracatın Gelişimi ve İzlenen Politikaların Etkinlikleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2): 117-131.
- Enders, Walter (1995). *Applied Econometrics Time Series*. USA: John Wiley and Sons, Inc.
- Erkan, Birol ve Zekai Fatih Sunay (2016). “Türkiye’nin İhracatının Yoğunlaşma Perspektifinde Analizi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7): 1823-1842.
- Ertürk, Emin (2001). *Uluslararası İktisat: Teori- Politika İktisadi Birleşmeler- Parasal İlişkiler*. 2. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları.
- Frankel, Jeffrey A. (2002). “Experience of and Lessons from Exchange Rate Regimes in Emerging Economies”. *Background Paper for Study of Monetary and Financial Cooperation in East Asia*, 1-38.
- Gediz, Burcu ve M. Hakan Yalçınkaya (2004). “Türkiye’de İhracat Projeksiyonu”. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1): 35-55.

- Gerek, Sevgi ve Mustafa Karabacak (2017). “Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı İle Türkiye’de Reel Döviz Kuru Yanlış Değerlenmesinin Belirlenmesi: Yapısal Kırılmalı ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri İle Bir Analiz”. *Journal of Life Economics*, 4(11): 1-24.
- Gomez-Zaldivar, Manuel, Daniel Ventosa-Santaularia, and Frederick H. Wallace (2012). “The PPP Hypothesis and Structural Breaks: The Case of Mexico”. *Empirical Economics*, 45: 1351-1359.
- Gök, Abdülkerim (2006). “Alternatif Döviz Kuru Sistemleri”. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1): 131-145.
- Gujarati, Damodar N. (2003). *Basic Econometrics*. New York: McGraw Hill.
- Güçlü, Mehmet (2005). *Ekonomik İstikrar Arayışlarında Döviz Kuru Sistemlerinin Rolü: 2000 Yılı Türkiye Deneyimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gül, Ekrem ve Aykut Ekinci (2006). “Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1990-2006”. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16): 165-190.
- Gültekin, Sadettin (2011). “Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye’nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22): 29-40.
- Gürsoy, Yaser (2007). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. Bursa: Ekin Y.
- Hausmann, Ricardo, Jason Hwang, and Dani Rodrik (2007). “What You Export Matters”. *Journal of Economic Growth*, 12(1): 1-25.
- Hatiboğlu, Zeyyat (1995). *Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.
- Hepaktan, Erdem, Serkan Çınar ve Özlem Dünder (2011). “Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret İle İlişkisi”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5): 62-82.
- Hiç, Süreyya (1994). *Türkiye Ekonomisi*. 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hobikoğlu, Elif Haykır (2007). “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1): 65-82.
- İçke, Mehmet Akif (2021). *Uluslararası İktisadi İlişkiler*. Auzefkitap. istanbul.edu.tr/kitap/kamuyonetimi_ve/uaiktsistem.pdf/ 15.01.2021.
- İnan, Mahmut (2019). “IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32): 591-640.
- İşgüden, Tamer ve Müfit Akyüz (1990). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Evrim Kitabevi.

- Karagöz, Murat ve Çetin Doğan (2005). “Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2): 219-228.
- Karagöz, Hakan (2009). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi. Konya: Konya Ticaret Odası Y.
- Karluk, Rıdvan (1999). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Karluk, Rıdvan (2002). Uluslararası Ekonomi-Teori ve Politika. 6. Basım, İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, Rıdvan (2003). Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika. 7. Basım, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaya, Harun (2018). “2001 Krizi Sonrası Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Döviz Kuru Geçiş Etkisinin VAR Analizi”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73(3): 841-865.
- Kemeç, Abidin ve Levent Kösekahyaoglu (2015). “J Eğrisi Analizi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1): 1-29.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2000). Türkiye Ekonomisi. 10. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2005). Türkiye Ekonomisi. 17. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçbay, Ahmet (1993). Değişen Dünyada Türk Ekonomisi. İstanbul: Cem Y.
- Koşar, Alaiddin (2018). “Türkiye’nin Son 10 Yılda En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkelerin Hiyerarşik Kümeleme Analizi İle Gruplandırılması ve Analizi”. Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 1(1): 17-28.
- Krugman, Paul (1989). “Difference in Income Elasticities and Trends in Real Exchange Rates”. European Economic Review, 33(5): 1031-1054.
- Levi, Maurice D. (2005). International Finance. 4. Baskı, London: Routhledge.
- Markowitz, Harry (1952). “Portfolio Selection”. The Journal of Finance, 7(1): 77-91.
- Mazlum, Nurdan (2020). “1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretin Gelişim Seyri.” Gümrük Ticaret Dergisi, 7(22): 54-71.
- Mert, Mehmet ve Abdullah Emre Çağlar (2019). Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Muse, Muna Hukun (2020). Dış Ticaret-İktisadi Büyüme İlişkisi: Somali Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Narayan, Paresh (2005). “The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests”. Applied Economics, 37(17): 1979-1990.

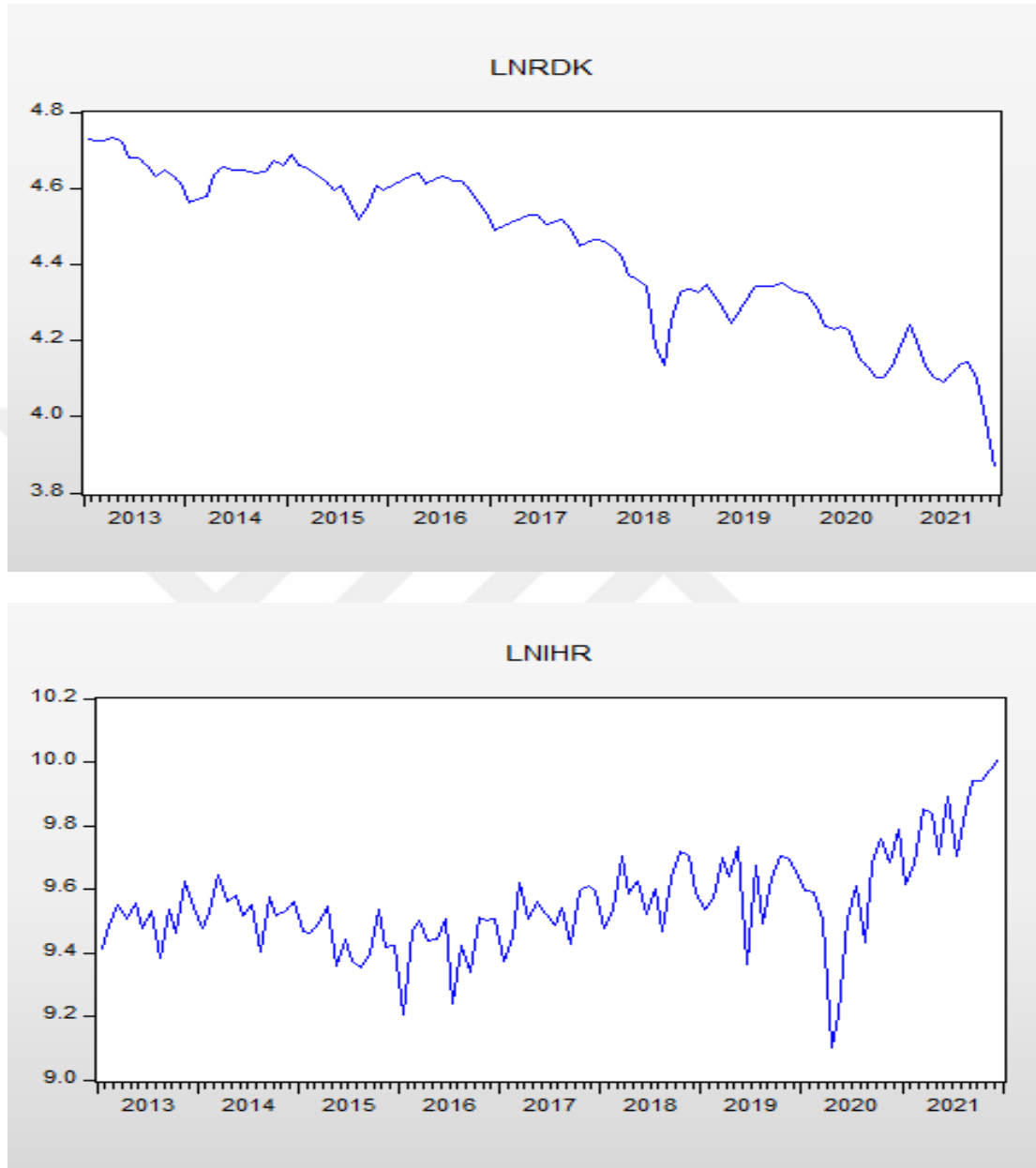
- Narayan, Paresh Kumar, and Russell Smyth (2006). "What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001". *Contemporary Economic Policy*, 24(2): 332-342.
- Nkoro, Emeka, and Aham Kelvin Uko (2016). "Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation". *Journal of Statistical and Econometrics Methods*, 5(4): 63-91.
- Oskay, Cansel Seymen (2004). "1980'den Günümüze Türkiye'de İhracatın Gelişimi." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2): 53-62.
- Örücü, Erhan (2016). "Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım: Türkiye Örneği". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32: 1001-122.
- Özcan, H. Avni (1998). "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler". *Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı*: 41-76.
- Özcan, Burcu ve Ayşe Arı (2013). "Para Talebinin Belirleyenleri ve İstikrarı Üzerine Bir Uygulama: Türkiye Örneği". *Yönetim ve Ekonomi*, 20(2): 105-120.
- Özdemir, Ünal, Güzin Korkut Yiğit ve Muhammed Oral (2016). "Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35): 149-174.
- Öztürk, Nazım ve Yüksel Bayraktar (2010). "Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 157-191
- Parasız, İlker (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İlker (2009). *Para Teorisi ve Politikası*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pesaran, M. Hashem, Yongcheol Shin, and Richard J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Pesaran, M. Hashem and Yongcheol Shin (1999). "An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis". in Strom, S. (Ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Cambridge: Cambridge University Press, 371-413.
- Saatçioğlu, Cem ve Rasim Kutlu (2004). "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Uygulama (1993-2002)". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7): 140-155.
- Saatçioğlu, Cem ve Orhan Karaca (2004). "Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2): 183-195.
- Sarı, Aydın (2010). "Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (11): 31-44.

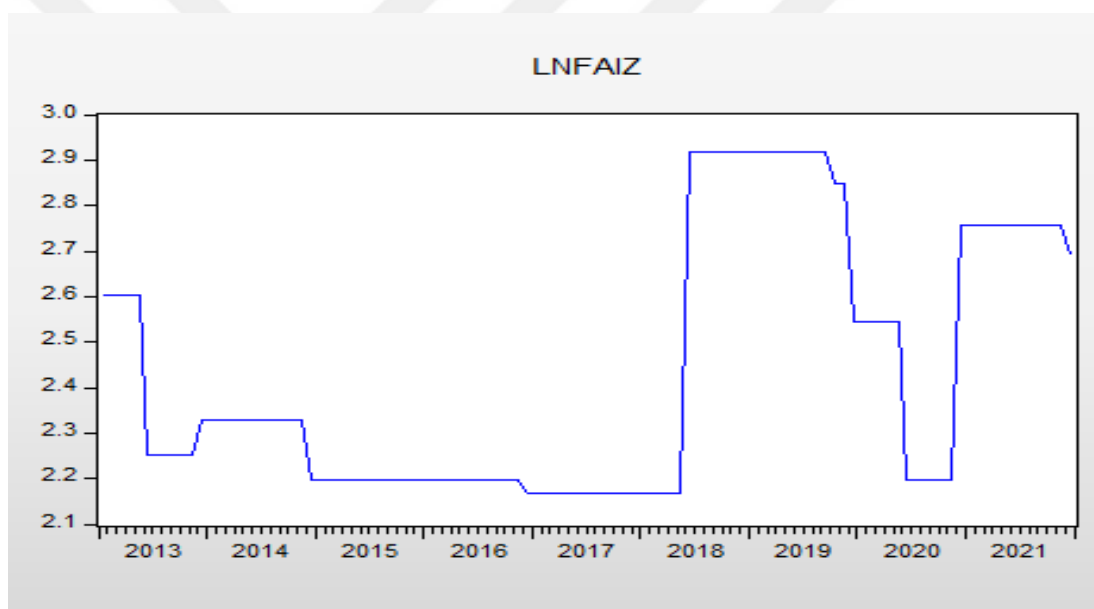
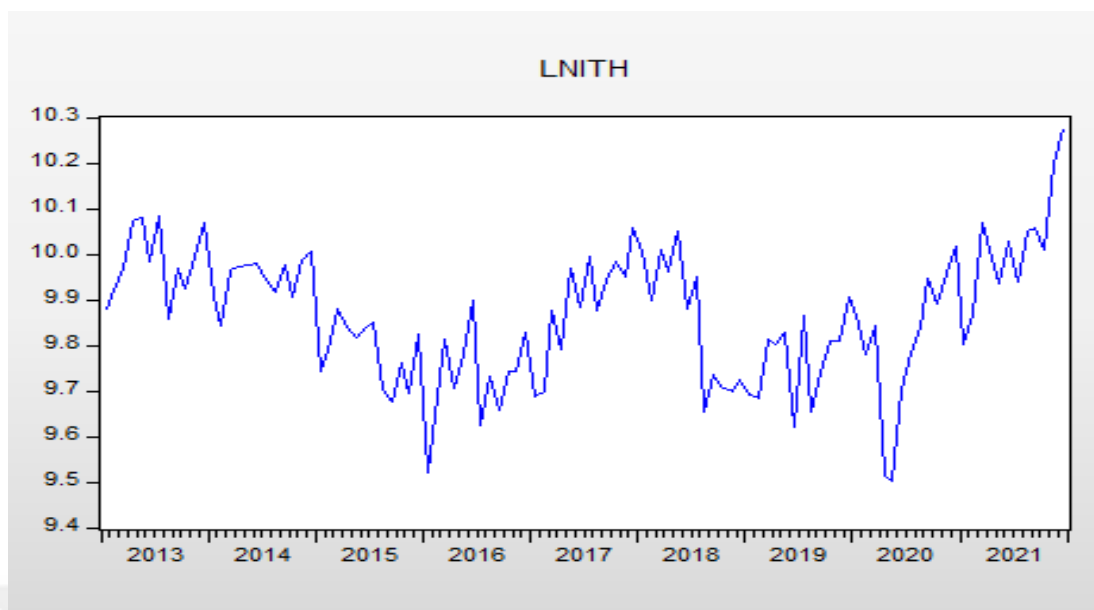
- Savrul, Burcu Kılınç, Hasan Alp Özel ve Cüneyt Kılıç (2013). “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(1): 55-78.
- Seyidoğlu, Halil (2003). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama.15. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (2007). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezgin, Şennur (2009). “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Sosyal Bilimler Dergisi, 11(22): 175-190.
- Soderbom, Mans, and Francis Teal (2000). “Skills, Investment and Exports from Manufacturing Firms in Africa”. Journal of Development Studies, 37(2): 13-43.
- Sukar, Abdul-Hamid, and Seid Hassan (2001). “US Exports and Time-Varying Volatility of Real Exchange Rate”. Global Finance Journal, 12(1): 109-119.
- Şahin, Hüseyin (2002). Türkiye Ekonomisi. 7. Baskı, Bursa: Ezgi Y.
- Şahin, Hüseyin (2012). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu. 12. Baskı, Bursa: Ezgi Y.
- Takım, Abdullah, İlyas K. İmamoğlu ve Yücel Naktiyok (2018). Dış Ticaret İşlemleri. Bursa: Ekin Y.
- Tapşın, Gülçin ve Ahu Tuğba Karabulut (2013). “Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(26): 190-205.
- Tarı, Recep ve D. Çağrı Yıldırım (2009). “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(2): 95-105.
- Tarı, Recep (2015). Ekonometri. 11. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- TC Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/05/Aylikekonomikgosterge2005_2022.pdf / 02.02.2022.
- TCMB (2022). EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/searchEvdsValue/QFRQLJLLlQxLlIA> / 02.02.2022
- TCMB (2022). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/> 02.02.2022.
- TCMB (2022a) Yıllık Rapor 2010. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yillik+Rapor/> 10.03.2022.
- Tradingeconomics (2022). <https://tradingeconomics.com/turkey/exports-by-category/> / 25.03.2022.
- Tradingeconomics (2022). <https://tradingeconomics.com/turkey/imports-by-category/> / 25.03.2022.

- TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> / 02.10.2022.
- Temiz, Dilek (2009). “Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?” Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8(1): 115-138.
- Terzi, Harun ve Ahmet Zengin (1999). “Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği: Türkiye Uygulaması”. Ekonomik Yaklaşım, 10(33): 48-65.
- Tobin, James (1958). “Liquidity Preference as Behavior Towards Risk”. The Review of Economics Studies, 25(2): 65-86.
- Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan (2003). Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama. İstanbul: Der Yayınları.
- Utkulu, Utku ve İsmail Aydemir (2008). Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim. 2. Baskı, İzmir: Gazi Kitabevi.
- Yaban, Habibe (2018). “Türkiye’de Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerine Etkileri (2005-2015)”. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1): 45-69.
- Yapraklı, Sevde (2011). “Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64(4): 141-164.
- Yeldan, Erinç (2008a). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeldan, Erinç (2008b). “Bu Krizden Sonra Savaş Gelebilir?”. Milliyet Gazetesi, 6 Ekim 2008, <https://sendika.org/2008/10/erinc-yeldan-bu-krizden-sonra-savas-gelebilir-milliyet-24440/> 10.04.2022.
- Yıldırım, Kemal, Mehmet Mercan ve S. Fatih Kostakoğlu (2013). “Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8(3): 75-96.
- Yuan, Yan, and Titus O. Awokuse (2003). Exchange Rate Volatility and U.S. Poultry Exports: Evidence from Panel Data. Selected Paper for Annual Meetings of The American Agricultural Economics Association (AAEA), Kanada.
- Yücel, Fatih (2006). “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”. Sosyoekonomi Dergisi, 4(4): 47-68.
- Zengin, Ahmet (2000). “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları Türkiye Üzerine Ampirik Bulgular”. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2): 27-41.

EKLER

Ek-1: Değişkenlerin Grafikleri

Ek-2: Kısa Dönem Katsayıları Analizi

View	Proc	Object	Print	Name	Freeze	Estimate	Forecast	Stats	Resids
ARDL Error Correction Regression Dependent Variable: D(LNRDK) Selected Model: ARDL(2, 6, 10, 11) Case 5: Unrestricted Constant and Unrestricted Trend Date: 04/04/22 Time: 15:34 Sample: 2013M01 2021M12 Included observations: 97									
ECM Regression Case 5: Unrestricted Constant and Unrestricted Trend									
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.					
C	4.915604	0.725818	6.772506	0.0000					
@TREND	-0.002543	0.000372	-6.845846	0.0000					
D(LNRDK(-1))	0.408592	0.094077	4.343162	0.0001					
D(LNIHR)	-0.039509	0.038823	-1.017669	0.3127					
D(LNIHR(-1))	0.200801	0.048617	4.130237	0.0001					
D(LNIHR(-2))	0.158223	0.051312	3.083538	0.0030					
D(LNIHR(-3))	0.169787	0.050462	3.364679	0.0013					
D(LNIHR(-4))	0.206997	0.048275	4.287838	0.0001					
D(LNIHR(-5))	0.101193	0.044572	2.270331	0.0266					
D(LNITH)	0.014016	0.045320	0.309269	0.7581					
D(LNITH(-1))	0.048616	0.058757	0.827405	0.4111					
D(LNITH(-2))	0.064707	0.061574	1.050878	0.2973					
D(LNITH(-3))	0.093409	0.061583	1.516796	0.1343					
D(LNITH(-4))	0.160376	0.057745	2.777318	0.0072					
D(LNITH(-5))	0.233424	0.051485	4.533820	0.0000					
D(LNITH(-6))	0.292827	0.051214	5.717735	0.0000					
D(LNITH(-7))	0.255190	0.047608	5.360285	0.0000					
D(LNITH(-8))	0.136017	0.044557	3.052679	0.0033					
D(LNITH(-9))	0.049788	0.033413	1.490112	0.1412					
D(LNFAIZ)	0.010287	0.025654	0.400980	0.6898					
D(LNFAIZ(-1))	-0.066681	0.026344	-2.531197	0.0139					
D(LNFAIZ(-2))	-0.117767	0.027719	-4.248559	0.0001					
D(LNFAIZ(-3))	-0.068006	0.027615	-2.462662	0.0165					
D(LNFAIZ(-4))	0.074069	0.026832	2.760440	0.0076					
D(LNFAIZ(-5))	0.037897	0.027426	1.381802	0.1719					
D(LNFAIZ(-6))	0.042252	0.026771	1.578273	0.1195					
D(LNFAIZ(-7))	0.064213	0.026756	2.399983	0.0194					
D(LNFAIZ(-8))	0.076261	0.026666	2.859877	0.0057					
D(LNFAIZ(-9))	0.070761	0.026582	2.662018	0.0098					
D(LNFAIZ(-10))	0.035239	0.025160	1.400597	0.1662					
CointEq(-1)*	-0.384017	0.056720	-6.770359	0.0000					
R-squared	0.711985	Mean dependent var	-0.007910						
Adjusted R-squared	0.581070	S.D. dependent var	0.037489						
S.E. of regression	0.024265	Akaike info criterion	-4.345483						
Sum squared resid	0.038859	Schwarz criterion	-3.522637						
Log likelihood	241.7559	Hannan-Quinn criter.	-4.012765						
F-statistic	5.438502	Durbin-Watson stat	1.877365						
Prob(F-statistic)	0.000000								

ÖZGEÇMİŞ

Ortaöğretim ve lise eğitimini Atatürk İlköğretim Okulu (2010) ve Barbaros Anadolu Lisesi'nde (2014) tamamladı. Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 2019 yılında mezun oldu ve aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Programı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.

